

PAUKENSLAG!

In oktober 2017 zal het 15 jaar geleden zijn dat de afdeling neerlandistiek aan de Universiteit van Belgrado opgericht werd. Haar bestaan is veel korter dan het bestaan van de afdelingen van andere Europese talen, culturen en literaturen, zoals bijvoorbeeld de Duitse of de Franse. Dit zou kunnen liggen aan het feit dat de kennis van de Lagelandse cultuur en haar sporen in Servië het voorrecht was van weinige mensen. Bovendien was de status van die cultuur zwakker dan die van de vermelde grotere westerse culturen. Dankzij het werk van Servische neerlandici zijn er bruggen gebouwd tussen het heden en het verleden en zijn de belangrijkste gebeurtenissen en persoonlijkheden in kaart gebracht die van belang waren voor de samenwerking tussen de Balkan en de Lage Landen. Er zijn in het verleden meerdere voorbeelden geweest van nobele mensen, van echte humanisten en van hun zelfopoffering. Zo werd dit jaar een brochure gepubliceerd over Servische krijgsgevangenen die aan het eind van de WO I in Nederland gestorven zijn aan de Spaanse grip. Verder werd een film van Slobodan Raković gepresenteerd: *Arius van Tienhoven – de Nederlander van Valjevo*. Valjevo dat in 1915 *de stad van de dood* werd genoemd, maakt tegenwoordig een ecologisch-cultureel-moreel catastrofe mee: omwille van het bouwen van een water-ski park, is het klooster Valjevska Gračanica uit de 13de eeuw opgeofferd en overstroomd. Ook maken we deze dagen mee dat de waarheid opgeofferd wordt aan politieke belang, zoals dat blijkt uit de uitspraken van Wesley Clark en zijn plannen voor Groot Albanië. Dit leidt ons tot het hoofdthema van dit nummer van *Paukenslag!* en dat is fatsoen. We zijn er getuigen van dat er aan alle kanten geklaagd wordt over het verlies van morele waarden. Dit geldt niet alleen voor politici maar voor ieder van ons. De opvatting van het begrip *fatsoen* wordt niet alleen door maatschappelijke normen bepaald, maar ook door de geestelijke erfenis van elk individu. Naast het essay waarin de ethymologie van het begrip *fatsoen* geanalyseerd wordt maar ook de huidige stand van zaken, hebben we ook andere teksten opgenomen die geïnspireerd zijn door morele waarden. Want de maatschappij zonder normen en waarden heeft geen toekomst.

Veel leesplezier!

Namens de redactie,

Tina Petković

Dragi čitaoci

Oktoobra 2017. godine navršava se 15 godina od osnivanja Grupe za nizozemske studije na Univerzitetu u Beogradu. Čini se da njeno kratko postojanje u odnosu na vremenski period postojanja grupa za izučavanje drugih evropskih jezika, književnosti i kultura, poput nemačke ili francuske, ide u prilog i tome da je poznavanje nizozemske kulture i njenih tragova u Srbiji, bila prednost malog broja ljudi. Osim toga, i sam status te kulture u Srbiji je bio slabiji, u odnosu na pomenute primere drugih, većih zapadnih kultura. Zahvaljujući radu srpskih nederlandista postavljeni su mostovi između sadašnjosti i prošlosti, ponovo su otkrivene najvažnije ličnosti i događaji koji su bili značajni za saradnju između Balkana i Nizozemlja. Postoji mnogo primera iz prošlosti plemenitih ljudi, pravih humanista, i njihovog požrtvovanja. Tako je ove akademske godine izdata brošura o srpskim vojnicima iz Prvog svetskog rata koji su u Holandiji umrli od španske groznice. Prikazan je i film Slobodana Rakovića: *Arijus van Tihoven – valjevski Holanđanin*. Upravo Valjevo danas prolazi kroz ekološko-kulturološko-moralnu katastrofu usled potapanja manastira Valjevska Gračanica iz 13. veka radi izgradnje parka za skijanje na vodi. Ovih dana doživljavamo i žrtvovanje istine zarad političkog interesa, što se vidi po izjavama Veslija Klarka i njegovim planovima za Veliku Albaniju. Ovo nas vodi do glavnih tema koje *Paukenslag!* obrađuje u ovom broju, a to su pristojnost, moralnost, čestitost, humanost... Sve ove pojmove u srpskom jeziku objedinjuje jedan nizozemski, francuskog porekla - *fatsoen*. Svedoci smo neprestanog žaljenja, sa svih strana, za izgubljenim moralnim vrednostima. Ovo ne važi samo za političare, nego i za svakog od nas. Shvatanje pojma *fatsoen* nije određeno samo društvenim normama već i duhovnim nasleđem svakog pojedinca. Pored eseja u kojima se analizira etimologija pojma *fatsoen*, ali i stanje tog pojma u sadašnjim vremenima, priredili smo i druge tekstove koji su inspirisani moralnim vrednostima, jer, društvo bez normi i vrednosti nema budućnost.

Želimo vam prijatno čitanje!

U ime redakcije,

Tina Petković

Thema van het nummer: Fatsoen

Tema broja: Pristojnost*

INLEIDING

*De onderstaande tekst is onze vertaling van het artikel *Het verloren fatsoen* gepubliceerd in "Ons Erfdeel" (te vinden op <http://www.onserfdeel.be/en>) geschreven door Vesel Krul dat ons geboeit heeft door zijn universele en altijd actuele thematiek, maar ook als professionele translatorische en interculturele uitdaging.*

U V O D

Pred vama se nalazi tekst iz časopisa "Ons Erfdeel" (<http://www.onserfdeel.be/en>) autora Vesela Krula koji nas je fascinirao iz više razloga. Prvi je tematika koja je uvek iznova aktuelna i govori o moralnim vrednostima društva; drugi je prevodilački izazov koji ovaj komplikovani tekst predstavlja, a pre svega pojam iz samog naslova. Iako smo taj pojam preveli kao pristojnost ne smatramo ga potpunim ekvivalentom holandskog pojma fatsoen za koji je u samom tekstu na više mesta dato objašnjenje. Fatsoen naime obuhvata i niz drugih osobina. Zbog toga uz pomoć zvezdice kod svakog prevoda ukazujemo na original koji glasi fatsoen. Taj pojam obuhvata čitav spektar primerenog ponašanja: moralnost i čednost, skromnost i čestitost, trezvenost i uzdržanost, velikodušnost i čovekoljublje.

IZGUBLJENA PRISTOJNOST*

Autor originalnog teksta: Vesel Krul

Pristojnost* je vrlina koju očekujemo od drugih. Društveni život bi bio izuzetno otežan ukoliko od drugih ne bismo u izvesnoj meri mogli da računamo na određenu meru pouzdanosti, uglađenosti, poštovanja i samokontrole. Ali kad nas optuže da nam manjka pristojnosti*, vrlo brzo ćemo pomisliti da ovo svedoči o neprimerenom uplitanju u našu privatnost, o lažnom moralu i malograđanštini. Pristojnost* je stoga istovremeno neophodna i izlišna. Kad god se vodi rasprava o javnom moralu, stanovišta se kreću između ove dve krajnosti.

Štampa neprestano iznosi u javnost nove slučajeve krivičnih dela ličnosti na odgovornim funkcijama kao što su podmićivanje, pribavljanje lične materijalne koristi, zloupotreba moći i seksualno uznemiravanje. Okrivljeni se rado brane opaskom da kritika proizilazi iz zastarelog pogleda na svet. Svoje protivnike smatraju čistuncima, ili moralnim policajcima koji se nostalgичno osvrću na poimanje društvenih normi iz vremena pilarizacije (društveni sistem na kojem je dugo počivalo holandsko društvo, a u kojem su protestantski, katolički, liberalni i socijalistički stubovi relativno odvojeno funkcionisali u okviru zajedničke države - npr. zasebne novine i škole). Kada se ljudi koji su u žiži javnosti ne pridržavaju tradicionalnih pravila ponašanja, teško je očekivati da to radi društvo u celini. Ipak, ne poseduje svako isti nagon za samodokazivanjem. Mnogi građani se osećaju uskraćenim zbog sloboda koje sebi prisvajaju drugi. Opšti je utisak da društvo postaje surovije i da u svakodnevnom

kontaktu manjka zajedničkih vrednosti. Zato se u političkom životu redovno apeluje na ponovno vrednovanje pristojnosti*. Vrednosti u kojima pojedinac tako teško istrajava su u društvu nezamenljive.

Predstavlja li ova vrsta apela nešto više od puke političke retorike, namenjene pokazivanju dobre volje i uspostavljanju poverenja kod birača. Postoji mnogo razloga zbog kojih se čini da kampanja pod zastavom pristojnosti* ima malo izgleda da uspe, čak i ako su namere iskrene. Reč *fatsoen* u holandskom jeziku je prilično širok pojam. U toj kampanji nije sadržano ništa više od podsticaja na lepo ponašanje jer se granica između pristojnosti* i nepristojnosti* pomera u zavisnosti od okolnosti. Osim toga, moralni saveti gube na delotvornosti ukoliko izostanu sankcije. Sve dok ostali neometano budu gledali svoju korist, samo će se pojedinci tešiti verom u sopstvenu čast i poštenje. Nisu li u pravu oni koji ismevaju pristojnost* kada kažu da je termin beznadežno zastareo i u svakom smislu svedoči o čežnji za prošlim vremenima? Vekovima unazad oni stariji i konzervativci žalili su se na slabljenje morala. Gotovo uvek je to bilo zanovetanje ljudi koji nisu mogli da se pomire sa činjenicom da se svet menja.

Ovim poslednjim argumentom ne dokazuje se ništa jer možda upravo zahvaljujući upozorenjima moralista društvo nije skrenulo u neku krajnost. Činjenica da se svet menja znači takođe da je neophodno da se promena pravilno usmeri. Moralna kritika je neophodni deo mehanizma kojim društvo sebe održava. Društvo ne može da postoji bez pravila o primerenom ponašanju. Poželjno je da se građani u celini, a svakako građani na vodećim pozicijama, redovno podsećaju na tu činjenicu, čak i kad nema direktnih sankcija. Pitanje je, međutim, da li je pozivanje na pristojnost* najbolji način.

Pojam *fatsoen* nije samo sveobuhvatan i težak za definisanje, već je u isto vreme sve samo ne neutralan. U tome leži izvor trenutne zabune. Razlozi koji su ga nekad činili svrsishodnim sada ga čine neupotrebljivim. Onaj ko druge poziva na odgovornost koristeći pojam *fatsoen*, opravdano će biti optužen da zastupa zastarele ideale.

OD ČESTITOG ČOVEKA DO MORALNOG POLICAJCA

Fatsoen, nizozemska pozajmljenica iz francuskog predstavlja način življenja, a pre svega, pravi, ispravni, primereni način življenja. Neko ko poseduje tu osobinu je neko ko zna šta je red. Pokazivanje primerenog ponašanja ne ukazuje obavezno na moralne kvalitete, već na sposobnost usvajanja određenog stila i načina ponašanja. Tu nastaje konotacija od koje se ovaj termin nikada neće osloboditi. Pristojan* je neko ko se oblači i kreće na određeni način, ko upravlja svojim emocijama, ko odaje utisak dostojanstva u svim okolnostima. Pre svega se radi o formalnoj civilizovanosti. Unutarnje vrline koje se često dovode u vezu sa pojmom *fatsoen* – od francuskog *façon* - dolaze tek kasnije. Čestit* čovek – francuski *honnête homme* - 17. veka je građanski pandan dvorjaninu. Raskoši i bogatstvu dvorskog života sa svim njegovim prividom i neiskrenošću, građanin suprotstavlja ideal elegantne jednostavnosti. Aristokrata želi da blješti, građanin želi da bude smatran nezavisnim i pouzdanim.

Ko je u 19. veku težio ka službi od koje se može pristojno* živeti nije mislio na funkciju koja iziskuje posebnu moralnu odgovornost. Pristojan* život je život u skladu sa normama građanskog staleža, a pristojan* posao je funkcija koja donosi dovoljno velike prihode kako bi se živelo u skladu sa svojom staleškom pripadnošću. Naravno da to nije lako izvesti bez usvajanja određenog mentalnog sklopa. Opisani su likovi u bezbrojnim romanima koji imaju određenu sumu novca, ali još uvek nisu stekli potrebnu samodisciplinu, pa se iz tog razloga ne smatraju pristojnim* kada se bolje pogleda. Oni su ljudi koji žive izvan svojih staleških mogućnosti. Pristojnost* je bila nezaobilazni deo građanštine, a građanština je obuhvatala čitav spektar stavova i ponašanja kojim su se bogatiji građani razlikovali od naroda. Pristojnost*, bilo da se očekivala od drugih, ili se pripisivala sebi, uvek je bila izraz klasne svesti.

Ali razlika između staleža i klasa nikada nije određena jednom za sva vremena. Usled brzog ekonomskog razvoja, krajem 19. i početkom 20. veka, sve je teže bilo održati pojam stabilnog klasnog društva. Neke porodice koje su ranije pripadale građanštini upale su u finansijske poteškoće ili su bile primorane na skroman način življenja, a u tim okolnostima bilo je veoma važno da se ukaže na duhovnu stranu pojma *fatsoen**. Oni koji nisu raspolagali bogatstvom mogli su još uvek da se ističu svojim ubeđenjima i moralnim principima. Siromah, ali čestit* je pohvala koja se u romanima, ali i u stvarnom životu tog vremena, mogla čuti. *Noblesse oblige* što bi rekli Francuzi, a građanština je uvek podrazumevala

složen sistem etičkih pravila. Ipak, označavanje unutarnje kulture pojma *fatsoen* samo je periferna pojava. Iako je akcenat s vremenom postavljen na pomisao o odgovornosti i samodisciplini, i dalje je bitan element bio da se sa ovim vrlinama pripada društvenoj grupaciji koja se izdiže iznad širokih masa. Duhovno plemstvo je pojam koji je mogao nastati samo kod građanštine.

Sa nastankom društvenog blagostanja u Zapadnoj Evropi šezdesetih i sedamdesetih godina 20. veka, okončana je ova vrsta razlikovanja. Tradicionalno shvatanje pojma *fatsoen* bilo je nespojivo sa idealima jednakosti tog doba, a još manje sa novim naglaskom na blagostanju, ličnoj sreći, iskrenosti i slobodi. Ispoljavanje klasne svesti je nepobitno bilo elitističko. Vrline koje su se uglavnom povezivale sa pojmom *fatsoen** svakako su bile preteča slobodnom razvoju ličnosti i mogle su se lako shvatiti kao oblik malograđanske hipokrizije. Pojam *fatsoen* kao životni ideal počiva u značajnoj meri na odricanju jer se temelji na zabranama iz Božjih zapovesti. Šezdesete i sedamdesete nisu imale mnogo sluha za ove zabrane. Zar nije vrhunac hipokrizije da se pretvaramo kako se iskreno odričemo stvari za kojima svi ljudi po prirodi žude? Sve što se ranije skrivalo iza paravana pristojnosti* sad je izlazilo na videlo. Ljudi koji su se žalili na gubljenje javnog morala ili na zloupotrebu moralnih sloboda nazivani su moralnim žandarima. Ovaj pojam se zadržao u Holandiji i izražava duboki prezir prema svim pokušajima da se nametne moralna norma koja se doživljavala kao malograđanska. Iako većina govornika ne zna za poreklo ovog pojma, on ukazuje na to u kojoj meri se pojam *fatsoen* smatra zastarelim.

PRISTOJNOST* KAO DRUŠTVENI KAPITAL

Danas postoje dva suprotstavljena mišljenja: stav onih koji misle da su raskrstili sa građanskim normama i drugi kojima je strpljenje pri kraju. Postoji velika grupa ljudi koja s indignacijom odbija svako uplitanje u njihovu težnju ka uticaju, bogatstvu, dobrobiti i dobrostanju, i jedna zasigurno ništa manja grupa ljudi prema kojoj oni na javnim ili odgovornim funkcijama u oslabljenoj ekonomiji moraju da daju primer valjanog ponašanja. Pokušaj da pojam kakav je *fatsoen** ponovo uđe u opticaj neizbežno stvara utisak da je namenjen obnovi ustrojstva klasnih razlika. Već i to umanjuje izgled za uspeh. Stvari bi međutim uskoro mogle da se promene. Razlike u prihodima zaista se povećavaju – nekima je i to već nepristojno – i biće da postoje ljudi koji se zanose mišlju da će sve veće društvene razlike s vremenom dovesti do oblika otmenog ponašanja. Antielitističke i antiburžoaske predrasude su naposletku i same po sebi istorijski nastali stavovi, pa je zamislivo da će izgubiti na značaju.

Ali čak i u tom slučaju malo je verovatno da će svest o društvenoj prihvatljivosti biti formulisana uz pomoć pojma *fatsoen*. Pod ovim pojmom nije se mislilo samo na ograničenje koje su ljudi sami sebi nametali iz osećaja odgovornosti, niti se radilo

samo o izrazu klasne pripadnosti. Radilo se i o nekoj vrsti osiguranja. Jedan od velikih paradoksa savremene istorije u Zapadnoj Evropi jeste taj, da je sve veći rast društvenih dostignuća doveo do jačanja svesti pojedinca. Ovo je bio nepredvidiv ishod. Spisi socijalističkih lidera iz perioda oko 1900. godine svedoče o nepokolebljivoj veri u solidarnost koju će doneti društvo. Socijalisti nisu pričali o pristojnosti*, ali su bili ubeđeni da će ljudi biti sve spremniji da podrede svoje lične interese dobrobiti zajednice. Vrednosti koje su oni najviše cenili bile su uzajamna pomoć, međusobno poštovanje, saradnja, sloga. Na osnovu ovih vrednosti, očekivali su od svakog da znatno doprinese javnom interesu, finansijski i nematerijalno. Finansijski doprinos se ogledao u vidu poreza, uz čiju pomoć je izgrađena socijalna država. Iako je država na sebe preuzela društvene obaveze, ipak je građaninu dala slobodu da se sve više udalji od istih. Kao što državljanin predaje svoje pravo na odbranu državi, tako i na pleća države svaljuje obavezu društvene odgovornosti. Socijalna država se zasniva na pristojnosti*, ali isto tako po sebi stvara mogućnost za pojedinca da se distancira i, ako to poželi, bude nepristojan*.

Neko ko sada u Zapadnoj Evropi izaziva osudu kod svojih sugrađana zbog egocentričnog, gramzivog ili iritantnog ponašanja, ne mora odmah da se boji za svoju bezbednost, čak i ukoliko osiromaši, ostari ili oboli. Stečena prava na socijalnu pomoć, zdravstvenu negu i naknadu za nezaposlene važe za sve. Pre sto ili nešto više godina situacija nije bila takva. Socijalnih davanja nije bilo ili jedva da ih je uopšte bilo. Za podršku u teškim vremenima ljudi su bili okrenuti jedni drugima, najpre porodici i rođacima, ali takođe i prijateljima, susedima, sugrađanima. Valjalo je zaraditi pravo na pomoć. Onaj ko je bio u problemu, morao je da ubedi druge da taj problem nije posledica lične nemarnosti. Morali ste da ostavite utisak da biste u obrnutoj situaciji jednako priskočili u pomoć drugima. U ovakvim okolnostima, pristojnost* je bila od najvećeg značaja. Status pouzdanog člana jedne zajednice zavisio je ne samo od situiranosti, već prevashodno i od reputacije. „Časno ime“ je bila garancija da je neko pouzdan poslovni partner, lekar, advokat ili član crkvene zajednice, sabrat u crkvi, klubu, udruženju, potencijalni zet ili snaha u porodici ili familiji, ili u najekstremnijim slučajevima neko kome bi se bezbiržno mogao pozajmiti novac. Da biste stekli časno ime bilo je neophodno da budete pristojni*.

Pristojnost* je, drugim rečima, bila društveni kapital. Bila je dokaz kredibilnosti. Naravno, imala je veze sa normama unutrašnje civilizovanosti i sa brižljivo naučenom samodisciplinom. Svakako je bilo i toga, ali je pristojnost* na prvom mestu bila način da se spoljašnjem svetu pokaže svest o zahtevima koje sopstveni položaj u društvu postavlja. Ovaj prinudni konformizam je danas u velikoj meri iščezao. Čitav taj opsežni ritual upoznavanja kada se neko preseli ili započne novi posao u novom mestu ili susedstvu ili zauzme novu funkciju, zatim obavezne zvanične i privatne posete

sa razmenjivanjem vizitkarti, sve te društvene formalnosti nisu iščezle samo zato što se to vreme moglo potrošiti na mnogo korisniji način, već pre svega zato što su one imale za cilj da pokažu kako neko pripada sopstvenom društvenom krugu, te je dakle pristojan*. U socijalnoj državi u kojoj se međuljudski odnosi velikim delom odvijaju putem državnih organa i javnih organizacija, pokazivanje pristojnosti* nije više toliko neophodno. Ponašanje koje neki ili čak mnogi smatraju nepristojnim, dovodi do isključivanja iz zajednice tek kada eskalira u vidu kriminala.

ŠTA JE ZAISTA NEPRISTOJNO*

Možda je za žaljenje što ljudi mnogo manje zavise od međusobnih sudova, pa su zato i manje skloni da izađu u susret jedni drugima. Sa druge strane, međutim postoji razlog za obazrivost kada političari počnu da pozivaju na povratak pristojnosti*. Postoji mogućnost da iza toga stoji skrivena namera. Vlastima je sve teže da snose teret socijalne države. Podsticanje na pristojnost* uklapa se u težnju da se više društvene odgovornosti prebaci na same građane. Onda je reč o merama štednje. Ali ako je briga o drugima odlika pristojnosti*, prikriveno rastakanje socijalne države ne može se nazvati pristojnim*. A kako ekonomija stagnira produktivnost mora da se poveća. Prostor za pokazivanje lične solidarnosti je usled toga sve manji. Ni na taj način nećemo dostići pristojnost*. Vreme je za upotrebu drugih termina. Postoji odličan izraz da se ukaže na ono što je nepoželjno sa moralne i društvene tačke gledišta. U pitanju je asocijalnost. Političari imaju lep zadatak da pronađu pozitivan antonim za ovaj negativni pojam, a da ne posegnu za tako problematičnim normama kakve su *fatsoen* ili pristojnost*.

Klinische ethiek in de dagelijkse praktijk

dr. Erwin J.O. Kompanje

Klinisch ethicus Intensive Care Volwassenen, Erasmus MC Rotterdam, Nederland

Klinička etika

Klinički etičar int

INLEIDING

Dr. Erwin J.O. Kompanje heeft als gepassioneerde verzamelaar van het werk van Jan Wolkers contact gezocht met de vertaalster van Jan Wolkers in het Servisch, prof. dr. Jelica Novaković-Lopušina. Als tegenprestatie voor de vertaalde werken die zij hem heeft opgestuurd, heeft dr. Erwin J.O. Kompanje onderstaande tekst voor Paukenslag! geschreven. Onze dank daarvoor!

MORAAL EN ETHIEK

Moraal is het geheel van wat wij als samenleving, of groep mensen waardevol vinden ('onze waarden') en wat wij, daaruit voortkomend, normaal of abnormaal ('onze normen') vinden. Bijvoorbeeld vinden wij een menselijk leven 'waardevol' en daaruit voortvloeiend vinden wij het abnormaal als een menselijk leven beëindigd wordt bijvoorbeeld door moord of doodslag. Betekent dit dat elke beëindiging van menselijk leven is strijd is met de moraal? Nee, dat niet. Bijvoorbeeld vindt men in Nederland en België het in overeenstemming met de moraal dat iemand die uitzichtloos en ondraaglijk lijdt geholpen wordt met het beëindigen van zijn of haar leven. Ook als actieve daad door een arts uitgevoerd is het in overeenstemming

met de moraal. Een hogere (of andere) waarde ('het niet-lijden') weegt dan zwaarder dan de waarde van het leven. Dit betekent echter niet dat iedereen dit zo ziet. Moraal heeft ook te maken met levensovertuiging (zoals religie) waarin de waarde van het leven hoger geacht wordt. Een afweging of iets wel of niet in overeenstemming is met de moraal is een ethische afweging. Ethiek is dus te zien als reflectie op moraal.

MEDISCHE ETHIEK

Een ethische weging over medisch of verpleegkundig handelen is het werkveld van de medisch ethicus. Veelal overdenking en afweging over abstracte onderwerpen, zoals euthanasie, abortus, orgaandonatie, zelfbeschikking, medische experimenten met mensen, verdeling van schaarse middelen in de gezondheidszorg, etc. Een medisch ethicus is veelal in dienst van een universiteit. Een groot deel van het werk wordt ingenomen door onderwijs aan geneeskunde studenten en het adviseren van, bijvoorbeeld, de overheid. Een medisch ethicus is veelal zijdelings betrokken bij onderzoek.

Een medisch ethicus is doorgaans een filosoof of theoloog die zich heeft gespecialiseerd in de gezondheidszorg.

KLINISCHE ETHIEK

Het werkveld van een klinisch ethicus is de dagelijkse praktijk van artsen en verpleegkundigen en andere hulpverleners in de gezondheidszorg. Een klinisch ethicus is werkzaam in de klinische zorg. Hij of zij adviseert artsen en verpleegkundigen bij besluitvorming in de zorg om individuele patiënten. Ook verricht een klinisch ethicus zelfstandig klinisch onderzoek naar de ethische implicaties van het medisch/verpleegkundig handelen. Tenslotte geeft een klinisch ethicus onderwijs aan klinische hulpverleners. Een klinisch ethicus is doorgaans primair een arts of verpleegkundige die zich later heeft gespecialiseerd in de ethische aspecten van het werkveld. Doordat klinisch ethici uit de praktijk komen hebben zij een voordeel ten opzichte van medisch ethici. klinisch ethici spreken de taal van artsen en verpleegkundigen en zijn vertrouwd met hun werk.

u svakodnevnjoj praksi intenzivne nege

Piše: doktor Ervin J. O. Kompanje

enzivne nege odraslih u Akademskom medicinskom centru Rotterdam, Holandija

KLINISCH ETHISCH ONDERZOEK IN DE DAGELIJKSE PRAKTIJK

Een groot deel van het werk van een klinische ethicus wordt opgevuld met het bedenken, initiëren, uitvoeren en begeleiden van wetenschappelijk onderzoek. Ik werk als klinisch ethicus op de intensive care volwassenen van een van de grootste academische ziekenhuizen in Nederland. Op 42 bedden worden ernstig zieke patiënten door een team van gespecialiseerde artsen, verpleegkundigen en wetenschappers behandeld. Veel van deze patiënten hebben een dusdanig falen van orgaanfuncties dat deze met geavanceerde apparatuur moeten worden ondersteund of zelfs tijdelijk geheel overgenomen. Het meest toegepast is mechanische beademing voor falende ademhaling en dialyse voor falende nierfunctie. Maar ook het overnemen van de gaswisseling buiten het lichaam door een soort hart-longmachine of het toepassen van een steunhart bij falende bloedcirculatie.

Het behandelen van deze groep ernstig zieke patiënten roept veel ethische vragen op. Moeten we alles wat we kunnen ook daadwerkelijk toepassen bij elke patiënt? Twee van de tien patiënten overlijdt op de intensive care ondanks alle inzet. Van de overlevenden lijdt een belangrijk deel

aan langdurige gevolgen van de ziekte en behandeling. De helft van de op de intensive care opgenomen patiënten heeft zogenaamde chronische multi-morbiditeit. Dat betekent dat bijvoorbeeld een patiënt al jaren lijdt aan suikerziekte en hoge bloeddruk en tijdens een griep infectie zodanig ziek wordt dat deze mechanisch beademd moet worden. Deze chronisch zieke mensen hebben een slechtere uitkomst en de behandeling is langduriger, kostbaarder en intensiever. Het behandelen van en zorgen voor deze groep patiënten is niet alleen voor de patiënten en diens naasten ingrijpend en intensief, maar ook voor de hulpverleners. Samen met een groep onderzoekers doe ik onderzoek naar de gevolgen hiervan op empathie en compassie van de hulpverleners. Hierin betrekken wij ook dehumanisatie. Onder dehumanisatie wordt verstaan dat mensen medemensen als minder of zelfs als niet-menselijk gaan beschouwen.

In het extreemste geval ontkennen zij dat een groep mensen überhaupt gevoelens of eigen wil hebben. Het dehumaniseren is vooral bekend uit oorlogen en gevangenissen, maar subtiele dehumanisatie is ook te herkennen in de geneeskunde. Zo kunnen obese patiënten als minderwaardig of ruggengraatloos worden beoordeeld door artsen en verpleegkundigen. Er zijn artsen die obese patiënten niet meer willen

behandelen als zij niet bereid zijn af te vallen. Op de intensive care zien wij subtiele dehumanisatie in hoe er over patiënten wordt gesproken. 'Heb je de bloedwaarden van dat trauma in bed 4 al' of 'Er komt zo een brughoektumor van de operatiekamer' zijn daar voorbeelden van. Bedoeld wordt 'Heb je de bloedwaarden van patiënt Jansen die in bed vier verpleegd wordt al' en 'Meneer De Vries die vandaag geopereerd is aan een brughoektumor komt zo van de operatiekamer'. In ons spraakgebruik reduceren we patiënten toe ziekten, operatietechnieken of organen. Subtiele dehumanisatie. Is dit erg? Is het immoreel? Is het hufterig? Wij denken als onderzoekers van het fenomeen van niet, zolang patiënten en diens naasten er niet mee geconfronteerd worden. Uit ons onderzoek blijkt dat artsen en verpleegkundigen alleen onderling zo spreken over patiënten, maar eigenlijk nooit in het bijzijn van patiënten. Wij zien het daarom als noodzakelijke professionele distantie en het verschil tussen cognitieve en emotionele empathie. Bij cognitieve empathie kunnen wij ons inbeelden dat de ander bepaalde emoties heeft, we herkennen en erkennen ze. Bij emotionele empathie voelen we de emoties zelf ook. Dat laatste moeten we voorkomen omdat dat aanleiding geeft tot compassie vermoeidheid en burnout. Daar is niemand mee gebaat. Naast onderzoek naar empathie en compassie doen wij onderzoek

naar de praktijk van afzien – en staken van behandeling; proportionaliteit van behandelen op de intensive care; de ethische aspecten van postmortale orgaandonatie; het verkrijgen van toestemming voor wetenschappelijk onderzoek in spoedeisende situaties; de ethische implicaties van nieuwe technieken en behandelingen en naar de uitkomsten van het behandelen van ernstig zieke kankerpatienten op de intensive care. Het vak van klinisch ethicus is hierdoor zeer dynamisch, veelzijdig en maatschappelijk relevant.

Dr Ervin J.O. Kompanje je kao pasionirani kolekcionar rada i dela Jana Volkera stupio u kontakt sa prevodiocem koji je ova dela preveo na srpski jezik, prof. dr Jelicom Novaković-Lopušina, koja mu je te prevode i poslala. Zauzvrat, dr Ervin J.O. Kompanje je za Paukenslag napisao dolenaavedeni tekst. Zahvaljujemo mu na tome!

Holandija je prva zemlja u svetu u kojoj je aktivno okončanje života od strane lekara (eutanzija) zakonom regulisano. Zakon je stupio na snagu u aprilu 2002. godine. Glavni preduslovi su: 1. Pacijent mora da boluje od bolesti koju nije moguće izlečiti i gde je patnja beznadežna. Ne postoji mogućnost za dugoročno olakšanje patnje. 2. Pacijent oseća nepodnošljivu bol i patnju prouzrokovanu bolešću, koja je do te mere nepodnošljiva da pacijent ne oseća ništa drugo. 3. Mora se konsultovati i drugi lekar koji je pregledao pacijenta i pričao sa njim i može da potvrdi prva dva preduslova. 4. Lekar vrši aktivno okončanje života (ubrizgavanjem smrtonosne injekcije) ili asistirano samoubistvo (obezbeđuje smrtonosni napitak). 5. Nakon eutanazije nezavisna komisija će izvršiti reviziju da utvrdi da li je sve odrađeno lege artis (po pravilima veštine).

U V O D

MORAL I ETIKA

Moral predstavlja skup svega što mi kao društvo ili grupa ljudi smatramo vrednim („naše vrednosti“) i što mi, shodno tome, smatramo normalnim ili abnormalnim („naše norme“). Mi, na primer, smatramo da je ljudski život „vredan“ i shodno tome smatramo da je abnormalno ukoliko se ljudski život okonča ubistvom sa predumišljajem ili ubistvom iz nehata. Da li to znači da se svako okončanje ljudskog života kosi sa moralom? To ne. U Holandiji i Belgiji se, na primer, smatra u skladu sa moralom da se pomogne onome ko beznadežno i nepodnošljivo pati da okonča svoj život. U skladu sa moralom smatra se i kad je lekar aktivno uključen u izvršenje. Jedna uzvišenija ili drugačija vrednost („prekid patnje“) odnosi prevagu nad vrednošću života. To međutim ne znači da svi imaju isto viđenje. Moral je takođe povezan sa životnim ubeđenjem (kao što je religija) u kojem se život više vrednuje.

Razmatranje da li nešto jeste ili nije u skladu sa moralom predstavlja etičko razmatranje. Etika se dakle može videti kao promišljanje morala.

MEDICINSKA ETIKA

Polje rada medicinskog etičara sastoji se u etičkom odmeravanju postupaka u domenu medicine i bolničke nege. Često su to promišljanja i odmeravanja o apstraktnim temama, kao što su eutanazija, abortus, donacija organa, samoodlučivanje, medicinski eksperimenti na ljudima, preraspodela oskudnih sredstava u zdravstvu, itd. Medicinski etičar je najčešće u službi univerziteta. Veliki deo njegovog posla posvećen je nastavi studenata medicine i savetovanju, na primer, organa vlasti. Medicinski etičar često indirektno učestvuje u istraživanju. Medicinski etičar je najčešće filozof ili teolog koji se specijalizovao za zdravstvo.

KLINIČKA ETIKA

Polje rada kliničkog etičara je svakodnevna praksa lekara i medicinskog osoblja, kao i ostalih zdravstvenih radnika. Klinički etičari su zaposleni u medicinskim ustanovama gde savetuju lekare i medicinsko osoblje pri donošenju odluka o nezi individualnih pacijenata. Oni takođe vrše samostalno kliničko istraživanje o etičkim implikacijama postupaka u domenu medicinske i bolničke prakse. Na kraju klinički etičari podučavaju kliničke zdravstvene radnike. Klinički etičari su pre svega uglavnom lekari ili bolničari koji su se specijalizovali za etičke aspekte svog radnog polja. Kako su klinički etičari vezani za praksu, imaju prednost nad medicinskim etičarima. Klinički etičari govore jezikom lekara i medicinskog osoblja i upoznati su sa njihovim radom.

PITANJA KLINIČKE ETIKE U SVAKODNEVNOJ PRAKSI

Posao kliničkog etičara velikim delom obuhvata osmišljavanje, iniciranje, izvođenje i praćenje naučnog istraživanja. Zaposlen sam kao klinički etičar na odeljenju intenzivne nege odraslih u jednoj od najvećih akademskih bolnica u Holandiji. Brigom o 42 teška pacijenta bavi se tim sastavljen od specijalizovanih lekara, medicinskog osoblja i naučnika. Mnogi od ovih pacijenata imaju toliku insuficijenciju funkcije organa da te organe mora privremeno da preuzme ili potpuno podrži uznapredovala/najsavremenija aparatura. Najčešće se primenjuje veštačko disanje usled insuficijencije pluća i dijaliza usled insuficijencije funkcije bubrega. Primenjuje se i funkcija respiracije izvan tela pomoću veštačkog srca i veštačkih pluća ili se primenjuje pomoćno srce u slučaju otkazivanja krvotoka.

Lečenje ove grupe teških bolesnika izaziva mnoštvo etičkih pitanja. Treba li zaista sve mogućnosti primeniti kod svakom pacijenta? Od deset pacijenata dva umre na odeljenju intenzivne nege uprkos svim merama. Velki deo onih koji prežive imaju trajne posledice bolesti i tretmana. Polovina primljenih na odeljenju intenzivne nege boluje od takozvanih hroničnih višestrukih oboljenja. Kao primer možemo navesti da se kod pacijenta koji već godinama boluje od dijabetesa i povišenog krvnog pritiska prilikom infekcije gripa do te mere pogorša stanje da mora da se priključi na aparat za veštačko disanje. Ishod u slučaju ovih hroničnih bolesnika je lošiji, a lečenje je duže, skuplje i intenzivnije. Lečenje ovih bolesnika i briga oko njih nije samo stresno i intenzivno za njih same i njihovu rodbinu, već i za zdravstvene radnike. Zajedno sa timom učestvujem u istraživanju posledica koje to ima na empatiju i saosećanje zdravstvenih

radnika. U istraživanje je uključena i dehumanizacija. Pod pojmom dehumanizacije se podrazumeva da ljudi bližnje doživljavaju kao manje vredne ili čak kao bezvredne. U ekstremnom slučaju poriču da grupa ljudi uopšte ima osećanja ili sopstvenu volju. Dehumanizacija se pre svega javlja u ratovima i zatvorima, ali suptilna dehumanizacija se može prepoznati i u zdravstvu. Tako lekari i medicinsko osoblje mogu preterano gojazne pacijente smatrati manje vrednim i gnjidama. Ima lekara koji ne žele da leče preterano gojazne pacijente ukoliko ne ispolje spremnost da smršaju. Na odeljenju intenzivne nege se suptilan humanizam može videti u načinu na koji se govori o pacijentima. Primeri koji to potkrepljuju su sledeći: „Imaš li već rezultate krvi one frakture u krevetu broj četiri“ ili „Stiže neurinom iz operacione sale“. Pod tim se podrazumeva „Imaš li već nalaze krvi pacijenta Jansen koji leži u krevetu broj četiri“ i „Gospodin De Fris koji je danas operisan od neurinoma slušnog nerva uskoro stiže iz operacione sale“. U jezičkoj praksi svodimo pacijente na oboljenja, tehnike operisanja ili organe. Subtilna dehumanizacija. Da li je to strašno? Da li je to nemoralno? Da li je to neotesano/grubo? Mi kao istraživači ovog fenomena mislimo da nije, dok god ne dopre do pacijenata i njihove rodbine. Iz našeg istraživanja proizilazi da lekari i medicinsko osoblje samo međusobno razgovaraju o pacijentima, ali zapravo nikada u prisustvu samih pacijenata. Zbog toga na to gledamo kao neophodnu profesionalnu distancu i razliku između kognitivne i emocionalne empatije. U slučaju kognitivne empatije možemo da zamislimo da onaj drugi ima određene emocije, prepoznavamo i priznajemo ih. U slučaju emocionalne empatije i sami proživljavamo te emocije. Ovo poslednje moramo sprečiti zato što daje povoda zasićenosti saosećanjem i hroničnog stresa. To nikome nije od koristi.

Osim istraživanja o empatiji i

saosećajnosti u praksi istražujemo i sledeće: odustajanje i prekidanje lečenja; proporcionalnost lečenja na odeljenju intenzivne nege; etičke aspekte doniranja organa nakon smrti; dobijanje dozvole za naučno istraživanje u hitnim situacijama; etičke implikacije novih tehnika i načina lečenja i rezultata lečenja teško obolelih pacijenata sa malignim oboljenjima na odeljenju intenzivne nege.

Poziv/zanimanje kliničkog etičara je usled ovoga izuzetno dinamično, višestruko/mnogostrano i društveno relevantno.

Wat de 18e eeuw ons leert over fatsoen

Recensie

Šta nas je 18. vek naučio o moralu

Recenzija

INLEIDING

Hierbij mijn recensie van de tekst van Yuri Visser 'Wat de achttiende eeuw ons leert over fatsoen' te vinden op <http://historiek.net/wat-de-achttiende-eeuw-ons-leert-over-fatsoen/68200/>.

De achttiende eeuw was volgens mij vooral de eeuw van nieuwe ideeën. De vrijheid van pers, het begin van vorming van uw eigen mening, kritisch denken en een kritischere benadering van kennis zijn sommige belangrijke kenmerken ervan. Wat mij betreft, was zowel het idee van de verbetering van de maatschappij als het idee van de kennisverspreiding, een stimulans om die tekst te schrijven. Toen ik het woord 'fatsoen' in het bovengenoemde geschiedenisartikel zag, dacht ik dat het iets interessants voor het thema van de nieuwe editie van Paukenslag! zou zijn. 'Fatsoen' is het woord dat niet zo precies in het Servisch vertaald kan worden, maar het speelde een grote rol in de achttiende eeuw. Het was een woord dat het hele ideaal voor opvoeding kon beschrijven, dus iets dat 'fatsoenlijk' was, was ook 'moreel'. Hier zou ik toevoegen dat we dankzij Nederlandse revolutie in de achttiende eeuw de basis van de hedendaagse maatschappij hebben en dat mag nooit vergeten worden.

Als er sprake is van de achttiende eeuwse revolutie, zullen velen vooral denken aan deze die in Frankrijk plaatsvond, en uiteraard één van de belangrijkste in de geschiedenis is. Maar de periode tussen 1780 en 1787 is in Nederland zeer belangrijk en staat bekend als de periode van de revolutie en de basis voor verdere maatschappelijke veranderingen op het grondgebied van de Lage Landen. De revolutie of de opstand van patriotten heeft zich ten doel gesteld de absolutistische macht van de stadhouder Willem V, regenten en orangisten te beperken en de rechten der gewone mensen, der burgerij, uit te breiden, onder leiding van de patriotten.

Er moest gevochten worden om een democratische staat zonder tiranie te creëren die haar burgers zou dienen. Als inspiratie voor hun ideologie hebben de patriotten niet alleen de ideeën van de grote denkers en de idealen van de als de periode van Verlichting bekende 18e eeuw gediend, maar ook het model van de Amerikaanse revolutie. De burgerlijke conflicten en de opstand van patriotten waren onvermijdelijk. In de zomer van 1787 werden de troepen van de stadhouder door de patriotten verslagen. In september van datzelfde jaar werd met de komst van het Pruisische

leger als ondersteuning voor Willem V de hele opstand onderdrukt. De patriotten wijkten daaropvolgend naar Frankrijk uit, maar met hun terugkeer werd de beroemde Bataafse Republiek in 1795 opgericht, die de hoeksteen van de vrijheidsidealen waarnaar de patriotten streefden zou moeten zijn. Hoewel van korte duur, vertegenwoordigde ze tot de komst van Napoleon in 1806 het herontwaken van de opstand van de patriotten en als zodanig was ze de basis van veranderingen. Het lukte de patriottische revolutie niet om haar oorspronkelijke politieke doel te bereiken, maar ze maakte het volk vertrouwd met de eeuwige democratieidealens, die veel later dienden als een concept van de populaire opvattingen over de staatssoevereiniteit, nationalisme en revolutionaire ideeën.

Eind vorig jaar gaf de bekende Nederlandse historica Marleen de Vries een lezing over fatsoen en de gevolgen van de achttiende eeuwse revolutie. Deze lezing was gauw omgezet in een essay met de titel "Wat de achttiende eeuw ons leert over fatsoen". Op een interessante manier en met behulp van parallellen en vergelijkingen tussen de tegenwoordige en de toenmalige tijd, toonde ze de democratische idealen waarvoor mensen zelfs toen

vochten, en ook de belangrijkheid van die revolutionaire gebeurtenis voor de hele samenleving en voor wat we nu hebben.

Volgens de auteur zijn de algemene ontevredenheid en het verval van de republiek na de Gouden eeuw zonder twijfel iets dat een oorzaak is voor aankomende veranderingen en de strijd voor verschillende soorten vrijheden. Van het wereldwijde imperium tot de verarmde maatschappij – dus, aan de ene kant wekte de overhaaste val van Nederland bij mensen het idee van vrijheid, het belang van de moraal en de meningsuiting zonder vrees op. Deze ideeën worden heel snel democratische idealen die de revolutie aan het einde van de achttiende eeuw aanwakken. Wat de auteur als parallel stelt zijn de media en hun enorm belang, want zowel tegenwoordig als vroeger – wat nu televisie en internet zijn waren vroeger de kranten – waren deze in dezelfde mate revolutionaire manieren om te communiceren en informatie te verspreiden. De elite, d.w.z. orangisten en regenten, zijn degenen die in tegenstelling tot patriotten door dit systeem van de vrijheid bedreigd zouden kunnen worden omdat de te grote vrijheid tot afsplitsing en ontmaskering van dictatuur en tirannie leidt. Patriotten zijn eigenlijk die laag van de maatschappij die wat we het democratisch systeem noemen zullen uitvechten. Volgens De Vries geeft de toegang tot media aan de gewone mens de mogelijkheid om alleen, zonder de invloed van anderen, zijn eigen mening te vormen en zodoende zijn eigen duidelijke houdingen in te nemen, maar vooral wordt hij op de hoogte gebracht van de gebeurtenissen uit de tijd waarin hij leeft. Het publieke nationale en politieke bewustzijn is een term die voor het eerst in deze eeuw officieel optreedt en die

het iedereen mogelijk maakt om een eigen oordeel over alle onderwerpen en gebeurtenissen te geven, dit alles dankzij verschillende contacten; verenigingen van lezers en letterkundigen, de kranten, nieuwe genres (romans in brieven), encyclopedieën, enz... Daardoor zijn op een of andere manier de interesses van alle maatschappelijke lagen omvat, en iedereen wordt tot revolutie opgeroepen. Persoonlijke en publieke meningen krijgen enorm sociaal belang. Jacob Bellamy's verzen waarin hij zich in rechtstreekse stijl en met de zagezegde expressionistische benadering openbaar tot Willem V richt, hem duidelijk beledigt en beschuldigt, worden ook geciteerd en aangehaald als het voorbeeld van de revolutie.

Dankzij de Fransen worden in 1795 de rechten van de mens en de vrijheid van meningsuitdrukking eindelijk aangenomen en geproclameerd. Deze werden de wortels van het hedendaagse, moderne begrip van het sociale en staatsbestel, benadrukt de schrijfster. Anonieme publicatie werd verboden als een teken dat men nu al zonder angst publiceren en schrijven mag. Moraal is uiteindelijk gepresenteerd als iets wat wenselijk christelijk gedrag is. Om die reden concludeert de schrijfster dat de revolutie voor mensheid en samenleving als geheel niet slecht is maar daarentegen draagt ze veranderingen en de weg naar vooruitgang met zich mee. "Denk kritisch, wees niet bang van revolutie en gebruik de macht van literatuur en cultuur", besluit De Vries. En we moeten gewoon akkoord gaan met die gedachte – hoeveel vrijheid zouden we immers vandaag de dag hebben en wat zouden samenleving en moraal vertegenwoordigen als de achttiende eeuw er niet was?

Izvorni tekst na osnovu kojeg je nastala ova recenzija možete pronaći na linku <http://historiek.net/wat-de-achttiende-eeuw-ons-leert-over-fatsoen/68200/>, autora Yuri Visser-a.

Osamnaesti vek je pre svega bio vek novih ideja. Sloboda štampe, početak formiranja sopstvenog mišljenja, kritičko razmišljanje i kritički pristup znanju samo su neke od važnih odlika ovog veka. Ideja o poboljšanju čitavog društva kao i ideja širenja do tada stečenog znanja jesu ideje koje su me podstakle na pisanje ove recenzije. Kada sam uočila reč 'fatsoen' u gore navedenom članku, pomislila sam da ona može biti veoma zanimljiva za temu kojom se bavi ovogodišnji Paukenslag!. Reč 'fatsoen' ne može se sasvim precizno prevesti na srpski jezik, ali smatram da je ona igrala veliku ulogu u osamnaestom veku. To je bila reč koja je mogla opisati čitav vaspitni i obrazovni ideal; ono što je bilo 'fatsoenlij', bilo je i 'moralno'. Takođe bih dodala da je zahvaljujući Holandskoj revoluciji osamnaestog veka formirana osnova današnjeg društva i da kao takva ne sme pasti u zaborav.

U V O D

Pomenom revolucije u osamnaestom veku, mnogi će najpre pomisliti na onu u Francuskoj, koja je svakako jedna od najznačajnijih u istoriji. Ali, period od 1780. do 1787. u Holandiji je itekako značajan i poznat kao period revolucije i temelj za dalje društvene promene na teritoriji Nizozemlja. Revolucija ili pobuna patriota je za cilj imala smanjenje apsolutističke vlasti guvernera Vilema Petog, regenata i oranžista i povećanje prava običnog čoveka, građanstva, pod vođstvom patriota. Trebalo je stvoriti i izboriti se za demokratsku državu bez tiranije, koja će služiti svojim građanima. Patriote su se vodile idejama velikih mislilaca i idealima 18-og veka, poznatog i kao period prosvetiteljstva, kao i modelom Američke revolucije kao inspiracije za

svoju ideologiju. Građanski sukobi i ustanak patriota bili su neizbežni. Leta 1787. patriote su porazile guvernera i njegove trupe, a u septembru iste godine, dolaskom pruske vojske kao podrške Vilemu Petom, guši se čitav ustanak. Patriote su zatim izbegle u Francusku, a njihovim povratkom 1795. formirala se čuvena Batavijska republika, koja je trebalo da bude temelj ideala slobode kome su patriote težile. Iako kratkog veka, do dolaska Napoleona 1806, ona je predstavljala ponovno buđenje ustanka patriota i kao takva bila je temelj promena. Patriotska revolucija nije uspela da ostvari svoj prvobitni politički cilj, ali je narod upoznala sa trajnim idealom demokratije, koja je služila i mnogo kasnije kao koncept popularnih shvatanja suvereniteta države,

strane strmoglavi pad Holandije - probudio je u ljudima ideju slobode, značaja morala i ispoljavanja misli bez bojazni. Ove ideje veoma brzo postaju demokratski ideali koji podstiču revoluciju krajem osamnaestog veka. Ono što autorka pruža kao paralelu ovog eseja jesu mediji i njihov neverovatan značaj danas i pre - ono što je danas televizija i internet tada su bile novine, jednako revolucionaran način komunikacije i širenja informacija. Elita, tj. oranžisti i regenti nasuprot patriotama, jesu oni koje bi ovakav sistem slobode mogao ugroziti, jer prevelika sloboda lako dovodi do rascepa i razotkrivanja diktature i tiranije. Patriote su upravo onaj sloj društva koji će se izboriti za ono što nazivamo demokratski sistem. Prema rečima De Vris, pristup medijima običnom čoveku daje da sam, i bez uticaja drugih, formira mišljenje i samim tim zauzima svoje jasne stavove, ali pre svega, biva povezan sa aktuelnim dešavanjima vremena u kome živi. Javna nacionalna i politička svest jeste termin koji se prvi put zvanično javlja u ovom veku i dozvoljava svakome da da svoj sud o svim temama i događajima, sve zahvaljujući različitim kontaktima; udruženjima čitalaca i književnika, novinama, novim žanrovima (romana u pismima), enciklopedijama itd. Time su, na neki način, obuhvaćena interesovanja svih društvenih slojeva i svi oni su pozvani na revoluciju. Lično i javno mišljenje dobijaju ogroman društveni značaj. Citirani su takođe i dati kao primer revolucije, stihovi Jakoba Belamija, u kojima se on javno obraća Vilemu Petom, jasno ga optužuje i vređa, direktnim stilom i, može se reći, ekspresionističkim pristupom.

Zahvaljujući Francuzima, 1795. godine konačno se prihvataju i proklamuju prava čoveka, sloboda mišljenja i izražavanja, što, napominje autorka, postaju koreni današnjeg, modernog poimanja društvenog i državnog sistema. Zabranjuje se anonimno objavljivanje, kao znak da se sada već bez straha može pisati i objavljivati. Moral je, konačno, predstavljen kao nešto što je poželjno hrišćansko ponašanje. Zato, kako zaključuje autorka, revolucija po čovečanstvo i društvo u celosti nije loša, već nosi promene i put ka napretku. „Mislite kritički, ne plašite se revolucije, koristite moć književnosti i kulture”, zaključuje De Vris. I ne možemo da se ne složimo sa ovom mišlju - najzad, koliko bismo slobodni danas bili i šta bi društvo i moral predstavljali da nije bilo osamnaestog veka?

nacionalizma i revolucionarnih ideja.

Krajem prošle godine, poznata holandska istoričarka Marlen de Vris održala je predavanje o temi morala i posledicama revolucije osamnaestog veka. Ovo predavanje ubrzo je pretočeno u esej pod nazivom „Šta nas je osamnaesti vek naučio o moralu”. Na interesantan način i uz pomoć paralela i poređenja sadašnjeg vremena sa tadašnjim, prikazala je demokratske ideale za koje su se ljudi još tada izborili, kao i to koliko je taj potez revolucionaran za čitavo društvo i ono što imamo i sad.

Opšte nezadovoljstvo i propast republike nakon Zlatnog veka svakako su, prema rečima autorke, nešto što je uzrok za predstojeće promene i borbu za različite vrste sloboda. Od svetske imperije do osiromašenog društva - dakle s jedne

Emilija Obradović

De moeder van de zelfmoordterrorist

Majka bombaša samoubice

INLEIDING

Hierbij onze vertaling van het gedicht *De moeder van de zelfmoordterrorist* dat een poëzieprijs in 2011 heeft gewonnen. De uitreiking van de derde poëzieprijs *Melopee*, vond plaats op zondag 25 september 2011. Het onderstaande gedicht is het werk van Erwin Steyaert, een Vlaamse dichter. Zowel het onderwerp als de bijzondere invalshoek hebben we boeiend gevonden.

Pred vama se nalazi prevod pesme *Majka bombaša samoubice* koja je osvojila *Melopeju*, nagradu za poeziju, 2011. godine. Ovo je delo Ervina Stejarta, jednog flamanskog pesnika. Tema pesme nas je zaintrigirala, kao i glavni motiv koji je trenutno, 2017. godine jako aktuelan. Sam prevod pesme je bio grupni poduhvat, i kao takvog Vam ga predstavljamo.

U V O D

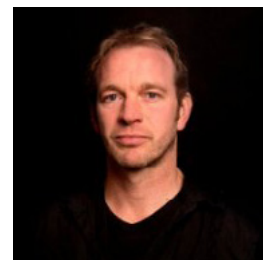

Ik verzamel hem in mijn geest.
Hoe hij mijn buik opblies en
later hoe hij was als kind, voetbal
spelend met een blik in de steeg
of snoep stelen bij blinde
marktkramers. Hoe hij begon te
ruiken naar een man, gedachten
kreeg die ik niet begreep.
Elke nacht puzzel ik hem samen.
Verwongen kinknagels haal ik
uit zijn vlees en stapel ze op in mijn
bed. De brandgeur spoel ik weg
met rozenwater. Mijn kam
vol vragen haal ik door zijn haren.
Ik tel zijn tenen, overtuig
mezelf ervan dat niets ontbreekt.
Dan hou ik me stil. Ik weet:
zolang ik niet aan hem denk, blijft
hij gaaf. Goed dat ik hem vergeet of
hij explodeert weer in mijn
herinnering. Adem na adem
zoek ik rust op mijn spijkerberg.
En steeds opnieuw kerft in
mijn moederborst het radioverslag:
alleen stoffelijke schade, geen
slachtoffers. Woede davert in de
keel. Mijn verzet haalt de slagpin
over. Hoe hou ik hem heel?

U mislima ga sakupljam.
Kako mi je utrobu razneo
i kakav je kasnije bio kao dete, kako je fudbal
igrao sa limenkom u sokaku
ili kako je slatkiše sa tezgi slepih
prodavaca krao. Kako je kao muškarac
počeo da miriše, kako su ga misli
koje nisam razumela opsedale.
Svake noći ga poput slagalice sklapam.
Izobličene eksere iz njegovog tela
vadim i gomilam na krevet.
Miris paljevine ružinom vodicom
spiram. Češalj pun pitanja
kroz kosu mu provlačim.
Pogledom mu prste na nogama tražim
ubeđujući sebe da su svi na broju.
I onda se primirim. Znam:
sve dok na njega ne mislim,
čitav je. Dobro je da ga zaboravim inače
će mi opet u sećanju
eksplodirati. Uz svaki uzdah
spokoj na svojoj hrpi eksera tražim.
I uvek iznova mi se izveštaj sa radija
u majčinsko srce urezuje:
samo materijalna šteta, bez
žrtava. Gnev u grlu
grmi. Moj otpor udarnu iglu
aktivira. Kako da ga očuvam?

Interview:

Jan van Mersbergen, auteur van de roman
De laatste ontsnapping, op bezoek in Belgrado

INLEIDING

Nadat de Servische vertaling van de roman De laatste ontsnapping van Jan van Mersbergen verscheen, en dit onder de titel Balkanski Hudini (in een vertaling van prof. Dr. Jelica Novaković-Lopušina, gepubliceerd door uitgeverij Clio), konden de studenten Neerlandistiek en het Servische leespubliek de schrijver in Belgrado verwelkomen. Dit is zijn zevende roman, en volgt het verhaal van twee vrienden die beiden vaders van tienjarige zonen zijn. Een van hen, een ontsnappingskunstenaar, is afkomstig uit Servië, maar wonende te Amsterdam. In korte zinnen geschreven en tegelijkertijd gevoelens overdragend, bezit het boek ook moppen en grappige benamingen van kroegen. Dat waren echte vertaaluitdagingen.

Tijdens de promotie praatte Van Mersbergen even toegankelijk over zijn eigen weg naar het schrijverschap. Eenvoud, gevoel en menselijk contact zijn centrale elementen van zijn vertelkunst. Hij legde ook uit - wat meteen ieders aandacht trok - waarom in het boek de naam Servië nooit vermeld wordt.

In het gezellige bijzijn van professoren en andere studenten hebben onze collega's Filip en Tina de schrijver tijdens zijn verblijf geïnterviewd.

Filip: Hoe kwam u op het idee om schrijver te worden? Wist u dat van jongs af aan of is dat iets dat toevallig op u afkwam?

Jan: Ja, dat gebeurt, denk ik, altijd door een soort toeval, een soort samenloop van omstandigheden en ook wel een zekere interesse. Ik ben op mijn negentiende naar Amsterdam gegaan. Voor die tijd las ik helemaal niks. Ik wilde alleen voetballen, natuurlijk. Ik was niet goed genoeg om voetballer te worden, dus moest ik gaan studeren. Mijn ouders hadden heel veel boeken thuis. Mijn moeder las heel veel en mijn vader was meer een verzamelaar. Hij had een boekenkast met al die boeken die ook een soort statussymbool waren, denk ik. Niemand anders van de rest van mijn familie in het zuiden van Nederland had dat. Het is een vrij gelovig gebied en het enige boek dat er was, was de Bijbel. En de mensen zeiden: "Een boek schrijven... ik heb al een boek, Het Boek was er al". Mijn vader had wel boeken van Nobelprijswinnaars zoals Hemingway en Steinbeck. Maar

hij las ze nooit. Het was misschien om te laten zien dat hij de wereldliteratuur kende. Toen ik in Amsterdam kwam, zag ik in boekwinkels wel diezelfde namen staan. Toen dacht ik: "Ik ga dat lezen". Ik wou ergens ook wel weten hoe iemand zo een boek in mekaar zet, hoe een verhaal wordt opgebouwd. *The Old Man and the Sea* van Hemingway is een heel eenvoudig verhaal over een man die gaat vissen en een kleine jongen. Het is bijna een vader-zoon-verhouding. Die zoon mag niet met hem mee want hij heeft al zoveel dagen geen vis gevangen. Hij vangt een hele grote vis maar die wordt door de haaien opgegeten. Dus komt hij zonder vis bij de haven. Het is een heel simpel verhaal. Er wordt niks verteld over emoties. Mensen denken vaak dat je als schrijver psychologie moet studeren, emoties moet kennen. Bij Hemingway en ook bij Steinbeck, vooral bij Amerikanen, zag ik dat je gewoon kunt beschrijven dat iemand een vis gaat vangen en je kunt voelen wat die man meemaakt. Ik ben in al mijn romans gericht op gevoelens en

op de overdracht van gevoelens op de lezer. Hemingway zou ook nooit schrijven dat iemand met hangende schouders hoofdschuddend wegloopt. Dat deden de mensen in de boeken die mijn moeder las, op iedere bladzijde. Hemingway heeft dat helemaal niet nodig. Dus ik begreep dat het schrijven eigenlijk heel eenvoudig is, een soort kaderen van wat je wilt vertellen. En dat wilde ik ook eens zelf proberen. En dat doe ik al tien jaar. Eerst heb ik vooral veel gelezen. Toen ik *Honderd jaar eenzaamheid* van Márquez las, dacht ik, toen ik twintig was: "Dat wil ik ook maken, maar dan over mijn dorp in Brabant". Maar na een bladzijde, kon ik niet meer verder. Want ik heb niet die magische wereld om me heen. In *Honderd jaar eenzaamheid* loopt er een druppel bloed van iemand het hele dorp door. De druppel loopt naar beneden, op het trapje van een huis, en gaat dan van het trapje naar het huis. De plaats waar ik ben, is een polder, dat zijn boereengebieden. Mensen geloven zulke dingen niet. Ik geloof het zelf eigenlijk ook niet. Als

je het leest, klinkt het onmiskenbaar waarachtig, maar ik kon zo'n verhaal niet vertellen want dan zou mijn moeder zeggen: "Dat kan niet, hé, je mag wel naar Amsterdam gaan studeren, maar geen onzin vertellen." Dus ik moest een ander verhaal vertellen. In 2000 zat ik een hele zomer op een boerderij. Ik moest schapen eten geven en kippen voeren, de hond uitlaten. Dat was precies de omgeving waarin ik opgegroeid ben. Dus ik hoefde alleen om me heen te kijken om te zien wat er gebeurt. Ik heb in een paar weken mijn debuut geschreven en naar de uitgeverij gestuurd. Dat was het. Dit is ook een soort toeval, het is ook een soort interesse voor wat mijn verhaal is, wat ik zou kunnen vertellen. Het duurde heel lang om dat te ontdekken, helaas. Ik kon niet zeggen: Ik wil schrijver worden en ik ga dit vertellen en dan is het er opeens. Dat gaat niet. Er zijn misschien mensen die dat kunnen, die met hun eerste boek komen als ze drieëntwintig zijn, meteen groot succes, maar bij mij duurde het heel lang.

Tina: Ja, dat is iets wat je niet kan plannen. Stanley Kubrick, bijvoorbeeld, had ook tot zijn negentiende geen boek gelezen of een film gezien, maar later toch...

Jan: Ja, die wou ook voetballen (lacht). Ja, ook jullie zullen ook allemaal moeten zien waarmee jullie het liefst bezig willen houden. Wil ik schrijven, of wil ik alleen lezen, wil ik iets anders met taal doen, hoe gaat dat? Mijn zoon van dertien, die leest helemaal niks, die leest mijn boeken ook niet. Hij vindt ze heel stom (lacht). Hij leest niet eens de recensies in de krant. Hij zegt: "Ja, je hebt me al verteld hoe goed het is om te lezen, ik hoef het niet meer te weten." Hij heeft toch een keer een kort verhaal van mij gelezen, een of vijf bladzijden, uit een tijdschrift. Hij moest voor school een gedicht vinden en meenemen om het in de les te tonen. Toen vroeg hij: "Heb je nog een gedichtenbundel ofzo?". Ik zag het hele huis vol met boeken en

ik zei: "Ga maar kijken, boven staat een plankje met gedichten". Hij zei: "Ja, maar het moet wel kort zijn. Vier regels". Dus heb ik een tijdschrift voor hem gepakt waar een heel kort gedicht evenals een verhaal van mezelf instond. Hij nam het tijdschrift mee naar school en in een pauze heeft hij toch dat verhaal van mij gelezen. In het verhaal komt een blinde man op het station met een begeleider. In Nederland zijn er dat soort vrijwilligers die blinden begeleiden om in de trein naar een andere stad te stappen, en waarin de blinden van een uitje kunnen genieten. In mijn verhaal is de vrijwilliger een beetje een nieuwsgierige man, die niet echt een leven heeft, en de blinde is heel slim. Hij heeft met een vrouw afgesproken in een andere stad, de begeleider brengt hem naar die stad en er komt een heel mooie vrouw aanlopen en hij zegt dan tegen de vrijwilliger: "Nou, tot straks, in zo'n vijf uur ben ik alweer hier en ik neem die vrouw dan mee naar de andere stad." Mijn zoon vond dat wel een heel leuk verhaal. Maar ik denk niet dat hij schrijver wil worden, hoewel hij heel goed kan schrijven en vertellen. Waarschijnlijk beseft hij dat niet, maar misschien later, wie weet...

Tina: In welke mate zitten er autobiografische elementen in *De laatste ontsnapping*?

Jan: Het zijn vooral de decors, de omgevingen die ik beschreef in het boek, die ken ik allemaal heel goed. Ik weet precies hoe dat gebied in Zuid-Frankrijk eruitziet, waar het vliegtuig landt. Dat is echt aan zee. Als het vliegtuig te laat remt, dan glijdt het de zee in. Het hotel is echt om de hoek, nabij een klein dorp. Daar is een pleintje, daar is een café en een bakkerij. Daar zitten alle Fransen de hele dag wijn te drinken. Een paar honderd meter verder is het voetbalveld. Ik weet precies hoe het daar ruikt, hoe het altijd hard waait aan de kust. Ik weet hoe de mensen daar zijn. Er is een heel mooi haventje met allemaal witte bootjes. Dat zijn Nederlanders en de Duitsers

die daar een bootje hebben. De Fransen die daar voetballen, dat zijn de bouwvakkers, en loodgieters. Dat zijn de werkmensen uit het Franse dorp. Daar vlogen wij naartoe en daar vaarden we ook met zo'n mooi wit bootje. En zo zei een Fransman mij een keer: „Ik kom alleen op deze boot als de wc stuk is, en dan moet ik hem maken“. Dat is een scène. Ja, die verhalen en mensen ken ik, en op die manier ken ik ook de Servische jongens. Ik weet hoe zij met elkaar omgaan, wat voor kleren ze dragen. In de jaren negentig waren hun kleren altijd net iets te groot. Je kon zien dat ze geen Amsterdamse jongens zijn. Ook heel vaak een baardje en een snorretje, iets langer haar. Ik weet hoe ze sigaretten roken. Ze roken ongelooflijk veel. Alleen maar roken, ook in huis, altijd roken. En ze konden niet zelf hun eten koken. Ja, ik hoef daar geen onderzoek naar te doen. Het is niet echt autobiografisch omdat het niet volledig mijn leven is, maar het gevoel van in contact met die jongens te zijn, en ook in Frankrijk met mijn vrienden als ik daarheen ga, dat ken ik wel. En ik ken ook de manier waarop die twee jongens uit het boek samen op pad gaan, die willen alleen maar pizza en ijsjes eten, in de zee zwemmen. Dat zijn hun interesses. De emotionele onderlaag, die ik natuurlijk ook wel ken, probeer ik te verstoppen onder de regels van het boek.

Filip: U schrijft in uw moedertaal, in het Nederlands, maar uw boeken zijn tot nu toe in verschillende talen vertaald. Voelt u zich misschien een internationale schrijver?

Jan: Ja, soms wel. Als ik hier ben natuurlijk wel. Het is heel fijn om naar het buitenland te gaan met een boek. Het zijn allemaal extra's, omdat ik een boek niet schrijf voor een vertaling. Ik hoop er wel op, het is leuk als het vertaald wordt. Ik hoop dat het goed vertaald is, want ik kan het boek van professor Jelica niet beoordelen, dus ik moet er alleen maar op vertrouwen dat het klopt. Dat de moppen daar goed in staan. Ik schrijf heel lokaal, echt heel

Nederlands, echt Amsterdams en zoals men praat in het dorp waar ik vandaan kom, maar ik probeer ook zo universeel mogelijk te schrijven zodat het in andere landen ook een betekenis kan hebben. In de meeste boeken hebben de personages internationale namen. De Nederlandse namen zijn Piet, Henk, Johan (van Johan Cruyff natuurlijk), terwijl Ivan een naam is die overal kan. Tot helemaal in het Oosten maar ook in Amerika.

Professor Jelica: En hoe kom je aan de namen van je kroegen? Want dat vond ik ook een probleem. De naam van het café, „Pindakaas“ bijvoorbeeld. Dat is een probleem: ofwel zal je de naam vertalen zodat het ook een betekenis heeft, of gewoon zo overnemen, omdat pindakaas hier geen begrip is, mensen eten dat niet zoals in Nederland. En het is bovendien niet één woord, maar een beschrijving van drie: puter od kikirikija, en dat zou echt geen naam zijn voor een kroeg.

Jan: Gisteren na de presentatie waren wij in “Gouden bokaal”, een hele slechte naam voor een café. Pindakaas! Café „De buren“ is wel goed. Dan zeg je tegen je vrouw: „Ik ga naar de buren“. Er is in Amsterdam ook een café dat „Jantje’s verjaardag“ heet. Iedere dag feest, leuk...

Tina: Vanwege die universaliteit vermeldt u dus ook de naam “Servië” nooit in uw boek?

Jan: Ja, daar wordt de wereld weer beperkt van. Jongens die ik in Amsterdam ken, komen wel echt uit Servië, maar daar werd bijna nooit over gesproken, bijna alsof het niet zo veel uitmaakte. In die tijd is het tot een grote omwenteling gekomen, de landen gingen allemaal apart en de identiteit werd apart vastgelegd. Ik heb gisteren begrepen dat het verschil tussen Montenegrijs en Servisch alleen maar in twee letters zit. Als dit boek in het Montenegrijs zou vertaald gaan worden, dan is het er al. We hoeven dus alleen maar die twee letters te zoeken en de rechten aan Montenegro te verkopen en dan zijn we heel snel klaar. We hebben ook

geen dure vertaalster hier nodig dan. Het contact dat ik met die jongens had, ging nooit over of ze optioneel Bosnisch of Servisch of Kroatisch waren. Ik vroeg aan die jongens: “Hoe gaat het met je ouders?”. Een jongen belde op zondag altijd met zijn moeder die in Servië was. Ik was bij dat gesprek bij en ik dacht: “Waar praat je met je moeder over? Ik bel mijn moeder op of ze belt mij vaak op zondag en we vragen of alles goed gaat”. Bij ons is er geen nieuws. Het is dan goed om te weten dat hij op die manier met zijn moeder praatte. Jongens die nu naar Amsterdam of naar Nederland zijn gekomen, komen vooral uit Syrië, uit Afrika, en die zullen dat op precies dezelfde manier doen. Ik wilde geen boek schrijven over die kwestie

– de oorlog, en het conflict dat er hier was, dat heb ik eigenlijk teruggebracht tot een familieverhaal, en voor mij is de familie belangrijker dan die oorlog. Ik heb gisteren in het interview gezegd dat ik veel bij mijn kinderen ben en dat mijn kinderen belangrijker zijn dan Donald Trump, en dat is ook zo. Na de Amerikaanse verkiezingen hebben we in Nederland iedere avond een of twee uur Amerika op TV, maar geen China bijvoorbeeld, en ik snap dat niet zo goed. China is qua mensen vijf keer zo groot. We weten er helemaal niks van, en die verhoudingen zijn een beetje scheef. Als ik een roman schrijf dan heb ik de mogelijkheid om het terug te brengen naar een familieverhaal, maar ook om het daardoor weer groter te

maken. De oorlog zit er bijna als een decor omheen, speelt niet zo een belangrijke rol.

Tina: Over verschillen tussen vrouwen en mannen in de context van moeder- en vaderschap gesproken, heeft u misschien sommige eigen conclusies getrokken?

Jan: Ja, als het goed gaat, dan voelen ze elkaar aan, als het niet goed gaat niet, en het zal voor iedereen anders zijn. Ik zit nu in een situatie waarin het heel goed gaat. Ik heb een baby'tje van tien weken in Amsterdam dat nu net vannacht voor het eerst de hele nacht heeft geslapen, dat is voor mij heel goed nieuws. Je moet altijd zoeken naar een manier waarop je zo'n

gezin laat draaien, waarop het werkt, waarin iedereen zijn goede plek heeft. Ik werk altijd thuis. Er kan altijd een beroep op mij gedaan worden, even de baby vasthouden of zo. Straks gaat mijn vriendin zelf weer werken en dan gaat het baby'tje 2 dagen naar de opvang en dan ben ik de hele dag alleen met hem thuis, wat heel fijn is. Ik kan op mijn eigen manier voor hem zorgen en de rest van de dag ook nog schrijven. Mijn vrienden zeggen vaak: “Je moet voor de baby zorgen, je bent altijd thuis”. Ja, maar ik heb ook werk, een boek schrijven is ook veel werk. En er komen ook andere dingen bij. Die verhoudingen moeten op een of andere manier goed gaan. Als het scheef zit, dan maakt het niet uit, dan

is het geen een man-vrouw-conflict, vluchten. Ontsnappen is ook een maar tussen twee personen dat er iets soort vluchten van het leven. In een niet klopt. Het is te moeilijk om daar in roman moet toch een spanning zijn het algemeen iets over te zeggen. Door en een weg ergens naartoe. Ik hou negen maanden zwangerschap zijn van verhalen waarin twee personages vrouwen fysiek veel meer betrokken een paar hoofdstukken lang in een bij een kindje. Borstvoeding geven is auto zitten, ze gaan dan naar Spanje, ook heel fysiek, heel dichtbij. De man naar Pamplona... Mijn karakters zijn staat eigenlijk maar aan de zijkant, aan altijd bezig met contact te zoeken de zijlijn voetbal te kijken. De vrouw met anderen, en misschien moeten ze is voetbal aan het spelen en man daarvoor eerst weggaan, maar ze zullen staat er eigenlijk naar te kijken. Toen altijd weer een poging doen, zoals in ik voor het eerst het flesje kon geven, dit boek... De vader wil de jongen leren met gewone melk uit de supermarkt kennen. Dat is niet makkelijk, dat zal erin, was ik heel blij. Ik kon net tegen ook problemen geven, aan alle kanten, mijn vriendin zeggen: "Ga jij maar maar hij probeert het, hij doet dat wel. lekker naar buiten, winkelen". In die zin is het contact maken. Twee woorden dus.

Filip: Als u een woord kon kiezen om uw hele werk te beschrijven, wat zou dat zijn?

Jan: Dat is.. Een woord? Ieder boek is vijftig- of zestigduizend woorden... Het gaat over contact. In de kranten wordt vaak over mijn boeken geschreven dat de personages

Mladen: Is er één boek dat zo'n grote indruk op u maakte dat u zei: "Ik wil schrijver worden"?

Jan: *De parel* van Steinbeck, bijvoorbeeld. Het is een dun, eenvoudig boekje. De man vindt de parel en denkt: "Nu wordt alles beter,

nu zijn we rijk", maar hij beseft niet dat anderen die parel willen afpakken, dat ze worden opgelicht, dat ze te weinig geld ervoor krijgen, dat ze er geen levensproblemen mee kunnen oplossen. En helemaal op het einde van het boek denkt hij: "Weet je wat, ik gooi dat ding in de zee". En dan is hij terug naar zijn gezin. Op de eerste bladzijde wordt er een lied gezongen, een lied van het gezin. Dat is iets dat bijna iedereen met kinderen wel herkent. Die parel heeft erg veel hoop gegeven, maar het blijkt niet dat te zijn. In mijn volgende roman ga ik daar iets mee doen, maar dan moet het wel in de polder waar ik opgegroeid ben. Daar is een zandafgraving, er werd vroeger zand uit grond gehaald en dat werd een soort meertje waar je kan zwemmen, en dat was de plek waar iedereen in de zomer zat, je kon vuur stoken, een biertje drinken. Dat was fantastisch. In mijn volgende roman zal dat een heel belangrijke locatie zijn.

Nakon objavljivanja srpskog prevoda romana Balkanski Hudini (De laatste ontsnapping) Jana van Mersberhena (prevod Jelica Novaković-Lopušina, izdavačka kuća Clio), studenti nederlandistike i srpska čitalačka publika dočekala je pisca u Beogradu. Ovo je njegov sedmi roman koji prati priču dva prijatelja, očeva desetogodišnjih sinova. Jedan od njih, upravo „balkanski Hudini“, poreklom je iz Srbije, ali živi u Amsterdamu. Iako napisan u kratkim rečenicama, roman ima efektan prenos osećanja. Pored toga, knjiga obiluje vicevima i duhovitim nazivima kafića koji predstavljaju prave prevodilačke izazove.

Tokom promocije, Van Mersberhen je govorio, sa istom lakoćom kojom se čitaju njegovi romani, o sopstvenom putu do spisateljske umetnosti. Jednostavnost, osećaji i ljudski kontakt glavni su elementi njegove pripovedačke umetnosti. Objasnio je i ono što je svima privuklo pažnju – zašto se u knjizi nijedanput ne spominje ime Srbije.

Naše kolege Filip i Tina, u društvu profesora i ostalih studenata, intervjuisali su pisca tokom njegovog boravka.

U V O D

Filip: Kako ste došli na ideju da postanete pisac? Da li ste to znali od malena ili je to nešto što vam je slučajno došlo?

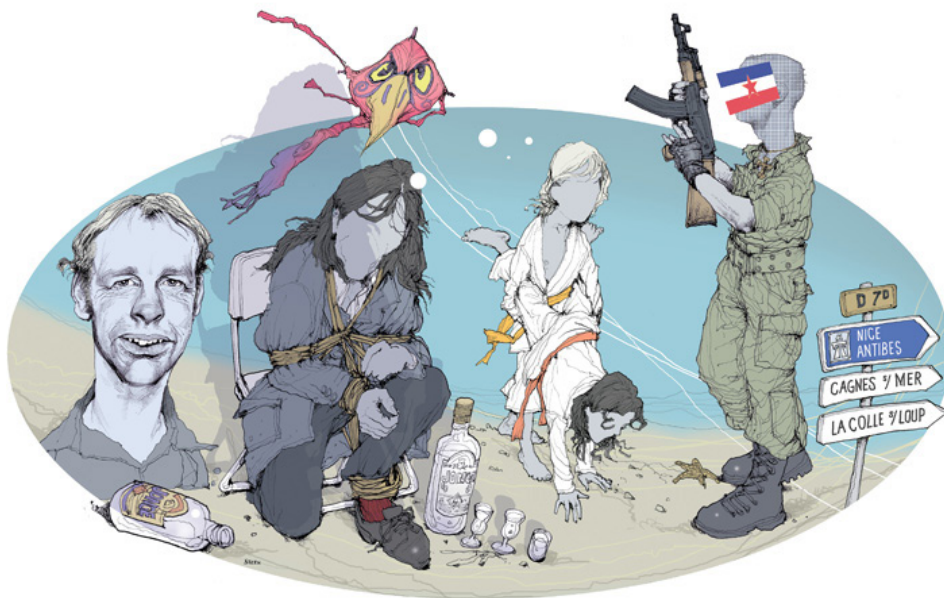
Jan: Da, mislim da se to uvek dešava putem neke slučajnosti, sticajem okolnosti, ali i interesovanja. Sa 19 godina otišao sam u Amsterdam. Pre toga ništa nisam čitao. Samo sam hteo da igram fudbal, naravno. Nisam bio dovoljno dobar u fudbalu, pa sam morao da idem da studiram. Moji roditelji su imali mnogo knjiga kod kuće. Majka je mnogo čitala, dok je otac više bio kolekcionar. Imao je policu sa svim onim knjigama koje, po mom mišljenju, predstavljaju i određenu vrstu statusa. Niko drugi iz moje porodice na jugu Holandije nije imao to. Ljudi iz te oblasti su vrlo religiozni i jedina knjiga koja se mogla naći, bila je Biblija. Govorili su: „Ma, kakvo pisanje knjiga, već imam knjigu, Knjiga je bila tu“. Otac je imao knjige nobelovaca kao što su Hemingvej i Stajnbek, ali ih nikada nije čitao. Možda je samo hteo da pokaže da poznaje svetsku književnost. Kad sam došao u Amsterdam, video sam sva ta imena u knjižarama. Pomislio sam: „To ću da čitam“. Zaista me je zanimalo kako neko stvori takvu knjigu, kako konstruiše priču. Hemingvejev *Starac i more* je izuzetno jednostavna priča o čoveku koji ide da peca i dečaku.

Njihov odnos je poput odnosa oca i sina. Dečak ne sme da ide sa starcem zato što ovaj danima nije ulovio ribu. Kad konačno ulovi veliku ribu, pojedu je ajkule i na luku odlazi praznih ruku. Prosta priča. Ništa nije rečeno o emocijama. Kod Hemingveja i kod Stajnbeka, pre svega kod Amerikanaca, video sam da jednostavno možeš opisati kako neko ide da lovi ribu i pri tome osetiti šta taj neko proživljava. U svim svojim romanima usmeren sam na osećaje i na prenošenje istih na čitaoca. Hemingvej takođe nikada ne bi napisao da neko odlazi spuštenih ramena i pognute glave. To su radili ljudi u knjigama koje je čitala moja majka, na svakoj strani. Hemingveju to uopšte nije potrebno. Shvatio sam, dakle, da je pisanje vrlo jednostavno, neka vrsta kadriranja onoga što želiš da ispričaš. To i sâm želim da probam, i evo, radim to 10 godina. Na početku sam, pre svega, mnogo čitao. Kad sam čitao Sto godina samoće od Markesa, bilo mi je 20 i mislio sam: „I ja bih voleo da napišem ovako nešto, ali o mom selu u Brabantu“. Međutim, nakon jedne strane, nisam mogao dalje, jer nemam taj magični svet oko sebe. Mesto gde sam ja je polder, oblasti sa seoskim imanjima. U Sto godina samoće kapljica krvi nekoga ko je prošao kroz celo selo cirkuliše tako što padne dole na stepenik ispred kuće, pa zatim sa stepenika stiže i u kuću.

Mesto gde sam ja je polder, oblasti sa seoskim imanjima. Ljudi ne veruju u takve stvari. Čak ni ja sam ne verujem. Dok čitaš, zvuči neprikosnoveno istinito, ali ja nisam mogao da napišem takvu priču, moja majka bi onda rekla: „Čekaj malo, ne može tako, u redu, idi studiraj u Amsterdamu, ali nemoj da pišeš besmislice“. Dakle, morao sam da ispričam neku drugu priču. Leto 2000. godine proveo sam na imanju. Morao sam da hranim ovce i kokoške, da izvodim psa. Baš to je bila okolina u kojoj sam odrastao. Trebalo je samo da gledam oko sebe, da posmatram šta se dešava. Za nekoliko nedelja napisao sam svoj prvi roman i poslao ga izdavačkoj kući. To je bilo to. Ovo je i neka vrsta slučajnosti, ali i vrsta zanimanja za to šta je moja priča, šta bih ja mogao da ispričam. Nažalost, potrajalo je dok to nisam otkrio. Nisam mogao da kažem: „Hoću da postanem pisac, to ću da ispričam, i gotovo“. Ne ide tako. Možda postoje ljudi koji to mogu, koji prvu knjigu napišu sa 23 godine, odmah veliki uspeh, ali kod mene je to sve veoma dugo trajalo.

Tina: Da, to je nešto što se ne može isplanirati. Na primer, ni Stenli Kjubrik nije pročitao nijednu knjigu ili pogledao neki film do devetnaeste godine, pa ipak...

Jan: Da, i on je hteo da igra fudbal (smeh). Ivi ćete sami morati da shvatite

čime najradije želite da se bavite. Želim li da pišem, ili pak samo čitam, želim li nešto drugo u jeziku da radim, i kako to ide? Moj trinaestogodišnji sin ne čita ništa. Ni moje knjige, misli da su glupe (smeh). Čak ne čita ni recenzije u novinama. Kaže mi: „Da, već si mi rekao da je čitanje dobro, ne moraš mi ponavljati”. Pročitao je jednom moju kratku priču od oko 5 strana, iz jednog časopisa. U školi je imao zadatak da pronade jednu pesmu i da je donese na čas. Tada me je pitao: „Imaš li i neku zbirku priča ili tako nešto?” Gledao sam u kuću punu knjiga i rekao: „Pogledaj tamo gore ima jedna polica sa pesmama”. On je rekao: „Da, ali mora da bude kratka. Četiri stiha”. Spremio sam mu časopis u kom se nalazila jedna veoma kratka pesma i jedna moja priča. Poneo je časopis u školu i na pauzi je pročitao tu moju priču. U priči je bio jedan slepi muškarac koji dolazi na stanicu sa vodičem. U Holandiji postoji takva vrsta dobrovoljnog rada - dobrovoljci koji idu sa slepima na voz na izlet u neki drugi grad. U mojoj priči je dobrovoljac koji vodi slepog malo radoznao čovek, koji baš i nema neki svoj život, dok je slepi čovek izuzetno pametan. On je imao dogovor sa jednom ženom u drugom gradu. Kad ga je dobrovoljac odveo do tog grada, video je kako im prilazi lepa žena. Tada mu je slepi odgovorio: „Pa, vidimo se kasnije, za otprilike 5 sati biću opet na istom mestu i odvešću ovu ženu

u drugi grad“. Mom sinu se ova priča veoma svidela, mada mislim da ne želi da postane pisac, iako ume dobro da piše i prepričava. Verovatno toga nije svestan, ali videćemo kasnije, ko zna...

Tina: U kojoj meri su autobiografski elementi zastupljeni u Balkanskom Hudiniju?

Jan: To je pre svega dekor, sredine koje opisujem u knjizi poznajem vrlo dobro. Znam tačno kako ta oblast u Južnoj Francuskoj izgleda, gde sleće avion. To je baš na moru. Ako kasno koči, avion uklize u more. Hotel je zaista iza ćoška, kod jednog seoceta. Tamo ima mali trg, na njemu su kafić i pekara. Tamo svi Francuzi ceo dan sede i piju vino. Nekoliko stotina metara dalje je fudbalski teren. Znam tačno kako tamo miriše, kako uvek duva jak vetar na obali. Znam kakvi su tamo ljudi. Postoji jedna prelepa mala luka samo sa belim brodićima. To su Holanđani i Nemci koji tamo imaju brodiće. Francuzi koji tamo igraju fudbal, to su građevinski radnici i vodoinstalateri. To su radnici iz francuskog sela. Tamo smo leteli i vozili smo se takvim lepim, belim brodićem. Jednom prilikom jedan Francuz mi je rekao: „Ja dolazim na ovaj brod samo ako je wc pokvaren, da ga popravim”. To je jedna scena. Da, te priče i ljude poznajem, na isti način na koji poznajem i mladiće iz Srbije. Znam kako se odnose jedni prema drugima, kakvu odeću nose. Devedesetih godina nosili su odeću

za broj-dva veću. Bilo je jasno da nisu amsterdamski mladići. Često su imali bradu, brkove i nešto dužu kosu. Znam kako puše cigarete. Neverovatno mnogo puše. Stalno, čak i u kući. I nisu umeli sami da kuvaju. Za to nisam morao da radim istraživanje... Nije u celosti autobiografski roman zato što to nije potpuno moj život, ali osećaj u kontaktu između dva dečaka, kao i u Francuskoj, kad tamo idem sa prijateljima, to itekako poznajem. Poznajem i način na koji ta dva dečaka tamo zajedno uživaju: hoće samo da jedu picu i sladoled i da se kupaju u moru. To je sve što ih zanima. Proživljene emocije iza svega toga sakrivam između redova u knjizi.

Filip: Pišete na maternjem jeziku, holandskom, ali vaše knjige su do sada prevedene na različite jezike. Osećate li se možda kao međunarodni pisac?

Jan: Da, ponekad. Dok sam ovde, svakako. Lepo je putovati u inostranstvo sa knjigom. To je sve što je dodatno, s obzirom da ne pišem knjigu da bi imala prevod, ali mu se nadam, lepo je ako se i prevede. Nadam se da je dobro prevedena, jer ja ne mogu da sudim o Jeličinom prevodu, tako da samo mogu da verujem da se podudara sa originalom, kao i da vicevi zvuče dobro. U pisanju koristim lokalni govor, amsterdamski i na način na koji govore ljudi u selu iz kog sam, ali pokušavam isto tako da pišem i univerzalno, da bi moje knjige imale značenje i u drugim zemljama. U većini knjiga likovi imaju međunarodna imena. Holandska imena su Pit, Henk, Johan (po Johanu Krojfu naravno), dok je Ivan ime koje se može svuda naći, od Istoka do Zapada.

Prof. Jelica: A kako dolaziš do imena kafića u knjizi? I to je bio prevodilački problem. Bilo je ime jednog kafića, „Pindakaas”. I ne može da se prevede tako da i u prevodu dobije značenje, a može se i samo preuzeti. „Pindakaas” ovde nije pojam, ljudi to ne jedu kao u Holandiji. Pored toga, u srpskom to nije jedna reč, nego tri - puter od

kikirikija - a to baš i ne bi bio dobar naziv za kafić.

Jan: Juče nakon prezentacije, bili smo u „Zlatnom bokalu“, veoma loše ime za kafić. Pindakaas! Kafić „Kod komšija“ je odličan. Možeš da kažeš ženi: „Idem kod komšija“. U Amsterdamu ima i jedan kafić „Jančićev rođendan“. Svaki dan žurka, lepo...

Tina: Dakle, ime „Srbija“ se ne spominje u knjizi, zbog te univerzalnosti kojoj težite?

Jan: Da, na taj način svet se ograničava. Mladići koje poznajem u Amsterdamu zaista su iz Srbije ali o tome skoro nikada nismo pričali, kao da i nije bilo toliko važno. U to vreme došlo je do velikih preokreta, zemlje su se otopile jedna od druge, pa su tako utvrđeni i zasebni identiteti. Juče sam shvatio da je razlika između crnogorskog i sprskog samo u dva slova. U slučaju da bi ova knjiga trebalo da dobije i crnogorski prevod, onda je on već tu. Potrebno je samo da nađemo ta dva slova, prodamo autorska prava Crnoj Gori, i začas smo gotovi. Čak nam ne treba ni skup prevodilac. Kontakt koji sam sa tim mladićima imao nije se nikada bazirao na tome da li su oni iz Bosne, odnosno Srbije ili Hrvatske. Pitao sam ih: „Kako su vam roditelji?“ Jedan mladić je nedeljom telefonirao sa majkom koja je bila u Srbiji. Prisustvovao sam razgovoru i mislio: „O čemu li priča sa majkom?“ Ja zovem svoju majku, ili ona mene, najčešće nedeljom i mi pitamo jedno drugo da li je sve u redu. „Kod nas ništa novo“. Dobro je da znam da je i taj mladić tako pričao sa majkom. Mladići koji su sada došli u Amsterdam i Holandiju, pretežno su iz Sirije, iz Afrike, i oni to rade na identičan način. Nisam hteo da napišem knjigu o tom pitanju rata i konflikata na ovim prostorima, zapravo, pretočio sam to u porodičnu priču, jer za mene je porodica mnogo važnija od rata. Juče sam u intervjuu rekao da su moja deca važnija od Donalda Trampa, i zaista je tako. Nakon američkih izbora, u Holandiji smo imali svako veče oko

dva sata Ameriku na televizorima, ali ne, na primer, Kinu. To ne mogu da razumem. U Kini živi pet puta više ljudi, a o njoj ne znamo ništa. Takvi odnosi nisu sasvim normalni. Kad pišem roman, imam mogućnost da od njega napravim porodičnu priču, što roman čini još značajnijim. Rat funkcioniše skoro kao dekor - ne igra toliko veliku ulogu.

Tina: Kad je reč o razlikama između žena i muškaraca po pitanju majčinstva i očinstva, da li ste izvukli neke sopstvene zaključke?

Jan: Ako stvari idu dobro - dopunjuju se, ako ne idu - onda ne, ali svako može to drugačije da doživi. Trenutno sam u situaciji u kojoj se stvari vrlo dobro odvijaju. Imam bebu od 10 nedelja u Amsterdamu koja je baš sinoć prvi put spavala celu noć, i to je za mene odlična vest. Uvek moraš da tražiš način na koji će porodica funkcionisati, gde svako ima svoje mesto koje mu odgovara. Ja uvek radim kod kuće. Očekuje se da sam uvek spreman da pomognem, da pridržim bebu i slično. Kasnije će i moja devojka ići na posao, a beba će ići dva dana u jaslice. Imaću i dane kad sam ceo dan sam sa njim, što mi veoma prija. Mogu na sopstveni način da se brinem o njemu, a ostatak dana da pišem. Prijatelji mi često kažu: „Moraš da se brineš o bebi, ti si uvek kod kuće“. Da, ali i ja imam posao, pisanje knjige je i puno posla. Zatim su tu i druge životne stvari. Porodični odnosi moraju dobro da funkcionišu na ovaj ili onaj način. Ako je klimavo, onda je u pitanju problem između te dve osobe, a ne u muško-ženskom konfliktu. Teško je o tome reći nešto što važi za sve slučajeve. Mada, primećujem i da postoji fizička udaljenost, odnosno bliskost. Zbog devet meseci trudnoće, žene su fizički bliže detetu. Dojenje je takođe oblik fizičke bliskosti. Muškarac stoji sa strane, gledajući fudbal. Žena igra fudbal, dok muškarac gleda. Kad sam mu prvi put dao flašicu običnog mleka, iz supermarketa, bio sam presrećan. Mogao sam da kažem devojci: „Izađi ti slobodno malo, u šoping“.

Filip: Ako biste izabrali jednu reč da opišete svoj celokupni rad, koja bi to bila?

Jan: To je... jedna reč? Svaka reč ima 50 ili 60 hiljada reči... Radi se o kontaktu. U novinama se često piše da moji likovi uvek negde odlaze. Odlazanje je i način bežanja od života. U romanu treba da postoji uzbuđenje i put ka nečemu. Volim priče u kojima dva lika sede u autu nekoliko poglavlja i idu u Španiju, u Pamplonu...Moji likovi se uvek bave kontaktom sa drugima, i možda zato pre toga moraju da odu, ali uvek će iznova pokušavati, kao u ovoj knjizi. Otac želi da upozna dečaka. To nije lako, to će prouzrokovati razne probleme sa svih strana, ali on pokušava, ne odustaje. U tom smislu, to bi bilo ostvarivanje kontakta. Dve reči.

Mladen: Postoji li jedna knjiga, koja je imala toliko veliki utisak na vas, da ste kazali: „Hoću da postanem pisac“.

Jan: Biser, Džona Stajnbeka, na primer. To je jedna tanka, jednostavna knjižica. Čovek pronalazi biser i misli: „Sad će sve biti bolje, sad smo bogati“, ali on nije svestan da drugi hoće da mu otmu biser, da će biti nasamaren, da će dobiti premalo novca za njega, da se životne teškoće neće rešiti. Na samom kraju knjige zaključuje: „Znaš šta, baciću ovu stvar u more“. Zatim se vratio svojoj porodici. Na prvoj strani knjige peva se pesma, pesma porodice. To je nešto što bi skoro svako ko ima decu prepoznao. Biser je pružio veliku nadu, ali ispostavilo se da nije istinita. U sledećem romanu, uradiću nešto sa ovim, ali u polderu u kom sam odrastao. Sa tog mesta je iskopavan pesak iz zemlje i sada se formiralo jezero u kom se može plivati. Na ovom mestu su se svi okupljali, palili vatru i pili pivo, bilo je fantastično. U mom sledećem romanu ovo će biti veoma važna lokacija.

Interview:

Prof. dr. Milan Radovanovic

INLEIDING

Prof. dr. Milan Radovanovic, is als zeer boeiende en veelzijdige persoonlijkheid onze belangstelling waard. Deze voormalige professor en decaan van de faculteit Werktuigbouwkunde te Belgrado is namelijk één van de grootste filatelisten in Servië, met een bijzondere belangstelling voor de postale en filatelistische geschiedenis van Servië in WO I. Hij heeft vele werken geschreven, zowel op het gebied van thermodynamica, brandstof en verbranding, als op dat van geschiedenis en filatelie. Ook het feit dat professor Radovanovic enkele jaren aan de Universiteit Twente doceerde heeft onze aandacht speciaal getrokken. In het PTT-museum van Servië heeft student Miloš Mareš met de professor een interview gehouden over de rol van de post in de bezorging van humanitaire hulp voor de Servische bevolking.

1. Wat is uw band met Nederland, aangezien dat niet duidelijk is op het eerste gezicht?

Ik probeer in het zo kort mogelijk (wat niet zo makkelijk zal zijn) de hele samenloop van bijzondere omstandigheden uit te leggen die mij (in uw jaren) heeft getroffen:

Begin januari 1975. verscheen er bij de prodecaan wetenschappelijke onderzoek van de faculteit Werktuigkunde van de Universiteit te Belgrado een annonce van de Nederlandse overheid voor de eenjarige beurs bestemd voor de jonge onderzoekers uit de hele wereld. Deze annonce kwam opdagen pas nadat de inschrijvingstermijn voor de concours was afgelopen (31 december 1974.) Waarschijnlijk werd het opzettelijk verborgen zodat men daar niets over kan weten, als een poging om het voor een collega mogelijk te maken de beurs zonder concurrentie te gebruiken. Door mijn familie overgehaald schreef ik me in. Bijna tot midden februari heb ik geen antwoord ontvangen. Toen ik met mijn familie in Keulen was, op het beroemde carnaval, werd ik overreed naar de Universiteit Twente te gaan, die zowat 220 km ver van Keulen ligt. En dan, 10 km van de Universiteit, is mijn roestige „VW kever“ gestopt. Er was geen gereedschap in de auto. Om het verhaal korter te maken, slaagde ik erin om hem te repareren maar jullie kunnen je een jonge, speciaal voor die gelegenheid geklede man, met een pakje, wit hemd en vlinderdas aan alleen maar voorstellen, toen hij op de Universiteit tevoorschijn

kwam, met zijn vieze motorolie handen. In het universiteitsgebouw begonnen ze mij te overtuigen dat ze geen soortgelijke inschrijving hebben ontvangen. Maar na haast één uur is mijn inschrijving gevonden en ze verwezen mij naar de faculteit Werktuigkunde. Prof. Draijer heeft de verdediging van een bachelor scriptie gestopt om mij te ontvangen. Tijdens het gesprek dat circa 15 minuten duurde, maakte hij me bekend met de huidige onderzoeksprojecten binnen de afdeling Warmte – en Stromingsleer die hij begeleidde. De terugkomst naar Keulen (en op het carnaval) en ook naar Belgrado is best mogelijk doorgegaan. Maar nog steeds zonder enige antwoord. Op 1 april ben ik thuis gebleven om een scriptie af te maken wanneer een goede collega van mij heeft opgebeld om te zeggen dat er een brief voor mij uit Nederland is gekomen. Aangezien dat hij met het hele verhaal bekend was, zei ik tegen hem dat ik van die eenaprilgrap weet, maar hij bleef me ervan overtuigen dat de brief echt was. Natuurlijk vroeg ik hem om de brief te openen en hem hardop voor te lezen: daarin stond dat ik de beurs heb gekregen!

Op 1 september ben ik samen met mijn familie naar Nederland vertrokken en nam deel aan hun project betreffende het bepalen van het temperatuurprofiel in de vlakke vlam aan de hand van optische methodes (die de vlam niet verstoren), door middel van de “Mach-Zender” interferometer. Ik was “gelukkig genoeg” om na slechts drie manden hun project te

beëindigen (een gepubliceerd werk (18 pagina’s), getiteld “De mogelijke fouten bij het gebruiken van de Mach-Zehnder interferometer”), en zo ontstond de vraag wat ik in de volgende negen maanden zal doen. Ze gingen akkoord met mijn voorstel om met de steenkoolverbranding bezig te zijn, en juist met het Servische ligniet. Ze financierden mijn reis naar Belgrado, het vervoer van over 50 kilo’s van drie soorten ons ligniet, in poeder gemalen (in onze thermische krachtcentrales wordt de steenkool op die manier gebruikt voor het produceren van elektrische energie), ook financierden ze het opbouwen van de proefinstallatie, en, aangezien dat er in de ketel een steenkoolpartikel met de snelheid van 1.000 tot 10.000 °C per seconde warmer wordt, lieten ze mij toe om de energetische laser te gebruiken die binnen de Universiteit Twente door de faculteit Elektrotechniek werd ontworpen. Om het proces te kunnen begrijpen en controle daarop uit te oefenen, werd het voor mij ook mogelijk gemaakt de ultra-snelle camera in gebruik te nemen (1.000 beelden per seconde). In het kort, de resultaten die ik kreeg boden de beslissende experimentele gegevens voor mijn doctoraalproefschrift aan. Het verdere verloop van onze samenwerking, toen het vertrouwen opgebouwd werd, ging heel goed en werd het met mijn verkiezing tot het hoofd van de afdeling Warmte- en Stromingsleer gekroond (1982-1985). Daarna keerde ik terug naar Belgrado, waar ik in de periode van 1989 tot 1994 de decaan van

de faculteit Werktuigkunde was (de tijd van studentenrellen, inflatie). Ik was ook lid van de delegatie van de Universiteit (samen met een student van mij, maneer Đilas) die met president Milosević heeft gesproken, en ik heb geluk gehad om niet te “verdwijnen”, omdat er me een uitnodiging naar Nederland al bleef wachten. Van 1994 tot 1997 ben ik een gastwetenschapper geweest, dit keer aan de faculteit Technologie en Metallurgie van dezelfde universiteit. De toen gevestigde collegiale en vriendschappelijke banden duren tot vandaag de dag.

2. Waar komt uw belangstelling voor

de geschiedenis vandaan en dan precies voor de geschiedenis van WO I?

Mijn „geval“ kan vergelekt worden met het geval waarin je de vrouw van je dromen – „femme fatale“ ontmoet. (niet de beste vergelijking). Ruim 20 jaar geleden zag ik op de vloeiemarkt in Belgrado iets voor mij bijzonders – „Militaire brief van correspondentie“ vanuit jaar 1915, met mooie imprint van de rubberen mark. “Beoordeeld door de militaire censuur“. Ik heb die zonder loven en bieden gekocht – „liefde op het eerste gezicht“. Vanaf dit moment werd ik vanwege schande en schaamte dat ik mij eigen geschiedenis niet genoeg ken – de geschiedenis van dat gekrenkte Servische volk, beziggehouden met zogenoemd „postgeschiedenis“- een deel van de filatelie waarin postzegel niet belangrijk is, en soms is ook niet aanwezig. (De soldaat is bevrijd van verzendkosten). Keurmerken van militaire posten en militaire censuur waren de sleutelsymbolen.

Gelukkige omstandigheid voor mij was dat er de kapitaalwerken van onze historici bestonden, zoals die van Skok, Opačić, Mitrović en anderen die mijn ogen hebben geopend en die voor mij mogelijk maakten om verder te werken en vooruit te gaan. Na de voltooid en betaalde „school“ waarin ik een paar jaar door allerlei handelaars, fraudeurs en vervalsers (zgn. filatelisten) werd benut zoals ik „een leek“ ben, is voor mij het gelukt om met geleidelijke en geduldige onderzoeken bepaalde erkenning op filatelistische tentoonstellingen te verkrijgen (Gouden medaille op Balkanophila, bijvoorbeeld).

Na zo’n grote inleiding moet ik een lucide moment noemen, toen ik op het idee kwam dat ik alles wat ik zover heb gedaan anders kan schrijven, zodat het voor anderen ook aanvaardbaar wordt. Zo werd eind jaar 2013, onder gunstige omstandigheden (Prof. dr D.Stanojević) mijn eerste boek uitgegeven – Bondgenoten en Serviërs in de Grote Oorlog (1914-1915) – Stille getuigen (“Saveznici i Srbi u Velikom ratu (1914-1915) – Nemi svedoci”). Stille getuigen zijn documenten, foto’s en post. De post was vitaal – het was de voorbode van geluk en ongeluk, van hoop en hopeloosheid – daardoor werd het strijd lust van strijders op de front (niet allen van strijders) verhoogd en gevallen.

In de menselijke natuur is, zoals het bekend is, om door te dringen als zij iets doen. Na het halen van de gouden medaille in Moskou (“Rossica”) en vergulde medaille op wereldtentoonstelling in Singapore (ik deelde derde plaats vanuit 69 voorgestelde boeken) kreeg ik de zekerheid dat ik op de goede weg was. Daarna heb ik volgende boeken geschreven: “Bondgenoten en Serviërs in de Grote Oorlog (1916-1918) – Stille getuigen” (“Saveznici i Srbi u Velikom ratu (1916-1918) - Nemi svedoci”), “Fransmannen en Serviërs in Noord Afrika – Stille getuigen” (“Francuzi i Srbi u Severnoj Africi – Nemi svedoci”), en “Nederlandse hulp aan Serviërs in kampen in Oostenrijk – Hongarije en Duitsland

– Stille getuigen” (“Holandska pomoć Srbima u logorima Austro-Ugarske i Nemačke – Nemi svedoci”). “Bulgaarse occupatie van Servie 1916-1918” (“Bugarska okupacija Srbije 1916-1918”) en “Postgeschiedenis” (“Poštanska istorija”) zijn aan het drukken.

Uiteindelijk, het antwoord op uw vraag. Tot mijn spijt, maar niet alleen mijn, onze generaties hebben over arbeidse, communistische bewegingen, en gepaste idealiseerde gebeurtenissen geleerd. Eigen geschiedenis, eigen wortels waren geanathemiseerd – bijna alles dat op (Servisch) begon werd verborgen, weggehaald, gestigmatiseerd, verboden. Een van mijn zeldzame nederlagen was in Podgorica, toen ik met lieve vrienden, Montenegrijnen „loza“ in een hotel aan de kust van Morača nippte, en op mijn vraag: „Wat zijn die ruïnen aan de overkant?“, het antwoord „De stad van Dušan“ kreeg. En nog een keer, het antwoord ligt in een samenloop van ongebruikelijke omstandigheden, en waarschijnlijk schuldig geweten en eigen onderbewust.

3. Waar hebt u de bronnen gevonden en hebt u daar wat moeilijkheden mee gehad?

De bronnen werden op allerlei plaatsen gevonden, van vloeiemarkten, Filatelistenclub, vrienden filatelisten uit de wereld, catalogi der veilinghuizen, internet (“eBay”, “Delcampe”), tot de digitale bibliotheken ter wereld. Een “kleine” moeilijkheid is dat deze hobby van mij een “klein” beetje duur is.

4. Is er een conclusie, hoe de verhoudingen tussen Nederland en Servië waren en wat vindt u ervan in vergelijking met de onze tijd?

Het antwoord op deze vraag is erg ingewikkeld en waarschijnlijk ben ik daar niet genoeg van op de hoogte. Maar ik zal toch proberen aan de hand van wat minder bekende feiten enkele voorbeelden aan te tonen, die door prof. J. Novaković-Lopušina, de heren Gremaux en Raković en anderen niet onderzocht werden.

Het is weinig bekend dat Nederlanders nog tijdens de Balkanoorlogen in Servië waren aanwezig, onder het Nederlandse Rode Kruis (4 artsen en 12 verpleegkundigen en paramedici) – een ansichtkaart (beeld 1) met een waarmerk van het Nederlandse Rode Kruis gestuurd in september 1913 van Belgrado naar Amsterdam.

Over de verhoudingen tussen Nederland en Servië, naast al wat bekend is, spreekt veel het feit dat tijdens WO I Nederland meer dan 47.000 pakketten naar de Servische krijgsgevangenen en gedetineerden in kampen van Oostenrijk-Hongarije en Duitsland gestuurd heeft, wat van een onschatbare hulp voor deze ongelukkigen was. Daar bestaat een aanzienlijke documentatie over. Deze pakketten van vijf kilo's werden door "Internationaal Liefdewerk voor

Gewonden en Krijgsgevangenen van alle Landen" gezonden, gevestigd te Maastricht – gravin de Geleos. Om realistisch te zijn, moeten wij vaststellen dat deze organisatie (wat men vandaag niet-gouvernementele organisatie zou noemen) niet alleen Serviërs geholpen heeft, maar ook de alle andere gevangenen van beide oorlogskanten en dat de Servische

gevangenen in de echte minderheid waren, omdat er in totaal meer dan twee miljoen pakketten bezorgd werden "ongeacht de nationaliteit, godsdienst of politieke overtuiging". Maar dat maakt de hulp in geen enkele geval minderwaardig, de hulp die speciaal voor onze gevangenen dierbaar was en vaak de enige hulp om in leven te blijven. Om binnen de

ruimte te blijven die ik ter beschikking heb, moet ik toch op het feit wijzen dat het "Liefdewerk" in elke pakket een voor elke soldaat geadreseerde correspondentiekaart heeft bezorgd, waarmee hij de ontvangst en inhoud ervan bevestigde (beelden 2 en 3). Om het toch korter te maken: het antwoord op uw vraag is meervoudig. In mijn opinie zou er een onderscheid gemaakt worden tussen de volkeren en de politieke leiding van beide landen. Onze verhoudingen zijn belast met de onaangename gebeurtenissen van de laatste decennia (het bombardement van Servië, Srebrenica enz.). Uit mijn eigen ervaring zeg ik dat het Nederlandse volk aardig is, nieuwsgierig, verantwoordelijk, georganiseerd, rationeel (te veel), spaarzaam (vandaar de hoge levensstandaard) en een getrouwe vriend (wat wederzijds moet zijn).

5. Wat zijn uw verdere onderzoeksplannen?

Na het boek "De Bulgaarse bezetting van Servië" is de logische afronding van WO I cyclus het boek "De Oostenrijk-Hongaarse occupatie" waarvoor het materiaal al klaar staat.

N.B. Onze excuses voor de fouten, wegens een slechte opname was het moeilijk om het interview naar het Nederlands te vertalen.

beeld 1
slika 1

beeld 2

Het kaartje van een Servische gevangene (dr. Z. Topalovic) waarmee hij de ontvangst van het pakket bevestigt, verzonden uit Heinrichsgrün het "Liefdewerk" – Den Haag (de voorkant)

slika 2

Karta srpskog zarobljenika (dr. Z. Topalović), kojom potvrđuje prijem paketa, upućena iz logora Hajnrihsgrün za „Milosrdje“ - Hag (prednja strana)

beeld 3

De achterkant van de kaart van het beeld 2 waarin de inhoud van het pakket te zien is zoals het paarsgekleurde ovale waarmede van de "Liefdewerk"

slika 3

Poleđina karte sa slike 2, gde se vidi sadržaj paketa, kao i ovalni žig „Milosrdja“ ljubičaste boje

Prof. dr Milan Radovanović, kao jedna jako zanimljiva i svestrana ličnost, nesumnjivo zavrđuje svačiju pažnju. Naime, ovaj bišvi profesor i dekan Mašinskog fakulteta u Beogradu, jedan je od najvećih filatelista u Srbiji, sa posebnim interesovanjem za poštansku i filatelističku istoriju Srbije u Prvom svetskom ratu. Napisao je brojne radove, kako iz oblasti termodinamike, goriva i sagorevanja, tako i iz oblasti istorije i filatelije. Našu pažnju je posebno privukla činjenica da je profesor Radovanović nekoliko godina predavao u Holandiji na Univerzitetu u Tventeu. Miloš Mareš intervjuisao je profesora Radovanovića u Muzeju pošta Srbije o ulozi pošte i dopremanju humanitarne pomoći srpskom stanovništvu.

U V O D

1. Koja je Vaša veza sa Holandijom s obzirom na to da na prvi pogled to nije evidentno?

Pokušaću u najkraćim crtama (što baš neće biti jednostavno) da objasnim čitav splet neobičnih okolnosti koji mi se (u Vašim godinama) dešavao:

Početkom januara 1975. godine kod prodekana za naučno-istraživačku delatnost Mašinskog fakulteta Univerziteta u Beogradu pojavio se raspis Holandske vlade za stipendije u trajanju od jedne godine za mlade istraživače iz celog sveta. Ovaj raspis se pojavio, tek pošto je rok za prijavljivanje na konkurs već bilo istekao (31. decembar 1974). Verovatno je namerno bio stavljen "u fioku" da se ne bi za njega znalo uz pokušaj da se nekom od kolega omogući njeno korišćenje bez konkurencije. Na nagovor porodice poslao sam prijavu. Do skoro polovine februara nije stizao nikakav odgovor. Kako sam sa porodicom bio u Kelnu, na njihovom čuvenom karnevalu, nagovoren sam da odem do Univerziteta u Tventeu, koji je od Kelna udaljen oko 220 km. U "kršu" od VW "bube" na 10 km od Univerziteta, auto je stao. U kolima nijedne alatke. Da skratim priču, uspeo sam da ga popravim, ali možete da zamislite mladog, doteranog za tu priliku, čoveka u odelu sa belom košuljom i mašnom, kada se pojavio na Univerzitetu sa rukama zamašćenim od motornog ulja. U zgradi Univerziteta su počeli da me ubeđuju da takav moj dopis nije stigao. Ipak uz osveženje i posle skoro jednog časa, moja prijava je nađena, upućen sam na Mašinski fakultet. Prof. Draaijer je prekinuo odbranu diplomskog rada, da bi me

primio. Tom prilikom u razgovoru, koji je trajao oko petnaest minuta, upoznao me je sa tekućim istraživačkim projektima u okviru Katedre za termičke procese, koju je on vodio. Povratak u Keln (i na karneval), kao i u Beograd je protekao u najboljem redu. Opet, bez ikakvog odgovora. Prvog aprila ostao sam kod kuće da završim neki rad, kada me je jedan moj dobar kolega zvao telefonom da mi javi da je stiglo pismo iz Holandije za mene. S obzirom da je bio upoznat sa celom pričom, rekao sam mu da znam za "aprilili", ali me je on ubeđivao da je pismo stvarno. Naravno, rekao sam mu da ga otvori i pročita naglas: u pismu je stajalo da sam dobio stipendiju!

Prvog septembra sam sa porodicom otputovao za Holandiju i priključio se njihovom projektu koji se odnosio na određivanje profila temperature u ravanskom plamenu korišćenjem optičkih metoda (koje ne remete plamen) primenom "Mach-Zenderovog" interferometra. Imao sam "sreću" da sam njihov projekat posle tri meseca rada "oborio" (Objavljen rad (18 strana) pod naslovom "Moguće greške pri korišćenju Mah-Cenderovog interferometra), pa je bio problem šta ću da radim sledećih devet meseci. Na moj predlog prihvatili su da se bavim sagorevanjem uglja, i to srpskog lignita". Finansirali su moj put za Beograd, transport preko 50 kilograma tri vrste naših lignita samlevenog u prah (tako se ugalj koristi u našim termoelektranama za proizvodnju električne energije), finansirali su izgradnju opitne instalacije i, s obzirom da se čestica uglja u ložištu kotla zagreva brzinom od 1.000 do

10.000oC u sekundi omogućili su mi korišćenje energetskog lasera, koji je u okviru Univerziteta u Tventeu razvijao Elektrotehnički fakultet. Za razumvanje i praćenje procesa omogućeno mi je bilo takođe korišćenje ultra-brze kamere (1.000 snimaka u sekundi). Ukratko, dobijeni rezultati su mi omogućili ključne eksperimenatne podatke za moju doktorsku disertaciju. Dalji tok saradnje sa Holandijom, kada se stekne poverenje, tekao je lepim tokom da bi bio krunisan mojim izborom za šefa Katerde za termičke procese (1982-1985). Posle toga sam se vratio u Beograd, gde sam od 1989-1994 bio dekan Mašinskog fakulteta (vreme studentskih nemira, inflacije, jedan od učesnika delegacije Univerziteta, zajedno sa mojim studentom g.Đilasom, kod predsednika Miloševića i imao sreću da me "ne pojede mrak", jer me je već čekao poziv za Holandiju. Od 1994 pa do 1997 godine bio sam gostujući naučnik, ovog puta na Tehnološkom-metalurškom fakultetu istog Univerziteta.

Uspostavljene jake kolegijalne i prijateljske veze i danas traju.

2. Otkud Vaše interesovanje za istoriju i to specifično istoriju Prvog svetskog rata?

Moj "slučaj" može da se podvrgne događanjukao kada upoznate ženu svog života – "femme fatale" (poređenje baš nije najsrećnije). Pre oko 20 godina na "buvljaku" u Beogradu video nešto neobično (bar za mene) – "Vojnička dopisna karta" iz 1915 godine sa lepim otiskom gumenog žiga "Pregledala vojna cenzura". Kupio sam je bez cenjanja – "ljubav na prvi pogled". Od

tog trenutka, vođen stidom i sramom nedovoljnog poznavanja sopstvene istorije - istorije ovog mog namučenog naroda počeo sam da se bavim "tzv."poštanskom istorijom" – delom filatelije u kome poštanska marka nije bitna, a ne mora da je bude. (Vojnik je bio oslobođen plaćanja poštarine). Žigovi vojnih pošta i vojnih cenzura su bili ključni simboli. Srećna okolnost za mene je da su postojala kapitalna dela naših istoričara – Skoka, Opačića, Mitrovića i drugih.... koja su mi otvarala oči i omogućila i omogućavala dalji rad i napredak. Posle završene i plaćene "školice" od nekoliko godina, kada su me kao "četnika-početnika" "šišali" razni trgovci, prevaranti, falsifikatori (tzv."filatelisti"), uspeo sam da postepenim i strpljivim istraživanjima ostvarim i određena priznanja na filatelističkim izložbama (zlatna medalja na "Balknaphila", na primer). Posle ovolikog uvoda, moram da pomenem lucidan trenutak, kada sam došao na ideju da sve što sam radio do sada, mogu da napišem i drugačije – prihvatljivo i za druge. Tako je, krajem 2013 godine, opet sticajem po mene srećnih okolnosti (Prof.dr D.Stanojević) izašla moja prva knjiga "Saveznici i Srbi u Velikom ratu (1914-1915) – Nemi svedoci". Nemi svedoci su dokumenti, fotografije i pošta. Pošta je ipak bila ključna – ona je bila vesnik sreće i nesreće, nade i beznađa – pošta je dizala moral naših ratnika na frontu (i ne samo ratnika) i rušila ga. Kao što se zna u prirodi je čoveka da se uvek preispituje ako nešto radi. Po dobijanju zlatne medalje u Moskvi ("Rossica") i velike pozlaćene medalje na svetskoj izložbi u Singapuru (deoba trećeg mesta od 69 izloženih knjiga) stekao sam uverenje da sam na pravom putu. Sledile su knjige: "Saveznici i Srbi u Velikom ratu (1916-1918) – Nemi svedoci", "Francuzii i Srbi u Severnoj Africi (1916) – Nemi svedoci" i "Holandska pomoć Srbima u logorima Austro-Ugarske i Nemačke (1916-1918) – Nemi svedoci", a u toku je štampa "Bugarska okupacija Srbije 1916-1918) – Poštanska istorija".

I konačno odgovor na Vaše pitanje. Na moju, a ne samo moju, nesreću, generacije u nas su učile radničke, komunističke pokrete i odgovarajuća idealizovana dešavanja. Sopstvena istorija, sopstveni koreni bili su anatemisani - skoro sve što je počinjalo na "S" (srpsko) bilo je skrivano, sklanjano, žigosano, zabranjivano. Jedan od mojih ređih poraza potiče iz Podgorice, kada sam sa dragim prijateljima, Crnogorcima "pijuckajući" lozu u hotelu na obali Morače, pitao: "Kakve su ono ruševine prekoputa? – dobio odgovor: "Pa, Dušanov grad". I još jednom, odgovor je u sticaju sklopa neobičnih okolnosti i, verovatno, delovanju griže savesti i sopstvene podsvesti.

3. Gde ste nalazili izvore i da li ste imali nekih poteškoća sa istim?

Izvori su nalaženi od "buvljaka", Kluba filatelista, filatelističkih prijatelja iz sveta, Kataloga aukcionih kuća, preko Interneta ("eBay", "Delcampe") do digitalizovanih biblioteka celog sveta. "Male" poteškoće su što je ovaj moj hobi "malo" skup.

4. Da li postoji neki zaključak, kakvi su bili odnosi Holandije i Srbije i kako vam se čine u odnosu na današnje vreme?

Odgovor na ovo pitanje je veoma složen i, verovatno je, da nisam dovoljno upućen u njih. Pokušaću da ipak na bazi manje poznatih činjenica dam nekoliko primera., koji nisu obrađeni od strane prof.J.Novaković,-Lopušina, g. Gremaux-a, g. Rakovića i dr.

Malo je poznato da su još u Balkanskim ratovima Holanđani bili u Srbiji u okviru Holandskog Crvenog krsta (4 doktora i 12 medicinskih sestara i bolničara) – razglednica (Sl.1) sa žigom Crvenog krsta Holandije upućena septembra 1913 iz Beograda za Amsterdam .

O odnosima Holandije i Srbije, pored poznatog, puno govori podatak da je Holandija tokom Velikog rata uputila više od 47.000 paketa srpskim ratnim zarobljenicima i interniranim

licima u logorima Austrougarske i Nemačke, što je bilo od neprocenjive pomoći ovim nesrećnicima. O tome postoji značajna dokumentacija. Ove pakete od po pet kilograma slalo je "Međunarodno milosrđe za pomoć ratnim zarobljenicima i interniranim licima svih zemalja" ("Internationaal Liefdewerk voor Gewonden en Krijgsgevangenen van alle landen"). sa sedištem u Matrihtu – grofica Gelus. Realno, mora se konstatovati da ova organizacija (danas bi rekli – nevladina) nije pomagala samo Srbe, već i sve ostale zarobljenike obeju zaraćenih strana i da su srpski zarobljenici bili u minornom položaju, jer je ukupno isporučeno preko dva miliona paketa "bez obzira na nacionalnost, veroispovest i političko ubeđenje". To, naravno ni najmanje ne umanjuje pomoć koja je, posebno našim zarobljenicima bila dragocena i često jedina pomoć za preživljavanje. Ograničavajući se na prostor koji mi je dat na raspolaganje, ne mogu a da ne ukažem da je "Milosrđe" u svakom paketu za svakog vojnika poimence dostavljala dopisnu kartu kojim je po prijemu paketa potvrđivao prijem paketa i njegovog sadržaja (Sl.2 i Sl.3) Ipak da skratim: odgovor na Vaše pitanje je višestruk. Po mojoj proceni treba praviti razliku između naroda i političkog i državnog vođstva obeju zemalja. Naši odnosi su opterećeni nemilim događajima zadnjih decenija (bombardovanje Srbije, Srebrenica i dr.). Moja lična iskustva govore da je holandski narod prijatan, znatiželjan, odgovoran, organizovan, racionalan (i previše), štedljiv (otud visok životni standard) i pouzdan prijatelj (što pretpostavlja obostranost).

5. Kakvi su vam dalji istraživački planovi?

Posle knjige "Bugarska okupacija Srbije" logično zaokruživanje ciklusa Velikog rata je "Austro-Ugarska okupacija" za koju već imam spremljen materijal.

Interview:

John M. Stienen:

*Twee grotere kleine landen
die van elkaar kunnen leren*

European Students' Forum

Intervju:

Džon M. Stinen:

*Dve relativno male zemlje
koje mogu da uče jedna od druge*

INLEIDING

John M. Stienen over de studentenvereniging AEGEE, zijn onderzoekswerk en Nederlands-Servische betrekkingen

In het vorige nummer konden we reeds het interview met Fabian Vendrig over het onderzoek naar de in Nederland gestorven Servische WO I-soldaten lezen (terug te vinden via www.secanje.nl). Daarin vermeldde hij zijn mede-onderzoeker, John M. Stienen. Op 22 december 2016, naar aanleiding van de uitgave van de brochure, kwam John naar Belgrado om samen met Fabian en zijn vrouw Tanja, eveneens mede-onderzoekster, de presentatie over dit onderzoek te houden in het Culturele Centrum Grad. John woont in Den Haag en is werkzaam bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Hij is ook een onafhankelijk onderzoeker wiens werkgebied meestal Nederland en Oost-Europa verbindt.

Hoe kwam u in contact met de Balkan? Had dat te maken met uw persoonlijke interesses, toevalligheden, uw studie of uw beroep?

Toen ik studeerde, in de jaren '90 van de vorige eeuw, werd ik lid van studentenvereniging AEGEE (Association des États Généraux des Étudiants de l'Europe), de grootste Europese multidisciplinaire studentenorganisatie. In 1993 was ik aan het liften in Noord-Italië en toen kwam ik in Ljubljana terecht, waar ik door de lokale AEGEE-afdeling heel gastvrij werd opgevangen. Slovenië was toen pas 2 jaar onafhankelijk van Joegoslavië, maar toch al erg Europees. Een half jaar later kwam ik – ook toevallig – via Boedapest in Zagreb terecht. Die zomer reisde ik naar Dubrovnik. Ik kwam er dus best regelmatig. In 1995 ontmoette ik in Eindhoven, tijdens de European Week, twee meisjes uit Servië: één uit Belgrado en één uit Novi Sad. Omdat ik een maand later in Boedapest ging studeren met een vriend, zijn we toen

bij hen op bezoek gegaan. Dat was een hele bijzondere belevenis, omdat er toen nog economische en culturele sancties tegen Servië waren vanwege de oorlog. We hebben toen toch besloten om in Novi Sad en Belgrado lokale afdelingen van AEGEE op te richten, ook al moesten we daarmee wachten tot de sancties waren afgelopen. Uiteindelijk is dat gelukt. Zo kwam AEGEE ook in Servië terecht, en later in Bosnië.

Wat kan AEGEE in Servië resp. de Balkan bereiken en waarom is het belangrijk dat de organisatie ook in dit gebied actief is?

Hoe je het ook ziet, Servië grenst geografisch aan de EU. Zoals we zagen tijdens de vluchtelingencrisis, is Servië strategisch gelegen. Het is dus ook een logische partner van de EU. Tegelijkertijd is Servië ook een land met een oosters-orthodoxe traditie. Het belang van AEGEE is dat het studenten, en dat zijn de economen, politici en advocaten van de toekomst,

kennis laat maken met andere landen en culturen. Op die manier leren ze die andere culturen kennen en ook waarderen. En andersom komen door de uitwisseling ook studenten uit andere landen naar Servië, zodat ze kunnen zien hoe het in Servië is.

Over maatschappelijk activisme gesproken, op welke manier wordt dit fenomeen volgens u in Nederland en Servië opgevat?

Er zijn duidelijke verschillen, niet alleen tussen Nederland en Servië, maar ook tussen de jaren '90 en nu. In de jaren '90 was er in Servië een liberale stroming onder studenten die wilde dat het land vooruit ging, zich hervormde en loskwam van de corruptie en het slechte internationale imago van het land. Dat activisme was vele malen sterker dan in Nederland, omdat de echte bedoeling was om de Servische samenleving vooruit te helpen. Iets vergelijkbaars was er in Nederland veel minder. Er waren in de jaren '80 protesten geweest in

Nederland tegen de crisis en tegen de kernwapens, maar niet op een vergelijkbare schaal als die in de jaren '90 in Servië. Het activisme van de jaren '90 in Servië is meer vergelijkbaar met het activisme in 2013 in Oekraïne of in 2015 in Macedonië. En die vergelijkingen werden toen ook gemaakt. In Nederland hebben we zulk activisme nooit echt gekend. Uiteraard zijn de voorbeelden die ik noem niet het dagelijks werk van een NGO als AEGEE. Maar AEGEE biedt wel een mogelijkheid om jongeren te mobiliseren als een situatie zoals in Servië in 1996, in Oekraïne in 2013 of in Macedonië in 2015 zich voordoet.

Wat houdt u momenteel bezig, als onafhankelijk onderzoeker?

Leuk dat je dat vraagt. Dat onderzoeken doe ik naast mijn werk. Er zijn verschillende overlappende thema's. De meeste onderwerpen combineren Nederland en Oost-Europa. En vaak gaat het dan om oorlogen, conflicten of krijgsgevangenen. Ik was laatst in Belgrado voor de presentatie van het onderzoek dat ik met Tanja en Fabian Vendrig deed naar Servische krijgsgevangenen die in 1918 en 1919 in Nederland stierven aan de Spaanse griep. De meesten waren in 1915 krijgsgevangen gemaakt in Servië en

waren in Duitsland terechtgekomen in krijgsgevangenenkampen, die heel ver van Servië lagen, maar heel dicht bij Nederland. Een deel van de Serviërs is tijdens de oorlog uit die kampen ontsnapt en in Nederland terechtgekomen. Een grotere groep kwam in Nederland nadat de oorlog was afgelopen en ze via de Rotterdamse haven over Frankrijk naar huis zouden gaan. Daarvan stierven er in totaal 91 in Nederland en daar hebben wij onderzoek naar gedaan. Wie ze waren, waar ze vandaan kwamen en waar ze heen gingen.

In mijn onderzoek heeft de Eerste Wereldoorlog nu meer aandacht dan de Tweede. Dat komt omdat het nu 100 jaar geleden is. Nu ben ik begonnen met een onderzoek naar de diverse Nederlandse medische missies die naar Servië werden gestuurd. Jelica Novaković-Lopušina heeft daarover ook veel gepubliceerd. Zelf doe ik onderzoek naar de missie van dr. Henri van Dijk, die van december 1916 tot mei 1917 een ziekenhuis leidde voor de burgerbevolking van Monastir (nu Bitola). Het was de eerste stad die door het Servische leger werd bevrijd in 1916. De stad werd twee jaar lang voortdurend gebombardeerd door de Bulgaren en Duitsers vanuit de bergen, vooral Pelister. Daarbij

vielen veel slachtoffers die door de Nederlanders, dr. Van Dijk en zes verpleegsters, werden verpleegd. Dat onderzoek wordt in het voorjaar van 2017 gepubliceerd in Nederland. Maar uiteraard is het ook interessant voor Servië en Macdonië.

Waarover zouden vandaag de dag Nederland en Servië zich verenigend kunnen buigen?

Servië heeft in haar bestaan bijna altijd een positief imago gehad in Nederland. De steun vanuit de bevolking voor Servië tijdens de oorlogen tussen 1912 en 1918 was groot. Als klein land bewonderde Nederland de moed van het eveneens kleine Servië, dat het tegen machtige tegenstanders opnam. Daar werden zelfs boeken over geschreven, over hoe Servië als voorbeeld kon dienen voor Nederland. Ook in de tijd van Joegoslavië waren de betrekkingen tussen de volkeren uitstekend – ondanks de ideologische verschillen. Pas sinds de jaren '90 is er een imago probleem – zowel voor Servië in Nederland als andersom. Het lijkt opeens verder weg, wat natuurlijk niet zo is. Eigenlijk zouden we weer terug moeten naar de basis – die van twee grotere kleine landen die van elkaar kunnen leren. Maar dan – uiteraard – in vredetijd!

Džon M. Stinen o studentskoj organizaciji AEGEE, svom istraživačkom radu, o holandsko-srpskim odnosima

U prošlom broju čitali smo intervju sa Fabijanom Vendrihom (Fabian Vendrig) o istraživanju o poginulim Srpskim vojnicima iz Prvog svetskog rata u Holandiji (www.secanje.nl) u kom je spomenuo svog saradnika, Džona M. Stinena. Povodom izdavanja brošure o njihovom radu, 22. decembra 2016. godine, Džon je posetio Beograd da bi u kulturnom centru Grad održao prezentaciju zajedno sa Fabijanom i njegovom ženom Tanjom koja je takođe sarađivala u istraživačkom radu. Džon živi u Hagu i zaposlen je u Ministarstvu unutrašnjih poslova Kraljevine Holandije (BZK). On je i nezavisni istraživač čiji rad najčešće povezuje Holandiju i Istočnu Evropu.

U V O D

Kako ste počeli da se interesujete za Balkan? Da li to ima veze sa Vašim ličnim interesima, studijama ili zanimanjem, ili je to bila određena slučajnost?

Devedesetih godina prošlog veka kao student učlanio sam se u studentsko udruženje AEGEE (Association des États Généraux des Étudiants de l'Europe),

najveću evropsku multidisciplinarnu organizaciju. Putujući autostopom godine 1993. po severnoj Italiji dospo sam u Ljubljano gde me je lokalno odeljenje organizacije AEGEE veoma gostoljubivo primilo. Iako je tada prošlo tek dve godine otkako se otepile od Jugoslavije, Slovenija je uveliko odisala evropskim duhom. Godinu dana kasnije

sam, i ovog puta sticajem okolnosti, preko Budimpešte stigao u Zagreb. To leto sam putovao u Dubrovnik. Moglo bi se reći da sam često dolazio u ove krajeve. Tokom Evropske nedelje 1995. u Ajndhovenu upoznao sam dve devojke iz Srbije: jednu iz Beograda i jednu iz Novog Sada. Mesec dana kasnije otišao sam sa jednim drugom

na studije u Budimpeštu pa smo ih tom prilikom posetili. To je bio jedinstven doživljaj, zato što je Srbija tada bila pod ekonomskim i kulturnim sankcijama zbog rata. Uprkos tome što smo morali da sačekamo da sankcije prođu, odlučili smo da u Novom Sadu i Beogradu osnujemo lokalne ogranke AEGEE-a. Na kraju je to i uspelo pa je tako AEGEE stigao i u Srbiju, a kasnije u Bosnu.

Šta AEGEE može da postigne u Srbiji, odnosno na Balkanu i zašto je važno da je ova organizacija aktivna i na ovom području?

Činjenica je da se Srbija geografski graniči sa Evropskom unijom. U toku izbegličke krize videli smo kakav je njen strateški položaj. Ona je, dakle, logičan partner EU. Srbija je istovremeno zemlja sa pravoslavnom tradicijom. Cilj AEGEE-a je da se studenti, a to su ekonomisti, političari i advokati budućnosti, upoznaju sa drugim zemljama i kulturama, a samim tim nauče i da ih vrednuju. Isto tako, putem razmene, i studenti iz drugih zemalja dolaze u Srbiju, tako da i oni mogu da vide kakva je Srbija.

Kad već govorimo o društvenom aktivizmu, postoji li razlika u tome kako se on manifestuje u Holandiji, a kako u Srbiji?

Tu postoje jasne razlike, ne samo između Holandije i Srbije nego i između devedesetih godina i sadašnjosti. Devedesetih se u Srbiji među studentima formirala liberalna struja koja je težila razvoju i preuređenju zemlje, iskorenjavanju korupcije i negativne predstave o Srbiji koja je vladala u inostranstvu. Ovaj oblik aktivizma je svakako intenzivniji nego u Holandiji zato što mu je stvarni cilj bio napredak srpskog društva. Slične pojave su u Holandiji znatno ređe. Osamdesetih godina bilo je protesta i u Holandiji, protiv krize i nuklearnog naoružanja, međutim oni nisu bili ni približnog intenziteta kao u Srbiji devedesetih. Srpski društveni aktivizam devedesetih pre bi se

mogao uporediti sa onim u Ukrajini 2013. ili u Makedoniji 2015. godine, a ova poređenja pravila su se i tad. Za Holandiju je takav društveni angažman ipak stran. Naravno, primeri koje dajem ne predstavljaju svakodnevni rad nevladinih organizacija kao što je AEGEE, ali AEGEE i te kako nudi mogućnost mobilizacije mladih u okolnostima poput onih u Srbiji 1996, u Ukrajini 2013. ili Makedoniji 2015. godine.

Čemu ste, kao nezavisni istraživač, trenutno posvećeni?

Lepo što to pitaš. Istraživačkim radom bavim se pored posla. Postoje različite dodirne teme, od kojih većina povezuje Holandiju i Istočnu Evropu, a najčešće se radi o ratovima, konfliktima ili o ratnim zarobljenicima. Poslednji put držao sam prezentaciju u Beogradu zajedno sa Fabijanom Vendrihom i njegovom ženom Tanjom, gde smo predstavili zajedničko istraživanje o srpskim ratnim zarobljenicima koji su 1918. i 1919. umrli u Holandiji od Španske groznice. Većina njih zarobljena je 1915. u Srbiji nakon čega je odvedena u nemačke koncentracione logore koji su se nalazili veoma daleko od Srbije, ali veoma blizu Holandije. Jedan deo pobegao je tokom rata iz logora i tako se našao u Holandiji, a jedna veća grupa došla je u Holandiju nakon što se rat završio s ciljem da se iz roterdamske luke preko Francuske uputi ka domovini. Nažalost, smrt ih je preduhitрила, i tako je ukupno 91 srpski vojnik umro u Holandiji. Hteli smo da istražimo ko su ovi ljudi bili, odakle su došli i kuda su išli.

Sobzirom da se obeležava stogodišnjica, Prvi svetski rat je u mom istraživačkom radu zastupljeniji od Drugog. Nedavno sam počeo istraživanje o raznim lekarskim misijama koje su holandske vlasti slale u Srbiju. Jelica Novaković-Lopušina je mnogo objavljivala na ovu temu. Sam istražujem misiju dr. Henrija van Dejka (dr. Henri van Dijk), koji je od decembra 1916. do maja 1917. godine vodio bolnicu za civilno stanovništvo Monastira, današnjeg Bitolja. To je

bio prvi grad koji je oslobodila srpska vojska 1916. godine. Bugari i Nemci su dve godine neprestano bombardovali Bitolj sa planina, pre svega sa Pelistera, što je dovelo do velikog broja žrtava koje su Holandanci, dr. Van Dejk i šest medicinskih sestara, zbrinjavali. Ovo istraživanje biće objavljeno na proleće 2017. u Holandiji, ali ono je svakako zanimljivo i za Srbiju i Makedoniju.

Šta bi danas moglo da ujedini Holandiju i Srbiju?

O Srbiji je, tokom njene istorije, u Holandiji gotovo uvek postojala pozitivna slika. Podrška holandskog stanovništva Srbiji tokom ratova između 1912. i 1918. godine bila je velika. Kao mala zemlja, Holandija se divila hrabrosti kojom se, isto tako mala Srbija, suprotstavila moćnim protivnicima. Na ovu temu su se čak i knjige pisale, o tome kako bi Srbija mogla da služi kao primer Holandiji. I za vreme Jugoslavije odnosi ova dva naroda su bili odlični, uprkos ideološkim nepodudaranjima. Tek od devedesetih godina nastaje problem u međusobnoj percepciji. Čini se kao da se razdaljina među nama povećala, ali to zaista nije tako. Zapravo, morali bismo se vratiti suštini na kojoj je utemeljen naš odnos: dve relativno male zemlje koje mogu da uče jedna od druge, ali – naravno – u vremenima mira!

Interview:

Slobodan Rakovic

Arius van Tindhoven - de Nederlander van Valjevo

INLEIDING

In maart van dit jaar hadden we de eer om aan de Militaire Academie in Belgrado de presentatie van het boek van Aleksandar Nedok, arts en historicus, bij te wonen: "Valjevo – Servisch centrum van oorlogschirurgie en ziekenhuisstad te midden van de grote epidemie 1914 - 1915". Het boek is uitgegeven door het Nationaal Museum van Valjevo. Aansluitend op de presentatie van Dr. Nedok die een grote indruk op ons maakte, volgde de film van regisseur Slobodan Raković "Arius van Tindhoven - de Nederlander van Valjevo", die we nog boeiender vonden. De heer Raković hebben we na de projectie geïnterviewd en het interview kunt u hieronder lezen. Het boek en ook de film behandelen gebeurtenissen die tot de belangrijkste momenten in de Servische geschiedenis gerekend worden. De film van Slobodan Raković is een documentaire waarin de Nederlandse en Servische betrekkingen in de Eerste Wereldoorlog worden getoond met als voorbeeld Dr. Arius van Tindhoven, één van de belangrijkste artsen die vanuit Nederland naar Servië zijn gekomen om Servische gewonden te behandelen. In die tijd was Valjevo een ziekenhuisstad, waarin alle gewonden en zieken terecht kwamen. Arius van Tindhoven, die zo velen had geholpen, werd zelf ziek aan een ernstige vorm van tyfus maar overleefde gelukkig. De film benadrukt het belang van historische banden en streeft ernaar om de herinnering aan deze belangrijke historische gebeurtenissen levend te houden als een indrukwekkend onderdeel van de geschiedenis van beide culturen. In deze film speelt onze professor Jelica Novakovic-Lopušina een belangrijke rol als expert voor de interculturele betrekkingen tussen onze twee landen.

1. Waar komt uw interesse in de geschiedenis vandaan, met name de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog, en dus ook de betrekkingen tussen Nederland en Servië?

- Jarenlang ben ik bezig met het maken van tv- en filmdocumentaires. Ik ben in 1981 begonnen, toen ik met Ratmir Živković, directeur van "Dunav film", een film heb gemaakt over de partizaneneenheid van Valjevo en daarna ook een film over Dragojlo Dudić, een van de leiders van de opstand tegen de Duitse bezetting in WO II. In de kwarteeuw van mijn carrière bij de Servische Omroep heb ik honderde documentaires, tv-programma's en uitzendingen gemaakt.

Vijftien jaar lang (1989- 2006) heb ik naast de reisverslagen films over de islam in voormalig Joegoslavië en Servië gemaakt. In 2007 keerde ik terug naar klassieke en historische thema's, toen ik de film "Nenadovići in de opstand" maakte, die het leven en het werk van de meest bekende Servische familie uit de late 18de en vroege 19de eeuw volgt. Daarna volgden er films over Nikola Stanković, ingenieur en stichter van de fabriek "Krušik" in Valjevo, een vernuftige uitvinder en bouwer van wapens, vooral van munitie. Elke inwoner van Valjevo - dit geldt voor mij en voor de oudere generatie - hoorde in zijn kindertijd verhalen over het ziekenhuis in Valjevo. Ik speelde als kind in de omgeving van het hoofdpaviljoen van het ziekenhuis van Valjevo. Ik ben daar overigens ook geboren in 1948. Het was dus vrij logisch om in 2010 met het verzamelen van het materiaal over het ziekenhuis in Valjevo te beginnen. Toen wist ik niet of ik een film zou maken of alles bij het verzamelde gegevens zou blijven.

2. Waar heb je de bronnen gevonden en hebt u de moeite daarmee?

- De basis van mijn werk was een bundel met bijdragen van het symposium over het ziekenhuis en de tyfusedepidemie in Valjevo, die in 1994

werd gehouden ter gelegenheid van de 80ste herdenkingsdag. Hier vond ik de oorspronkelijke gegevens. Prof. Dr. Aleksandar Nedok heeft me veel geholpen, een man die ongetwijfeld de grootste kenner is van de Servische Medische Ambulance in de Eerste Wereldoorlog. Hij heeft me aan een heleboel mensen voorgesteld die deze periode hebben bestudeerd. Na verloop van de tijd assembleerden de contouren van de film "Het ziekenhuis van Valjevo van 1914- 15". Ik heb besloten om de begeleidende tekst te bouwen uit authentieke fragmenten van manuscripten, dagboeken, notities, krantenartikelen en literaire werken van mensen die in die tijd in Valjevo hebben gewoond. Het grootste probleem was het videomateriaal. En toen kwam ik onverwacht tot de uitstekende foto's van Dr. Arius van Tienhoven, die in feite alles heeft gefotografeerd wat toen in en rondom Valjevo gebeurde: de grote epidemie, de gewonden, maar ook de Oostenrijks-Hongaarse misdaden in Rađevina (gebied tussen Krupanj en Loznica). Op die manier was het grootste probleem, het video materiaal, praktisch opgelost. Een ander belangrijk moment was het advies van Dr. Darko Tanasković, een hoogleraar van uw faculteit, dat ik absoluut contact moest opnemen met professor Jelica Novaković-Lopušina. Haar bijdrage was van groot belang bij het maken van de film over Arius van Tienhoven...

3. Bestaat er een conclusie, wat waren de banden tussen Nederland en Servië, wat vindt u van de hedendaagse banden, en denkt u dat Arius van Tienhoven bijgedragen heeft tot de ontwikkeling van die banden?

- Ik ben er vrij zeker van dat de relaties zeer correct waren gezien het feit dat Servië een van de strijdende partijen was, en Nederland een neutraal land. De Nederlandse empathie en sympathie voor de Serviërs was zichtbaar. Gewone burgers, onafhankelijk van het officiële beleid, organiseerden zich en hielpen Servië en de Serviërs, niet alleen in de

Grote Oorlog, maar ook al eerder, in de Balkanoorlogen. Grote hulp in medisch materiaal, maar ook in personeel, is naar Servië gestuurd, wat niet zonder stilzwijgende goedkeuring van de Nederlandse overheid had kunnen gebeuren. Nederland bleef Servië ook na 1915 helpen, toen de belangstelling van de Nederlandse overheid meer op het Franse front gericht was.

In dit alles was de rol van Arius van Tienhoven maar ook van zijn familie, uitzonderlijk. Geen wonder dus dat Arius tot ereburger van Valjevo was uitgeroepen, nog voor veldheer Živojin Mišić, een geboren en getogen inwoner van Valjevo.

Het spijt me dat het huidige Nederland de houding van Arius tegenover Serviërs blijkbaar is vergeten en zelf vaak onrechtvaardig is tegen het Servische volk. Eerlijk gezegd had ik verwacht dat de Nederlandse ambassade mij zou helpen om de film over Arius van Tienhoven aan de Nederlandse kijkers te tonen, maar dat is niet gebeurd.

4. Wat zijn uw plannen voor de toekomst, of denkt u nu na over een nieuwe film?

- Ik ben zeventig jaar oud en ik ben ernstig ziek, dus ik ben niet van plan om nieuwe films te maken. Ik laat dat aan de jongere generaties en ik ben altijd bereid om hen te helpen. Niettemin werk ik intensief, in het Documentaire informatiecentrum "DIA", aan de publicatie van boeken over de regio van Valjevo. Tot het einde van dit jaar zal het boek van drie auteurs gepubliceerd zijn: van Siniša Jevtić, Dr. Vesna Matić en mij – "Jaarboek van een halve eeuw 'De dag van frambozen' in Brankovina", alsmede boeken van Dušan Mihajlović over jonge onderzoekers in Valjevo en Servië. Voor het komende jaar zijn we van plan om een monografie over Valjevo door Dr. Vesna Matić te publiceren. Ik ben de redacteur van alle edities.

Intervju:

Slobodan Raković

Arijus van Tindhoven – valjevski Holanđanin

U martu ove godine imali smo tu čast da na Vojnoj akademiji u Beogradu prisustvujemo promociji knjige doktora Aleksandra Nedoka – „Valjevo – srpski ratni hirurški centar i grad – bolnica u epicentru velike epidemije 1914 – 1915“, čiji je izdavač Narodni muzej u Valjevu. Pored izvanrednog utiska koji je na nas prisutne ostavilo izlaganje doktora Aleksandra Nedoka, još veći utisak na nas je ostavio film režisera Slobodana Rakovića pod nazivom „Arijus van Tindhoven – valjevski Holanđanin“, koga smo kasnije intervjuisali i čije ćete izlaganje moći da pročitate u nastavku. I knjiga, kao i film, obrađuju i obuhvataju događaje jednog od najvažnijih momenata u srpskoj istoriji i jako su značajni za samo kulturološko bogatstvo i nasleđe. Film je igrani dokumentarac u kome se obrađuju nizozemske i srpske istorijske veze preko Arijusa van Tindhovena, jednog od najzačajnijih lekara koji je iz Holandije dolazio u Srbiju, tačnije u Valjevo, da pomogne srpskim ranjenicima prilikom Prvog Svetskog rata. Valjevo, tadašnji takozvani grad-bolnica, bio je stecište svih lakše i teže povređenih, bolesnih vojnika kojima je bila neophodna pomoć, a kojima je u najvećoj meri, pritekao doktor Arijus van Tindhoven koji je i sam preživeo težak oblik tifusa. Film se temelji na značaju ove nekad postojeće veze i nastoji da ova značajna istorijska događanja i dalje budu bitan element istorije obe kulture. Ono što je takođe značajno je i činjenica da su deo filma činili i veliki poznavaoici interkulturoloških odnosa naše dve kulture, kao što je i profesorka Jelica Novaković-Lopušina čije izlaganje čini značajan deo filma.

U V O D

1. Otkud Vaše interesovanje za istoriju i to specifično istoriju Prvog svetskog rata, a samim tim i za odnose između Holandije i Srbije?

- Godinama se bavim TV i filmskom dokumentaristikom. Počeo sam davne 1981. godine kada sam sa Ratmirom Ivkovićem, rediteljem u „Dunav filmu“ radio film o Valjevskom partizanskom odred, a potom o Dragojlu Dudiću. U četvrt veka dugom stažu u Televiziji Beograd, odnosno RTS-u snimio sam na stotine dokumentarnih priloga i emisija.

Petnaestak godina (1989-2006) pored putopisa snimao sam filmove o islamu na prostorima bivše Jugoslavije, odnosno Srbije. Klasičnim istorijskim temama se vraćam 2007. kada snimam film „Nenadovići u ustanku“, koji prati život i rad najznamenitije srpske porodice s kraja 18. i početka 19. veka. Potom su usledili filmovi o inženjeru Nikoli Stankoviću, osnivaču valjevske fabrike „Krušik“, genijalnom pronalazaču i konstruktoru oružja, posebno municije. Svaki Valjevac slušao je u detinjstvu, to važi za moju i starije generacije, o Valjevskoj bolnici. Igrao sam se u krugu, a gle slučaja i rodio, 1948. godine, u paviljonu glavne Valjevske bolnice u Velikom ratu. Logično je bilo da već 2010. počnem sa skupljanjem građe o Valjevskoj bolnici. Tada nisam znao da li ću praviti film ili ostati na prikupljenim podacima.

2. Gde ste nalazili izvore i da li ste imali nekih poteškoća sa istim?

- Početna građa bio je Zbornik radova sa simpozijuma o Valjevskoj bolnici i epidemiji pegavca, koji je održan u Valjevu, 1994. godine, povodom 80. godišnjice. Tu sam našao inicijalne

podatke. Izuzetnu pomoć imao sam od prof. dr Aleksandra Nedoka, čoveka koji je nesumnjivo najbolji poznavalac srpskog saniteta u Velikom ratu, koji me je upoznao sa velikim brojem ljudi koji su izučavali ovaj period. Vremenom su se sklapale konture filma „Valjevska bolnica 1914-15“. Opredelio sam se da *OFF* (tekst) bude sačinjen od autentičnih odlomaka rukopisa, dnevnika, beleški, novinskih i književnih tekstova ljudi koji su u to vreme boravili u Valjevu. Glavni problem bio je video materijal, jer iz tadašnjeg Valjeva nema nijedan kvadratić filma. I tada sam nekako došao do sjajnih fotografija dr Arijusa van Tinhovena. Zapravo, sve što je snimljeno u Valjevu u vreme velike pošasti je Arijusovo delo, kao i snimci austro-ugarskih zločina u Rađevini (oblast između Krupnja i Loznice). Time je praktično rešen najveći problem - video materijal. Drugi bitan momenat je savet dr Darka Tanaskovića, profesora sa Vašeg fakulteta, da obavezno porazgovaram sa profesorkom Jelicom Novaković-Lopušina, koja će, kasnije, najdirektnije uticati da posle „Valjevske bolnice 1914-15“ nastane film o Arijusu.

3. Da li postoji neki zaključak, kakvi su bili odnosi Holandije i Srbije i kako vam se čine u odnosu na današnje vreme, i da li mislite da je Arius van Tinhoven pomogao pri uspostavljanju tih odnosa?

- Sasvim sam siguran da su odnosi, imajući u vidu da je Srbija jedna od zaraćenih strana, a Holandija neutralna zemlja, bili veoma korektni. Vidljive su simpatije Holandana prema Srbima. Građani, nezavisno od zvanične politike, se organizuju i pomažu Srbiji

i Srbima, ne samo u Velikom već i u Balkanskim ratovima. Velika pomoć u materijalu, ali i ljudstvu, upućena je u Srbiju, što se nije moglo desiti bez, bar prećutne, saglasnosti holandske Vlade. Holandani su nastavili da pomažu Srbiju i posle 1915. godine kada se Vlada, znači zvanična politika, okreće francuskom frontu.

U svemu tome Arijusova uloga, posebno njegove porodice, bila je izuzetna. Nikakvo čudo, onda, što je Arijus za počasnog građanina Valjeva, proglašen pre Valjevca, vojvode Živojina Mišića.

Žao mi je što današnja Holandija zaboravlja na Arijusov odnos prema Srbima i počesto učestvuje u nanošenju nepravde srpskom narodu. Iskreno, očekivao sam i pomoć Ambasade Holandije da film o Arijusu bude dostupan holandskim gledaocima, ali je to izostalo.

4. Kakvi su vam planovi za budućnost, da li razmišljate o nekom novom filmu?

- Imam sedamdeset godina i ozbiljno sam bolestan, tako da ne planiram nove filmove. To prepuštam mlađima, a ja sam uvek spreman da im pomognem. Ipak, intenzivno radim, kroz Dokumentarno informativni centar „DIA“, na izdavanju knjiga o Valjevskom kraju. Do kraja godine izaći će knjiga tri autora: Siniše Jevtića, dr Vesne Matić i mene „Letopis pola veka 'Dana maline' u Brankovini“, kao i knjige Dušana Mihajlovića o Mladim istraživačima Valjeva i Srbije. Za dogodine planiramo izdavanje monografije o Valjevu, autora dr Vesne Matić. Ja sam urednik svih izdanja.

Kunst: Amsterdamse school

Umetnost: Amsterdamska škola

INLEIDING *Het vertalen van artikels op Wikipedia is een duurzaam project van de Belgradose afdeling neerlandistiek, met het doel om de cultuur van het Nederlandse taalgebied dichter bij Servische lezers te brengen. We trachten ook om deze online encyclopedie zoveel mogelijk met artikels in het Nederlands te verrijken, met name over de servische geschiedenis, kunst en cultuur. Onderaan vindt u twee vertaalde teksten binnen dit project: over de Amsterdamse school, en over Petar Dobrović, een toonaangevende vertegenwoordiger van het modernisme in de Joegoslavische kunst van het interbellum, die een tijdje in Nederland heeft gewoond.*

Prevođenje članaka sa Vikipedije dugoročan je projekat naše grupe za nizosemske studije, sa ciljem da se srpskoj čitalačkoj publici približi kultura nizozemskog govornog područja. Isto tako, pokušavamo da, što je više moguće, obogatimo Vikipediju člancima na nizozemskom jeziku o srpskoj istoriji, umetnosti i kulturi. Pred Vama se nalaze dva teksta nastala u sklopu ovog projekta. Prvi je o Amsterdamskoj školi, odnosno značajnom pravcu u savremenoj arhitekturi. A drugi je o Petru Dobroviću, jednom od vodećih predstavnika modernizma u jugoslovenskoj umetnosti između dva svetska rata, koji je proveo neko vreme u Holandiji i njome bio inspirisan.

U V O D

Amsterdamska škola predstavlja stil u arhitekturi, koji pripada periodu moderne arhitekture, u koji se između ostalih ubrajaju i holandski pokret De stijl (*De Stijl*), Čikaška škola, funkcionalizam i ekspresionizam, a za koje se može reći da predstavljaju reakciju na takozvani revivalizam u arhitekturi.

Amsterdamska škola se odlikuje upotrebom ekspresivnih i fantastičnih oblika, karakterističnih za ekspresionizam. Na neki način predstavlja i reakciju na racionalistički stil H. P. Berlaheea, a posebno na njegovu zgradu Berze u Amsterdamu (1898-1903), koja izričito ne pripada Amsterdamskoj školi, ali se može smatrati začetnikom holandskog tradicionalizma. Razvoj ovog stila može se opisati kao prelaz iz secesije i njenih stranih varijanti poput jugendštila i art nuvoa ka onome što će se kasnije - barem kada je u pitanju dekorativna umetnost - smatrati art dekoom. Mišel de Klerk je 1916. godine kritikovao Berlaheev princip rada čime je indirektno opisao u kom pogledu se novi pokret sa njime razilašao.

NAJISTAKNUTIJE ARHITEKTE

Najznačajnijim arhitektama Amsterdamske škole smatraju se Mišel de Klerk, Pit Kramer i J. M. van der Mej. Sva trojica su radila u arhitektonskom birou Eduarda Kajpersa u Amsterdamu. Oko 1910. godine su se osamostalili i zajedno razvili novi arhitektonski stil. Godine 1923. umire De Klerk. Amsterdamska škola time je izgubila svoju najznačajniju figuru, iako će arhitektonski stil nakon njegove smrti opstati još više od decenije. Mnoge arhitekthe koje su se kasnije svrstavale u druge pravce, poput na primer J. B. Logema, počeli su da projektuju po ugledu na stil Amsterdamske škole.

Tako je Holandski paviljon na Svetskoj izložbi u Parizu 1925. godine koji je projektovao Jan Frederik Stal, bio inspirisan arhitekturom Amsterdamske škole. Isto tako, enterijer paviljona bio je u potpunosti u stilu art nuvoa, kome je

pripadala i Amsterdamska škola. Arhitekta Jan Hratama takođe je projektovao građevine u stilu Amsterdamske škole, a bio je i prvi inženjer koji je upotrebio ovaj termin.

ODLIKE

Amsterdamsku školu odlikuje upotreba opeke i dekoracije u pročeljima, od opeke ili klesanog prirodnog kamena. Ova, uglavnom, dekorativna pročelja najčešće imaju prozore sa poprečnim šprosnama i krunišu ih strmi krovovi, a ponekad su ukrašene i kupolama. Plastičnost pročelja, kao i ponekad simbolično postavljena noseća konstrukcija, doveli bi do problema prilikom montiranja prave noseće konstrukcije.

Građevine iz perioda Amsterdamske škole predstavljaju pre svega velike (socijalne) stambene komplekse, škole i utilitarne građevine. Zbog dekorativnih pročelja i njihove razigrane strukture, u okviru ovog stila retko se govori o masivnosti građevina. One su svakako velike, ali izgledaju humano.

Ekspresionizam Amsterdamske škole predstavlja suštu suprotnost funkcionalizmu u arhitekturi.

Časopis „Obrti“ (*Wendingen*)

Bitnu ulogu u okviru Amsterdamske škole igrao je mesečni časopis „Obrti“. Međutim, ovaj časopis nije bio

isključivo posvećen arhitekturi koju danas ubrajamo u Amsterdamsku školu. Tako je u jednom broju opširno predstavljena i fabrika za pakovanje čaja, kafe i duvana, *Van Nelle* u Rotterdamu, koja važi za najistaknutiju građevinu funkcionalističke arhitekture. Časopis je nastao u januaru 1918. godine na inicijativu nekoliko članova društva *Architectura et Amicitia*, koje predstavlja udruženje arhitekata, umetnika, planera itd, koji su želeli da posvete više pažnje, po njima, zanemarenim estetskim aspektima arhitekture, za razliku od tehnički usmerenog nedeljnog časopisa „Građevinač“ (*Bouwkundig*).

Jedan od osnivača bio je Hendrik Vejdelfeld koji je do 1925. godine bio glavni urednik časopisa, a pored toga brinuo se i za tipografiju, sve do 1931. kada je časopis ukinut. Zaista se puno pažnje posvećivalo tipografiji i dizajnu časopisa. Za dizajn četvrtastih korica uvek se brinuo drugi umetnik. Članovi redakcije često su se menjali. Prvu redakciju su između ostalih činili C. J. Blau, Pit Kramer, Matju Lauveriks i Ričard Roland Holst.

„Obrti“ ni u kom slučaju nisu bili samo arhitektonski časopis. Pažnja se posvećivala raznim oblicima umetnosti, poput vajarstva, egzotičnih umetničkih formi, murala, rane italijanske umetnosti, ilustracije, plakata, pozorišta i plesa, maski, marioneta, enterijera, grafika i umetnosti od školjki. Časopis se nije ograničavao samo na Amsterdamsku školu, već se neizmerno mnogo pažnje posvećivalo i raznim pokretima u zemlji i inostranstvu.

PRIMERI

Najveća koncentracija građevina Amsterdamske škole nalazi se u Amsterdamu, poput Berlaheovog urbanističkog plana južnog Amsterdama (*Het Plan Zuid*), Olimpijskog stadiona (u južnom Amsterdamu) Jana Vilsa, Sedišta pomorske kompanije (*Het Scheepvaarhuis*) J.M. van der Meja, stambeni kompleks Mišela de Klerka u četvrti *Spaarndammer*, kao i školske zgrade Kornelisa Krajsvejka i Nikolasa Lanzdorpa. U gradskim oblastima *Oostzaan* i *Nieuwendam* u severnom delu grada, ispoljila se lokalna varijanta Amsterdamske škole i to u delu, između ostalih, Berenda Tobija Bujinha. Bujinha je projektovao i izvestan broj protestantskih crkvi u ovom stilu.

U Amsterdamu je sagrađeno i mnogo mostova u stilu Amsterdamske škole. Mnoge od ovih amsterdamskih

mostova projektovao je Pit Kramer.

Od 2001. godine se u stambenom bloku Mišela de Klerka u ulici *Sparndamerplatsun* na broju 140 nalazi muzej *Brod (Het Schip)*, u kome se može naći dosta informacija o Amsterdamskoj školi. Ovde se može videti i kolekcija amsterdamskog urbanog mobilijara u stilu Amsterdamske škole.

IZVAN AMSTERDAMA

U stilu Amsterdamske škole gradilo se i izvan Amsterdama. Neki od primera su građevine Vilema Dudoka u Hilversumu, park *Mervejk (Meerwijk)* Jana Frederika Stala u Berhenu u provinciji Severna Holandija, laboratorija za izučavanje fiziologije biljaka (*Schip van Blaauw*) Kornelisa Blaua u Vageningu, građevine Pita Kramera, Margaret Stal-Kropholer, Ada van der Stera u Rotterdamu, Gijoma la Krue i stvaralaštvo Sibe Jan Bauma i Erberta Reitsmeina u Hroningenu.

U provinciji Hroningen i njenom glavnom gradu bile su aktivne mnogobrojne arhitekate. Za razliku od drugih gradova srednje veličine, gde je često samo jedan arhitekta predstavljao Amsterdamsku školu, u Hroningenu je nekoliko arhitekata zajednički činilo ovaj pokret. Berend Jaher, Vilem Reitsema, Ehbort Reitsma, Sibe Jan Bauma, Evert van Linge, J.A. Bur, Albert Virsema i Kajler i Dreves bili su samo neki od njih.

Kajne je u *Overejselu* projektovao vodeni toranj koji je delimično u stilu Amsterdamske škole. Robna kuća *Bijenkorf* u Hagu Pita Kramera, sagrađena između 1924. i 1926, smatra se poslednjim značajnim predstavnikom ovog stila.

AMSTERDAMSKA ŠKOLA U DRUGIM PRIMENJENIM UMETNOSTIMA

Amsterdamska škola nije bio stil karakterističan samo za arhitekturu, već je našao primenu i u drugim umetnostima. Poznati dizajneri, poput recimo V. Retere, J.J. Zejfersa, K.P.C. de Bazela, Paula Bromberha i Antona Kurversa, dizajnirali su nameštaj, poput stolova, stolica, fotelja, satova, lampi, tapeta, korica za knjige i tekstila. *Metz & Co* u Amsterdamu bilo je značajno mesto gde ste mogli da kupite neke od navedenih proizvoda.

URBANI MOBILIJAR GRADA AMSTERDAMA

Dizajn različitih vrsta urbanog mobilijara u Amsterdamu bio je u stilu Amsterdamske škole. Veliki deo tog mobilijara je od 1918. godine dizajnirao Piter Lukas Marnete, poput poznatih plavih stojećih sandučića Amsterdamske banke, SOS telefona za vatrogasnu službu i ulične rasvete. Razvodne kutije, čiji se izgled gotovo 30 godina nije promenio, još uvek se mogu videti širom Amsterdama. Viseće poštanske sandučice gradske banke dizajnirao je Anton Kurvers. Kolekcija urbanog mobilijara u stilu Amsterdamske škole izložena je u muzeju *Brod* u ulici *Sparndamerplatsun* u Amsterdamu.

Kunst: Petar Dobrovic

Umetnost: Petar Dobrović

| Petar Dobrović, Zelfportret, 1932

INLEIDING

Petar Dobrović (Pécs, 14 januari 1890 – Belgrado, 27 januari 1942) was een beroemde Servische kunstschilder en politicus, geboren in de stad Pécs, in het huidige Hongarije. Hij is een van de leidende figuren van het Joegoslavische modernisme uit het interbellum. Als vertegenwoordiger van het Servische colorisme staat hij bekend om zijn portretten en landschapstaferelen. Zijn vroegere kunstperiode staat in het teken van het impressionisme en het kubisme. Hij schreef ook kunstkritische teksten. Hij wordt gerekend tot de 100 meest prominente Serviërs.

BIOGRAFIE

In zijn geboorteplaats voltooide hij het Cisterciënzergymnasium. In 1909 liet hij zich inschrijven aan de Academie voor Schone Kunsten te Boedapest en studeerde af in 1911. Ondertussen publiceerde hij grafieken in gerenomeerde Hongaarse tijdschriften zoals *Tett*, *Ma* (Dag) en *Nyugat* (Het Westen).

Na de Eerste Wereldoorlog, op 14 november 1918, bezette het Servische leger Baranya en de Batsjka (Servisch: Bačka). De aankomst van de Servische militairen verwelkomde Dobrojević met enthousiasme. Een tijdje werkte hij als vertaler van de nieuwe overheid. Dobrojević was een felle voorvechter van het idee dat Pécs, Baranya en de Batsjka in hun geheel deel van het Koninkrijk van Serven, Kroäten en Slovenen zouden uitmaken.

Hij werd uitgeroepen tot de president van een kleine, kortstondige, op 14 augustus 1921 uitgeroepen Servisch-Hongaarse Baranya-Baja Republiek die tot 21 augustus 1921 bestond. Als president van de jonge republiek en aan kop van de delegatie die op 16 augustus naar Belgrado

vertrok, werd hij daar door de minister-president Nikola Pašić ontvangen. Pašić deelde hem mee dat het Koninkrijk van SKS niet geïnteresseerd was in het behoud van de Baranya-Baja Republiek. Dobrović keerde nooit terug naar zijn geboortestad Pécs en vestigde zich voorgoed in Belgrado.

Hij was in het jaar 1937 een van de stichters van de Staatskunstacademie te Belgrado (de latere Academie voor Schone Kunsten), toen hij er ook als professor werkzaam was.

In 1934 nam hij deel aan de oprichting van het tijdschrift *Danas* (Vandaag). In 1940 bracht hij tijd door op het eiland Hvar om landschappen te schilderen en in 1941 keerde hij met zijn gezin terug naar Servië.

Larissa1274

www.delcampe.net

SCHILDERKUNST | Dobrović onderging drie belangrijke fases die hem als kunstenaar hebben gevormd. De eerste fase omvat de vroege werken die ontstonden voor zijn eerste vertrek naar Parijs, de tweede de doeken geschilderd tussen 1914 en 1925 en de derde - de schepping van het tweede verblijf in de Franse hoofdstad - tot aan zijn dood in 1942.

Zijn kunstwerken vertoonde hij voor het eerst in 1911 in Boedapest en zijn impressionistische schilderijen lokten een groot enthousiasme bij het publiek uit. Slechts twee jaar later organiseerde hij een tentoonstelling in zijn geboortestad.

In 1913 reisde hij naar Parijs waar hij onder invloed van Paul Cézanne zijn schilderstijl en -vorm vervolmaakte. In Parijs maakte hij kennis met het kubisme, dat een belangrijke invloed op deze vroege fase van zijn schilderkunst had. Na een tweejarig verblijf in de lichtstad kwam hij terug naar Boedapest, waar hij in 1916 en 1917 deel nam aan tentoonstellingen van en door jonge kunstschilders.

Vanaf 1919 is hij nauw verbonden met de kunstevenementen in Joegoslavië. In 1920 introduceerde hij succesvol zijn oeuvre in Osijek, Zagreb, Novi Sad en Belgrado.

Het schilderwerk van Dobrojević raakte echter in 1922 in een crisis en dat is te zien op de Vijfde Joegoslavische tentoonstelling te Belgrado. Deze groot kunstenaar heeft zich echter van de crisis losgemaakt, zoekend naar een nieuw palet van felle kleuren in de zonnige landschappen die hij tijdens zijn reis naar Dalmatië in 1925 aantrof. Nadien, in 1926, ging Dobrović weer naar Parijs waar de werken van Van Gogh, Gauguin en fauvisten zijn belangstelling wekten. Tijdens het jaar 1927 schilderde hij aan de Côte d'Azur met zijn vriend Milan Konjović, de bekende Servische exspressionistische schilder. In de jaren dertig reisde hij rond in Nederland en Italië, waar hij Amsterdamse en Venetiaanse veduta's schilderde.

De schilderkunst van Petar Dobrović bereikte zijn hoogtepunt in het vierde decennium van de vorige eeuw en wordt tot het koloristisch expressionisme gerekend. Mediterrane landschappen, olijfvelden, fruit, zee en naakten waren gunstige thema's om de kracht van de door kleur en licht uitgedrukte schilderkunst aan te tonen. Even belangrijk is het spoor dat hij in de portretkunst naliet door talrijke analyses en karakterstudies te maken die tot de meest gewaardeerde behoren in de Servische kunst van de eerste helft van de 20ste eeuw.

De driesoortige thematiek (landschappen, portretten, naakten) die hij in het vierde decennium schilderde, toonde een diepe nadruk op de kernpunten van de schilderkunst: problemen van kleur, verhoudingen, compositie en ritme maar hij stak nooit de grenzen van de realiteit over, omdat de liefde voor de natuur altijd bleef bestaan.

De artistieke erfenis evenals documentatie over het oeuvre van Petar Dobrojević worden bewaard in de kunstgalerie *Petar Dobrović* te Belgrado.

*N.B. Vertalingen van deze twee Wiki-artikels moeten nog bewerkt worden voor ze op Wikipedia komen te staan wegens een inconsistente transcriptie.
Prevodi ova dva članka nisu spremni za postavljanje na Vikipediju zbog neujednačenog pristupa transkripciji.*

Rijksmuseum's Rijksstudio Award:

een goed initiatief, maar slechte voorwaarden

Nagrada Rejks studija u sklopu

Rejks muzeja:

dobra inicijativa, ali loši uslovi

INLEIDING

Hierbij mijn recensie van de tekst van bekende jurist mr Dirk-Jan de Bruin "Rijksmuseum's Rijksstudio Award: een goed initiatief, maar slechte actievoorwaarden", te vinden op <http://www.ictjurist.net/algemene-voorwaarden/rijksmuseum-s-rijksstudio-award-een-goed-initiatief-maar-slechte-actievoorwaarden/>.

Rijksstudio Award is een wedstrijd die door het Rijksmuseum uitgeschreven is. Aangezien deze wedstrijd nog actueel is, is het belangrijk om meer mensen te informeren. Volges mij is deze wedstrijd een mogelijkheid om de creativiteit te uiten, maar ook om meer over kunstgeschiedenis te leren. Het is een uitstekend initiatief om het cultureel erfgoed van de Lage Landen te verspreiden. Ik vind dit onderwerp zeer interessant en ik wilde ook de juridische aspecten laten zien. U kunt de officiële webpagina van het Rijksmuseum bezoeken voor meer informatie over de deelnemers en de wedstrijd: <https://www.rijksmuseum.nl/>.

Het Rijksmuseum in Amsterdam is in 2013 na tien jaar restauratie heropend en bij deze gelegenheid is een innovatieve internetpagina geopend die ook de *Rijksstudio* omvat en waarop mensen de virtuele museumcollectie kunnen gebruiken en organiseren. Op die manier wordt ook een creatieve wedstrijd met een hoofdprijs van 10.000 euro georganiseerd, die zich baseert op het gebruik en de verandering van kunstwerken uit de museumcollectie, met als doel een nieuw kunstzinnig meesterwerk te creëren.

Deze wedstrijd is bedacht als een middel om kunst, geschiedenis en publiek tot één eenheid te verbinden. Ook zijn de digitale reproducties voor een breed publiek beschikbaar en zijn ze een manier om kunstwerken die in de archieven staan te bekijken, omdat er niet genoeg plaats voor hen in het museum is. Tegelijkertijd plaatst de kunst, waar de Lage Landen beroemd om zijn, de cultuurgeschiedenis binnen de hedendaagse context en benadert haar langs de nieuwe technologische generatie op een vernieuwende manier. Nog een voordeel is dat de wedstrijd niet alleen tot het gebied van de Lage Landen beperkt is, zodat het

de mensen die tot andere culturen behoren in staat stelt om zich te informeren en hun creativiteit aan de hand van de originele werken te tonen. Ik denk dat door dit initiatief de populariteit van het museum en ook van Amsterdam aanzienlijk kan stijgen. De scheppingen van de deelnemers kunnen als inspiratie dienen voor de mogelijke souvenirs, die het hele toeristische aanbod van de stad

zouden afronden en vervolledigen. Vanuit het kunstzinnige standpunt hebben de deelnemers genoeg ruimte voor originaliteit en de creativiteit door te verwijzen naar een motief van de kunstwerken uit de rijke collectie van het museum. Deze aansporing geassocieerd met ongelooflijke vindingrijkheid van de deelnemers mondt uit in fantastische werken zoals lenzen met het motief van Delfts blauw, een nachthemd geïnspireerd door Rembrandts 'Nachtwacht' of slaapmaskers met geschilderde ogen die uit een aantal bekende werken zijn overgenomen. Hoewel nu de oorspronkelijke voorwaarden van de wedstrijd zijn veranderd, is het blijkbaar zo dat er bij het organiseren bepaalde nalatigheden waren die tot de impopulariteit van deze wedstrijd zouden kunnen leiden. De jurist mr. Dirk-Jan de Bruijn heeft deze algemene voorwaarden op zijn internetpagina bekritiseerd. Het Rijksmuseum heeft een belangrijke kunstcollectie waarvan een groot aantal werken vrij van auteursrechten is omdat het auteursrecht 70 jaar na de dood van de auteur verloopt. Volgens de museale regelgevingen kan het fotograferen van kunstwerken verboden worden en dit maakt het moeilijk om een nieuw kunstwerk te creëren op basis van het origineel. De auteursrechten op de digitale reproducties zijn omstreden. Ze zijn op z'n best de imitaties van kunstwerken. Dit kan niet gezegd worden als er bij de weergave van het origineel een creatieve keuze of een persoonlijke stempel bestaat (een andere stijl van schilderen of een foto geïnspireerd door een scène van een afbeelding). Op die manier ontstaan nieuwe kunstwerken die met auteursrechten beschermd zijn en daarom kunnen conflicten tussen de nieuwe en oude (oorspronkelijke) auteursrechten ontstaan, op voorwaarde dat ze niet verlopen zijn. Volgens de auteur van deze tekst, bestaat er geen bescherming van auteursrechten op de digitale reproducties. Het gebruik van werken,

waarvan de auteursrechten verlopen zijn, kan niet verboden worden. Een voorwaarde kan het beperkt gebruik zijn, met andere woorden mag het werk niet voor commerciële doeleinden gebruikt worden. Als deze regels worden overtreden, betekent dat niet dat de auteursrechten ook overtreden worden, maar alleen contractuele overeenkomsten voor het gebruik van internetdiensten. Het doel van het museum was niet het digitaal gebruik van werken in eigen collectie te beperken, maar het behoud van cultureel erfgoed te stimuleren en nieuwe werken op basis van de klassieken te creëren. Onder de nieuwe regels is zelfs het commercieel gebruik van digitale inhoud toegestaan. Om aandacht te vestigen op deze mogelijkheden heeft het museum een wedstrijd ugeschreven en op die manier heeft het de mensen aangemoedigd om met digitaal werk te beginnen. Maar vanwege het potentiële gebruik van het nieuwe werk heeft het museum de overdracht van auteursrechten aan zichzelf gedaan tijdens de wedstrijd, terwijl de auteur alleen een licentie krijgt om zijn eigen werk te gebruiken, op voorwaarde dat het niet voor commerciële doeleinden plaatsvindt. Rechterlijk gezien zijn de algemene voorwaarden geen geschikte plaats voor de overdracht van auteursrechten. Dus, het Rijksmuseum

schendt in de oorspronkelijke voorwaarden de auteursrechten van de wedstrijddeelnemers. Het Rijksmuseum heeft de voorwaarden gewijzigd. Hoewel er geen ongegronde overdracht van auteursrecht op museum bestaat, beperkt het contract nog steeds op een onduidelijke manier de rechten van de deelnemers. De deelnemer mag zijn werk niet aan de derde partij tonen totdat de winnaar verklaard wordt. In elk geval behoudt het museum het recht om het kunstwerk aan het einde van de wedstrijd te verkopen – natuurlijk in de onderhandelingen met de auteur. Het lijkt dat het Rijksmuseum door middel van die vage en dubbelzinnige voorwaarden probeert de titel van de auteursrechthouder onrechtmatig te verwerven, en op die manier ook het recht om de kunstwerken te verkopen. Naar mijn mening is deze wedstrijd een ideale kans voor kunstenaars en ontwerpers overal ter wereld en daarom vindt ook het initiatief van het Rijksmuseum een grote weerklank. Als ze de juridische leemten in de algemene voorwaarden zouden opvullen en alle onduidelikheden en dubbelzinnigheden verwijderen, zou dit evenement een van de belangrijkste wereldwijde wedstrijden worden. Voor meer informatie over de winnaars van 2017 kunt u terecht op de officiële website van het Rijksmuseum.

Izvorni članak pravnik mr Dirk-Jan de Brojna, na osnovu kojeg je rađena ova recenzija, možete pronaći na internet stranici: <http://www.ictjurist.net/algemene-voorwaarden/rijksmuseum-rijksstudio-award-een-goed-initiatief-maar-slechte-actievoorwaarden/>.

Nagrada Rejks studija je takmičenje koje je raspisao Rejks muzej. Ovo takmičenje je još uvek aktuelno i zbog toga je važno da se više ljudi o njemu informiše. Po mom mišljenju, ovo takmičenje je prilika da se izrazi kreativnost, ali i da se nauči nešto više o istoriji umetnosti. To je izvanredna inicijativa uz pomoć koje kulturna baština Nizozemlja može da se proširi. Smatram da je ova tema jako interesantna i zato sam želela da prikazem i pravne aspekte. Za više informacija o takmičarima i samom takmičenju, možete posetiti zvaničnu stranicu Rejks muzeja: <https://www.rijksmuseum.nl/>.

U V O D

Rejks muzej u Amsterdamu se posle deset godina renoviranja ponovo otvorio 2013. godine i tom prilikom otvorena je inovativna internet stranica, koja je uključivala i Rejks studio, omogućavajući ljudima da koriste i organizuju onlajn kolekciju muzeja. Na taj način su organizovali i kreativno takmičenje, u kojem prva nagrada iznosi 10.000 evra, a koje se zaniva na korišćenju i menjanju dela iz kolekcije muzeja kako bi se stvorilo novo kreativno remek-delo.

Ovo takmičenje je osmišljeno kao sredstvo da se umetnost, istorija i publika povežu u jednu celinu. Takođe, digitalne reprodukcije su dostupne široj publici i omogućavaju prikazivanje dela koja se nalaze u skladištima, jer za njih u muzeju nema dovoljno mesta. U isto vreme, umetnost, po kojoj je Nizozemlje poznato, stavlja u savremeni kontekst i približava novoj tehnološkoj generaciji kulturnu istoriju na jedan inovativan način. Još jedna prednost je što takmičenje nije ograničeno samo na nizozemsko područje, pa tako omogućava i ljudima koji pripadaju drugim kulturama da se informišu i pokažu svoju kreativnost na osnovu originalnih dela. Smatram da ovom inicijativom popularnost muzeja, kao i Amsterdama, može znatno da se poveća. Kreacije takmičara mogu da posluže kao inspiracija za potencijalne suvenire, što bi zaokružilo i upotpunilo čitavu turističku ponudu grada.

Sa umetničkog aspekta, takmičari imaju dosta prostora za originalnost i kreativnost pozivajući se na neki motiv umetničkih dela iz bogate kolekcije muzeja. Taj podsticaj povezan sa neverovatnom dovitljivošću takmičara izrodio je fantastična dela, kao što su: sočiva sa motivom porcelana iz Delfta, noćna košulja inspirisana

Rembrantovom "Noćnom stražom" ili maske za spavanje sa naslikanim očima koje su preuzete sa više poznatih dela. Iako su sada prvobitni uslovi ovog takmičenja promenjeni, očigledno je da je prilikom organizovanja bilo određenih propusta, koji su mogli da dovedu do nepopularnosti ovog takmičenja. Pravnik mr Dirk-Jan de Brojn je na svojoj internet stranici objavio kritiku tih opštih uslova. Rejks muzej ima značajnu umetničku kolekciju iz koje je veliki broj dela bez autorskih prava, zbog toga što autorsko pravo ističe 70 godina posle smrti autora. Muzej može zabraniti fotografisanje dela na osnovu akata samog muzeja i to otežava kreiranje novog dela po uzoru na original.

Autorska prava na digitalne reprodukcije su pod znakom pitanja. One su, u najboljem mogućem slučaju, imitacije umetničkih dela. Ovo se ne može reći ako kod prikazivanja originala postoje kreativni izbori ili lični pečat (drugačiji stil slikanja ili fotografija inspirisana scenom sa slike). Tako nastaju nova dela koja su zaštićena autorskim pravima i zbog toga mogu da se stvore sukobi između novih i starih (izvornih) autorskih prava, u slučaju da nisu istekla. Po mišljenju autora ovog teksta, zaštita autorskih prava na digitalne reprodukcije ne postoji. Ne može se zabraniti korišćenje dela autora čija su autorska prava istekla. Uslov može biti samo ograničeno korišćenje, tačnije da se delo ne koristi u komercijalne svrhe. Ako se ova pravila prekrše, ne krše se i autorska prava, već samo ugovorni aranžmani za korišćenje internet servisa. Cilj muzeja nije bio ograničavanje digitalnog korišćenja dela u svojoj kolekciji, već stimulacija za očuvanje kulturne baštine i stvaranje novih dela po uzoru

na klasike. Po novim pravilima, čak je i komercijalna upotreba digitalnih sadržaja dozvoljena.

Da bi skrenuo pažnju na ove mogućnosti, muzej je raspisao konkurs i time ohrabrio ljude da počnu sa digitalnim radom. Međutim, zbog potencijalnog korišćenja novog dela, muzej je izvršio transfer autorskih prava na sebe za vreme trajanja konkursa, dok autor dobija samo licencu da koristi svoje delo, pod uslovom da to nije u komercijalne svrhe. Pravno gledano, opšti uslovi nisu pogodno mesto za prenos autorskih prava. Dakle, Rejks muzej u prvobitnim uslovima krši autorska prava učesnika konkursa.

Muzej je promenio uslove, i iako više nema neosnovanog transfera autorskog prava na muzej, i dalje na nejasan način ugovor ograničava prava učesnika. Učesnik ne sme trećoj strani da prikaže svoj rad sve dok se ne proglasi pobednik, a muzej svakako zadržava pravo da na kraju konkursa proda umetničko delo, naravno, uz pregovore sa autorom. Čini se da muzej ovim nejasnim i dvosmislenim uslovima pokušava bespravno da stekne titulu nosioca autorskih prava, a tim putem i pravo na prodaju umetničkih dela.

Mislim da je ovo takmičenje idealna prilika za umetnike i dizajnere širom sveta, samim tim i inicijativa Rejks muzeja ima veliki odziv. Kada bi prepravili pravne propuste u opštim uslovima i izbacili svaku nejasnoću i dvosmislenost, ovaj događaj bi bio jedan od glavnih svetskih takmičenja. Za više informacija o dobitnicima 2017. godine, možete posetiti zvaničnu internet stranicu Rejks muzeja.

Kunst in de openbare ruimte

met Florentijn Hofman

Umetnost u javnom prostoru

sa Florentejnom Hofmanom

INLEIDING Hierbij mijn recensie van de teksten "Voor je het weet is het weg" van Angela van der Elst en "Rubberen eend wordt gebruikt als propaganda" te vinden op <https://www.groene.nl/artikel/voor-je-het-weet-is-het-weg> en <http://nos.nl/op3/artikel/2096319-rubberen-eend-wordt-gebruikt-als-propaganda.html>.

In een tijd waarin alles mogelijk is, hebben velen geprobeerd met de nieuwe technologie te experimenteren, maar slechts enkelen zijn erin geslaagd. Ik heb persoonlijk altijd bewonderd mensen die de regels overtreden: revolutionairen. Dat is de belangrijkste reden waarom ik dit onderwerp heb gekozen. Bovendien heeft de artiest die in mijn recensie wordt genoemd, enkele keren een bezoek aan Servië gebracht. Hij is ook van plan om veel van zijn andere, nieuwere werken naar Servië te brengen, omdat hij vond dat de mentaliteit en cultuur van Servië de perfecte podium voor zijn werk is. Kunst in de openbare ruimte is iets nieuws voor zowel Nederland, als de hele wereld, dus ik wil dat de lezers van "Paukenslag" erover meer weten.

Met de komst van elke nieuwe eeuw komt het ook tot een kunstrevolutie en zo is met de komst van de 21ste eeuw, de zgn. eeuw van de technologie, een nieuw soort kunstenaar geboren. De hedendaagse kunstenaar is niet meer slechts een beeldhouwer of schilder, maar hij voegt de technologie en de kunst samen, maakt gebruik van alle beschikbare middelen, de openbare ruimte, animaties, enz. Zijn ideeën

verleggen de grenzen van wat we weten en vereisen van de toeschouwers het gebruik van alle zintuigen. Het was daarom helemaal te verwachten dat er in Nederland, bekend om het feit dat het sommige van de bekendste kunstenaars voortgebracht heeft, een kunstenaar zou gevonden worden die alles wat de tijd meebrengt zal nemen en zich toe-eigenen. De naam van deze man is

Florentijn Hofman en zijn projecten zijn geleidelijk aan de wereld van de moderne kunst aan het overnemen.

De Nederlandse kunstenaar, die uit Delfzijl afkomstig is, wijdde zich na voltooiing van de Kunstacademie te Kampen aan aanzienlijke kunstinstallaties die de open ruimte invullen. Zoals hij zelf meerdere malen in zijn interviews vermeldde, was het doek nooit voor hem bestemd. Hoewel het zijn waarde niet vermindert, was het voor hem gewoon niet genoeg omdat hij zijn kunst reëel wilde maken. Voor dit soort van uiting had hij driedimensionale installaties nodig die hij in de openbare ruimte in heel Nederland zou plaatsten. Zijn droom verspreidde zich echter ook als een lopend vuurtje door andere landen en zijn werken reisden de hele wereld rond. De grotendeels door dieren en kinderspeelgoed geïnspireerde installaties van Hofman laten de indruk achter dat ze geen diepere betekenis omvatten, maar deze bewering is onjuist. Over elk stuk is goed nagedacht en draagt de zwaarte van een groot thema met zich mee. Een van die stukken is de bisamrat opgesteld op het laagste punt van Nederland, een stad op de rivier IJssel die al jarenlang van overstromingen last heeft. Juist die knaagdieren die ingebouwde dijken afbreken vormen het probleem, en op de ernst van het probleem wijzen ook die gigantische dimensies van de installatie zelf. Deze installatie is echter geen geïsoleerd geval. Een reeks sculpturen onder de naam „Obesitas¹“ behandelt het probleem van de zwaarlijvigheid. Deze Nederlander houdt ook vaak rekening met de omgeving waarin zijn werken zich zullen bevinden door het daarin inprenten van folklore en cultuur van het land. Zo is in het jaar 2014 in Taiwan de sculptuur van een konijn met een blik tegen de sterren voorgesteld. Rekening houdend met het belang van mythologie in China, maakt Hofman een subtiele connectie tussen zijn konijn en het bekende mythologische konijn, de medereiziger van godin Chang'e. Daarnaast zijn er tal van werken te vinden in zijn opus, waaronder de miereneter uit de dierentuin van Arnhem, papieren spreuwen uit de Hortus Botanicus in Amsterdam en veel anderen. Drie jaar geleden had Belgrado ook de gelegenheid om één van de werken van Hofman te ontvangen, namelijk het konijn Ricky, een replica van een lief speeltje uit zijn jeugd, dat naar Servië werd gebracht om het begin van het festival „MAD in Belgrade“ te vieren. Het thema van het festival was „innovatie“, en het doel was om Belgrado een geheel nieuwe beleving te geven en zo paste de kunstenaar er perfect bij. Hofmans beslissing dat zijn werk de mascotte van het festival werd, werd aangespoord door de verschrikkelijke overstromingen die Servië in dat jaar troffen. Het Konijn en de festivalmuziek hebben er een rol bij gespeeld om tenminste voor korte tijd de aandacht van de mensen af te wenden en hun een

moment van vreugde te bieden, wat de kern vormt van waarvoor de kunst van Hofman pleit.

Het bekendste en meest invloedrijke werk van Florentijn Hofman is zonder twijfel zijn badend. Deze installatie heeft enkele van de grootste metropolen ter wereld bezocht, van São Paulo helemaal tot aan Hongkong. Het trok de grootste media-aandacht, maar ook de aandacht van het publiek, zowel positieve als negatieve. Volgens sommigen was het een bespotting van kunst vanwege haar opmerkelijkheid en overbodige kitsch, met het daarmee gepaard gaande gebrek aan ernst en ideeën. Hoe zou een kinderspeelgoedje een serieus kunstwerk kunnen zijn? Maar evenals Magritte's pijp geen pijp is, is deze eend ook niet werkelijk kinderspeelgoed van grotere afmetingen. In feite probeert Hofman, die de wereld als een speeltuin beschouwt, de waarnemer voor een ogenblik terug te brengen naar het moment toen hij een kind was zonder een enkele zorg in de wereld. Hij is niet van plan om enige politieke propaganda of ideologieën op te dringen. Geen rekening houdend met dat feit, wordt zijn werk in de afgelopen jaren gebruikt tijdens de protesten tegen corruptie en de regering. Beginnend in Brazilië verspreidde deze trend zich snel wereldwijd. Zo kon het bemerkt worden op de protesten tegen „Belgrade Waterfront“ (de Waterkant van Belgrado), tegen de censuur in China, evenals op de recente protesten in Rusland. Hierover nam Hofman de stelling in dat hij niet wil dat zijn werk een deel van een of ander politiek debat zou worden. Het is uitsluitend verbonden met vrijheid en plezierige emoties wier functie het is om de spanning van serieuze onderwerpen te verminderen en niet die spanning te creëren. Maar ongeacht de interpretatie ervan, is zijn werk een uitstekend voorbeeld van conceptuele kunst, een combinatie van ready-made en het innovatieve idee. Of het nu gaat om een houten knaagdier of een rubberen eend, Hofmans geest straalt door zijn kunstwerken die de idealen van de eeuwige kunst ondermijnen want op een dag zijn ze hier en de dag erna misschien niet meer.

1 Hofman speelt met de woorden „beest“ en „obesitas“ wat overgewicht betekent.

Ova recenzija svoje izvore nalazi u različitim tekstovima koji se osvrću na rad jednog umetnika. Za one koji žele da saznaju nešto više, uključeni su i linkovi <https://www.groene.nl/artikel/voor-je-het-weet-is-het-weg> i <http://nos.nl/op3/artikel/2096319-rubberen-eend-wordt-gebruikt-als-propaganda.html>.

U vremenu kada je sve moguće, mnogi su pokušali da eksperimentišu s novim tehnologijama, no samo su neki bili uspešni. Lično sam se oduvek divila ljudima koje nisu zadržavala nametnuta pravila: revolucionari. Upravo to je glavni razlog zašto sam se odlučila za ovu temu. Povrh toga je autor, koji je tema recenzije, već nekoliko puta posetio Srbiju. U planu ima da još nekoliko novih dela prezentuje u našoj prestonici, jer je prilikom svojih poseta stekao utisak da su srpski mentalitet i kultura savršena platforma za njegova dela. Umetnost u javnom prostoru nešto je sasvim novo kako za Holandiju tako i za ostatak sveta, stoga mi je želja da čitaocima časopisa "Paukenslag" malo bolje upoznam sa temom.

U V O D

Sa dolaskom svakog novog veka dolazi i do umetničke revolucije, te se tako i sa dolaskom 21. veka, tzv. veka tehnologije, rađa novi umetnik. Savremeni umetnik nije nužno više samo vajar ili slikar, već se koristi svim dostupnim resursima, spaja tehnologiju i umetnost, koristi se otvorenim prostorom, animacijom itd. Njegove ideje pomeraju granice poznatog i zahtevaju od posmatrača upotrebu svih čula. Stoga je bilo sasvim očekivano da će se u Holandiji, poznatoj po tome što je izrodila neke od najznačajnijih umetnika, pronaći jedan koji će uzeti ono što vreme donosi i učiniti ga svojim. Ime ovog čoveka je Florentejn Hofman, a njegovi projekti polako osvajaju svet moderne umetnosti.

Holandski umetnik, poreklom iz Delfzejla, se po završetku akademije umetnosti u Kampenu posvetio većim umetničkim instalacijama koje ispunjavaju otvoren prostor. Kao što je i sam nekoliko puta izjavio u intervjuima, platno nikada nije bilo za njega. Iako ne umanjuje njegovu vrednost, ono mu jednostavno nije bilo dovoljno, jer je želeo da učini svoju umetnost realnom. Za takvu vrstu izražavanja bile su mu potrebne trodimenzionalne instalacije koje bio postavljao na javne površine širom Holandije. Međutim, njegov san jako brzo se proširio i na druge zemlje, a njegova dela proputovala celi svet. Najčešće inspirisane životinjama, kao i igračkama za decu Hofmanove instalacije ostavljaju utisak da ne sadrže nikakvo dublje značenje, međutim ta konstatacija je netačna. Svako delo dobro je promišljeno i nosi težinu neke velike teme. Jedno takvo delo jeste bizamski pacov

postavljen na mestu najniže tačke Holandije, gradu na reci IJssel, koji se već godina muči sa poplavama. Problem im predstavljaju upravo ovi glodari koji uništavaju postavljene brane, a na veličinu problema ukazuju i gigantske dimenzije same instalacije. Međutim, ova instalacija nije izdvojen slučaj. Serija skulptura pod nazivom „Obeestitas“ bavi se problemom gojaznosti. Holanđanin često uzima u obzir i okruženje u kojem će se njegova dela pronaći, usađujući u njih folklor i kulturu zemlje. Tako je 2014. godine u Tajvanu predstavljena skulptura zeca čiji je pogled usmeren ka zvezdama. Imajući u vidu značaj mitologije u Kini, Hofman suptilno stvara vezu između svog i poznatog mitološkog zeca, saputnika boginje Chang'e. Pored ovog, u njegovom opusu se nalazi još nebrojeno dela, među kojima su mravojed iz zoološkog vrta u Arnemu, papirni čvorci iz botaničke bašte u Amsterdamu i druga. Pre tri godine se i Beogradu pružila prilika da ugosti jedno od Hofmanovih dela tj. zeca Rikija, repliku drage igračke iz detinjstva, koji je posetio Srbiju kako bi označio početak „MAD in Belgrade“ festivala. Tema festivala bila je inovativnost, a cilj pružiti Beogradu potpuno novi doživljaj, pa se tako umetnik savršeno uklopio. Hofmanovu odluku da njegovo delo bude zaštitno lice festivala, između ostalog, podstakle su i užasne poplave kroz koje je te godine Srbija prošla. Zec, kao i muzika na festivalu, igrali su ulogu u tome da ljudima, bar na kratko, skrenu pažnju i pruže trenutak radosti, što je srž onoga za šta se Hofmanova umetnost zalaže. Bez sumnje najpoznatije i najuticajnije delo Florentejna Hofmana jestenjegova

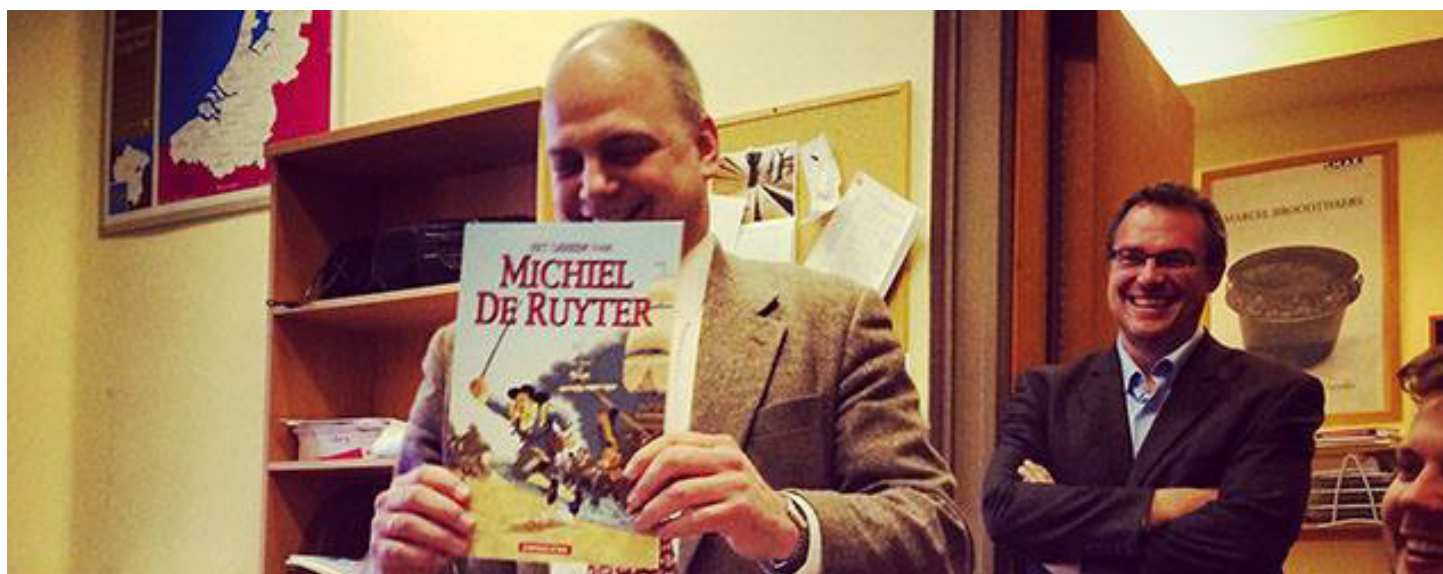
patkica za kupanje. Ova instalacija posetila je neke od najvećih svetskih metropola počev od Sao Paola pa sve do Hong Konga. Privukla je najveću medijsku pažnju, ali i pažnju publike, što pozitivnu to negativnu. Po mišljenju nekih, ona je bila ruglo umetnosti zbog svoje upadljivosti i suvišnog kiča, s propratnim nedostatkom ozbiljnosti i ideje. Kako bi dečija igračka mogla biti ozbiljno umetničko delo? Međutim, kao što ni Magritova lula nije lula, tako ni ova patkica nije zapravo dečija igračka većih dimenzija. Naime, Hofman, posmatrajući svet kao igralište, pokušava da na trenutak vrati posmatrača u trenutak kada je bio dete bez ijednog problema na svetu. On nema nameru da nametne ikakve političke propagande ili ideologije. Zanimajući to, njegovo delo se poslednjih godina koristi pri protestima protiv korupcije i vlasti. S početkom u Brazilu, ovaj trend brzo se proširio svetom, pa se mogao zapaziti na protestima protiv Beograda na vodi, protiv cenzure u Kini, kao i na skorijim protestima u Rusiji. Povodom toga Hofman se izjasnio da ne želi da se njegovo delo bude deo bilo kakve političke debate, ono se vezuje isključivo za slobodu i prijatne emocije, koji su tu da dignu tenziju s ozbiljnih tema, a ne da stvaraju istu. Ipak, kako god se tumačilo, njegovo delo je izvanredna reprezentacija konceptualne umetnosti, kombinacije redimejda i inovativne ideje. Bilo da je drveni glodar ili gumena patkica, Hofmanov duh zrači kroz njegova dela, koja ruše ideale dugovečne umetnosti, jer su jednog dana tu a već sutra ih možda više ne bude.

Gastcolleges met de professor Gábor Puzstai

De studenten Neerlandistiek hebben al vele maanden gewacht op de gelegenheid om onze gastprofessor Literatuur, Gabor Puzstai, te ontmoeten. Hij komt uit Hongarije en bezocht ons in Belgrado om een paar lezingen te geven over de Nederlandse koloniale literatuur. Ondertussen hebben we de boeken gelezen uit de (lange) lijst die ons vooraf werd overhandigd. Op maandag 8 mei is onze mini-cursus begonnen, en deze werd op 12 mei afgesloten met een test over de dingen die wij tijdens de lessen hebben behandeld. En we zijn allemaal voor de test geslaagd!

Vanaf het begin was het duidelijk dat de heer Puzstai een uitstekende leraar is. Zijn jeugdige energie, zijn liefde voor de geschiedenis en zijn humor hebben onze aandacht getrokken en de lessen nog interessanter gemaakt. De fascinerende historische achtergrond van de kunstwerken, waaronder de politieke, economische en sociale status van Nederland en de wereld, was genoeg om ons geïnteresseerd te houden. Tijdens deze drie colleges kregen wij veel aangeboden: van de vroege dagen van het kolonialisme, de opkomst en ondergang van de Verenigde Oostindische Compagnie, de Gouden Eeuw en een aantal donkere aspecten ervan, tot het interbellum. Zijn vertelkunst is geweldig. We zaten allemaal in stilte, als kinderen rond een kampvuur, naar verhalen over de reis naar Nova Zembla, de specerijenhandel en de verschrikkingen van de slavernij te luisteren. De voorstellingen die we in ons hoofd hebben gemaakt, hebben ons geholpen de context en de waarde van kunstwerken zoals Max Havelaar van Multatuli te begrijpen. De heer Puzstai heeft zelfs een aantal films aan ons aanbevolen, die de ervaring echt hebben vervolledigd. Geen wonder dat de resultaten van de test zo geweldig waren!

Gabor Puzstai komt uit Hongarije. Hij werkt als professor aan de Universiteit van Debrecen. Hij studeerde Duits en kreeg een doctoraat in de Nederlandse koloniale literatuur aan de Universiteit Leiden.

Studenti sa grupe za Neerlandistiku su mesecima čekali na priliku da upoznaju gostujućeg predavača književnosti iz Mađarske, Gabora Pustaija. On je došao u Beograd kako bi studentima sa našeg fakulteta držao predavanja o nizozemskoj kolonijalnoj književnosti. U međuvremenu, imali smo zadatak da pročitamo puno knjiga. U ponedjeljak, 8. maja, naš mini-kurs je započeo i trajao je do 12. maja. Na kraju smo imali i test na kome je bilo sve što smo radili na predavanjima i svi smo položili!

Od samog početka bilo je jasno da je gospodin Gabor izvanredan predavač. Njegova mladalačka energija, ljubav prema istoriji i humor privukli su našu pažnju i učinili predavanja interesantnim. Vrlo nas je zainteresovala i fascinantna istorijska pozadina umetničkih dela, što uključuje političko, ekonomsko i društveno stanje u Holandiji i svetu. Tokom ova tri predavanja naučili smo puno: od ranih dana kolonijalizma, nastanka i propasti Istočnoindijske kompanije, preko Zlatnog Veka i nekih njegovih mračnijih aspekata sve do međuratnog perioda. Način na koji nam je profesor Gabor pričao o ovim događajima je bio izuzetan. Sedeli smo u tišini, kao deca oko logorske vatre i slušali uzbudljive priče o putu do Nove Zemle, trgovini začinima i užasima ropstva. Slike koje smo imali u glavi pomogle su da shvatimo vrednost i značaj umetničkih dela kao što je Maks Havelar. Profesor Gabor nam je takođe preporučio i nekoliko filmova koji su zaista upotpunili utisak. Nije ni čudo da su rezultati na testu bili ovako dobri!

Gabor Pustai dolazi iz Mađarske. Radi kao profesor na Univerzitetu u Debrecenu. Studirao je nemački jezik i doktorirao holandsku kolonijalnu književnost na univerzitetu u Lejdenu.

Gostujuća predavanja sa profesorom Gaborom Pustaijem

Het Internationaal Studentendictee der Nederlandse taal

Het Internationaal Studentendictee der Nederlandse taal heeft op 25 april 2017 aan 16 universiteiten in 10 landen van Centraal Europa plaatsgevonden. Onder de Servische studenten won Kaća Praizović, een derdejaarsstudente, de eerste plaats.

Interview met de Belgradose winnares van Het Internationaal Studentendictee der Nederlandse taal

We zijn benieuwd wat je van het dictee vond!

Ik vond het echt wel leuk om te doen! Ik heb nog nooit aan zoiets meegedaan en dit jaar hebben mijn vrienden mij overgehaald om eraan deel te nemen. Uiteindelijk is het me goed bevallen, zou ik zeggen.

Was het dictee moeilijk volgens jou en wat waren de lastige woorden?

Misschien niet per se moeilijk, maar er zaten wel een paar lastige woordjes in. Een jaar of twee geleden heb ik een uitzending van *Het Groot Dictee der Nederlandse Taal* op internet bekeken en ik dacht dat dit dictee net zo moeilijk en gecompliceerd zou zijn. Daarom heb ik meerdere fouten gemaakt door onnodige koppeltekens toe te voegen- ik dacht namelijk: "Zo simpel kan het niet zijn, er moet een addertje onder het gras zitten" (lacht). Natuurlijk waren er ook woorden die ik sowieso verkeerd zou hebben geschreven, maar hopelijk wordt dat beter in mijn laatste studiejaar.

Vorig jaar heb je een prachtige maand in Leuven doorgebracht tijdens het volgen van de Zomercursus Joos Florquin. Was deze cursus van hulp voor het dictee?

Zeg dat wel, het was echt een buitengewone ervaring. Volgens mij zijn die zomercursussen en dergelijke beurzen zeer nuttig en leerrijk en het fijne eraan is dat je met meerdere mensen tijd doorbrengt, waardoor je ook je spreekvaardigheid goed kan oefenen. Maar hoogstwaarschijnlijk hielp het ook wat het schrijven en zeg maar spelling betreft, omdat je daar immers omsingeld met de taal bent en je er dus elke dag mee in contact komt.

En dit jaar heb je een studiebeurs van de Nederlandse Taalunie gekregen om twee weken aan de Zomercursus in Gent deel te nemen. Wat zijn jouw verwachtingen wat de cursus betreft?

Dat zien we straks samen in juli! Zoals ik al zei, de zomercursus in Leuven was heel erg nuttig voor het verwerven en verbeteren van alle taalvaardigheden

en dat verwacht ik zeker ook van de zomercursus in Gent. Ik kijk er nu al naar uit om al die buitenlandse studenten en hun culturen te leren kennen. En ik ben nog nooit in Gent geweest dus daar ben ik ook erg enthousiast over.

Wat zijn jouw toekomstige plannen als het om het leren van de Nederlandse taal gaat?

Nou, ik heb niet echt hele vaste plannen of verwachtingen ten opzichte van mijn studie maar ik probeer er het beste uit te halen en de taal zoveel mogelijk te gebruiken. Ik heb me onlangs aangemeld voor een CEEPUS beurs om een semester aan de Universiteit van Wenen door te brengen, waarvan ik denk dat het van onschatbare waarde en bijzonder gunstig zou kunnen zijn voor mijn ontwikkeling op het gebied van de Nederlandse taal.

Međunarodni studentski diktat na holandskom jeziku održao se 25. aprila 2017. na 16 univerziteta u 10 zemalja širom Centralne Evrope. Među studentima u Srbiji prvo mesto je osvojila studentkinja treće godine, Kaća Praizović.

Međunarodni studentski diktat na holandskom jeziku

Intervju sa beogradskom pobednicom međunarodnog studentskog diktata na holandskom jeziku

Zanima nas kako se tebi činio diktat?

Super je bilo! Nikad nisam učestvovala u nečemu sličnom ali su mi ove godine kolege rekle da bi trebalo da se prijavim, i na kraju je odlično ispalo.

Da li je prema tvom mišljenju diktat bio težak i da li je bilo nezgodnih reči?

Nije bio baš težak sam po sebi, ali jeste bilo nekoliko komplikovanijih reči. Pre možda godinu ili dve sam gledala na internetu snimak Velikog diktata holandskog jezika pa sam mislila da će i ovaj diktat biti tako težak i komplikovan. Zato sam i napravila više grešaka dodavanjem nepotrebnih crtica, mislila sam: Nema šanse da je tako jednostavno, mora da je neka caka u pitanju (smeh). Naravno da je tu bilo i reči koje bih svakako pogrešno napisala, ali to će se, nadam se, popraviti do moje poslednje godine studija.

Prošle godine si provela divnih mesec dana u Luvenu pohađajući letnji kurs Joos Florquin. Da li ti je ovaj kurs pomogao prilikom pripreme za diktat?

Naravno, to je stvarno bilo neverovatno iskustvo. Po mom mišljenju ti kursevi i stipendije sličnog tipa veoma su korisni i poučni, a najbolje kod svega toga je što provodiš vreme sa mnogo ljudi i tako vežbaš govor i komunikaciju. Mada su najverovatnije od koristi i što se tiče pisanja i spelovanja, jer si tamo okružen tim jezikom i svaki dan si u kontaktu sa njim.

A ove godine si dobila studentsku stipendiju Holandske jezičke unije da dve nedelje pohađaš letnji kurs u Hentu. Kakva su tvoja očekivanja što se ovog kursa tiče?

To ćemo videti zajedno sad u julu! Kao što sad rekoh, letnji kurs u Luvenu je stvarno bio jako koristan za sticanje

i usavršavanje svih jezičkih veština tako da to definitivno očekujem i od ovog kursa u Hentu. Već se radujem tome što ću upoznati sve te studente iz inostranstva kao i njihove kulture. Takođe, nisam još nikada bila u Hentu tako da i to željno iščekujem.

Kakvi su ti budući planovi kada je u pitanju učenje holandskog jezika?

Pa nemam sad baš neke strogo određene planove ili očekivanja u vezi sa studiranjem ali trudim se da izvučem najbolje odatle i da koristim jezik što je više moguće. Skoro sam se prijavila za CEEPUS-ovu stipendiju kako bih provela jedan semestar na Univerzitetu u Beču, što mislim da bi moglo da bude od neprocenjive vrednosti i vrlo korisno za moje dalje razvijanje u oblasti holandskog jezika.

Het poëzie- en boekfestival “Trgni se! Poezija!”

Het poëzie- en boekfestival “Trgni se! Poezija!” vindt plaats van 11 tot 15 mei in Belgrado. Aan dit festival namen meer dan 70 dichters, vertalers en artiesten deel. Een van de nieuwe literaire stemmen is de Belgische dichteres Charlotte van den Broeck. Bij die gelegenheid presenteerde zij haar werk en besprak verschillende onderwerpen in verband met vertaalde poëzie. Ze kreeg veel lof van het publiek en andere dichters en vertalers, vooral omdat haar optreden in het oog viel. Alle gedichten reciteerde ze uit het hoofd op een bijzondere manier, die vanwege haar gereduceerde maar krachtige gezichtsuitdrukkingen en gebaren opvallend was. Hieronder vinden jullie het origineel en de vertaling van één van haar gedichten die door onze ex-studente Nevena Ilić naar het Servisch vertaald werd. Onze dank aan beiden voor hun bijdrage in dit nummer van Paukenslag!

Festival poezije i knjige „Trgni se! Poezija!” održan je od 11. do 15. maja u Beogradu. Na festivalu je učestvovalo više od 70 pesnika, prevodilaca i umetnika. Jedna od mladih književnih nada je belgijska pesnikinja Šarlot van den Bruk. Ovom prilikom ona je predstavila svoj rad i diskutovala je o različitim temama u vezi sa prevedenom poezijom. Dobila je puno hvale od strane publike i ostalih pesnika i prevodilaca, pre svega zato što se izdvajala svojim nastupom. Sve pesme je recitovala napamet na poseban način, koji je bio upečatljiv zbog njene svedene, ali i snažne mimike i gestikulacije. Pred vama se nalazi original i prevod jedne od njenih pesama, koju je na srpski jezik prevela naša bivša studentkinja Nevena Ilić. Zahvaljujemo se obema na doprinosu ovom broju časopisa!

Festival poezije i knjige „Trgni se! Poezija!”

Stierenkop

Sinds ik geboren ben, woedt er in de onderbuik van mijn moeder een enorme stierenkop. Hij raast door haar verlaten lijf

en maakt littekens in de braakliggende moeder, soms weet ze niet zo goed wie ik ben, dat is verontrustend

want ooit paste ik helemaal in haar, gelukkig ben ik volgens de astronomische constellatie van de Kreeft

genotzuchtig, betrouwbaar en creatief. Hierin vindt ze houvast Een godsbewijs tussen vruchtwater en heelaal.

Als we witlof met hesp in de oven aten, kreeg ik het kaaskorstje. Helemaal. Omdat ik het wilde.

Liefde is iets wat ik ken uit een kookpot, altijd twee extra scheppen op een vol bord

een tweede koekje in de gele pudding verstoppt. Dat is een veelvoorkomende vorm van moederlijk gedrag

'De opvulling van het jong'. Door de holte die ik in haar naliet, wilde ze mij vol en rond.

Op een ochtend kondigde ik haar dan de komst van de kleine borsten aan. Ze was daar dagenlang kapot van.

Uiteindelijk kreeg ik een BH, één met Hello Kitty erop.

Vanuit haar buik bonkte de briesende stierenkop. Een holte is pas een leegte als er niets meer in past.

Langzaam fossiliseerden we in twee aparte wezens. Het is niet zeker

wie van ons het insect en wie de barnsteen werd.

Charlotte van den Broeck

Glava bika

Otkako sam se rodila, u materici moje majke besni ogromna glava bika. Juriša kroz njeno napušteno telo

i ostavlja ožiljke u presahloj majci, ponekad ona ne zna baš najbolje ko sam ja, to je uznemiravajuće

jer nekad sam i ja cela mogla da stanem u nju, srećom prema astronomskom sazvežđu Raka ja sam

hednosita, pouzdana i kreativna. Ona se drži ovoga Kao božanskog dokaza za vezu između plodove vode i kosmosa.

Kada smo jeli cikoriju sa šunkom iz rerne, ja sam dobijala korice od sira. Celu. Jer sam ja to tako htela.

Ljubav sam spoznala preko šerpe, uvek dve kutlače više preko punog tanjira

i još jedan keksić sakriven u žutom pudingu. Ovo je često obeležje majčinskog ponašanja

,Kljukanje mladunca'. Zbog rupe koju sam u njoj ostavila, želela je da budem sita i okrugla.

Jednog jutra nagovestila sam joj dolazak mladih dojki. Danima je bila skrhkana zbog toga.

Na kraju sam dobila brus, jedan sa Hello Kitty.

Iz njenog stomaka tresnula je ričuća glava bika. Rupa je samo praznina kada u nju nema više šta da stane.

Polako smo se fossilizovale kao dva odvojena bića. Samo još nije sigurno

od koga je nastao insekt a od koga ćilibar.

*sa holandskog prevela:
Nevena Ilić*

UITLEG Het begrip *lol*, de afkorting van de Engelse uitdrukking *laughing out loud*, wordt vandaag de dag als een algemeen aanvaard woord gezien dat wereldwijd, meestal in de schrijf- maar ook in de spreektaal van vooral jongeren, wordt gebruikt om de situaties of dingen die voor ons grappig zijn aan te duiden. Maar in de Nederlandse taal heeft dit woordt echter ook een andere betekenis die naar het goede uitgaan verwijst. De uitdrukkingen zoals *lol hebben* of *lol trappen* kan men in Nederland heel vaak horen in de context van het nachtleven of plezier.

Pojam *lol*, skraćenica od engleskog izraza *laughing out loud*, danas je opšteprihvaćena reč koja se širom sveta, najčešće u pisanom, ali i u govornom jeziku (pogotovo mladih), koristi za situacije i stvari koje su nam veoma smešne. Međutim, u holandskom jeziku ova reč ima i jedno drugo značenje, koje se odnosi na dobar provod. Izrazi kao što su *lol hebben* ili *lol trappen* se u Holandiji veoma često mogu čuti u kontekstu noćnog života ili uživanja.

O B J A Š N J E N J E

Uitgaansleven in Vlaanderen

Izlasci u Flandriji

INLEIDING *In het kader van mijn gastcolleges aan de Katholieke Universiteit Leuven – Campus Antwerpen heb ik met studenten Master Vertalen een mogelijke categorisering van het uitgaansleven in Vlaanderen besproken. Mijn dank aan allen voor hun bijdrage, en speciaal aan hun prof Hilde van Belle.*

Jelica Novaković-Lopušina

Prilikom gostujućih predavanja koja sam držala na Katoličkom univerzitetu u Levenu – Kampus Antwerpen, sa master studentima odseka za prevođenje popričala sam o mogućoj kategorizaciji mesta za izlaske u Flandriji. Zahvaljujem svima na doprinosu, a posebno njihovoj profesorki, Hilde van Bele (Hilde van Belle).

Jelica Novaković-Lopušina

U V O D

Categorisering van het uitgaansleven in Vlaanderen

Kategorizacija mesta za izlaske u Flandriji

- 1 Bruine kroeg** | stamgasten, ouderwets uitzicht, beetje groezelig, jarenlang dezelfde barvrouw/-man achter de toog
een must voor elk zichzelf respecterend boerengat
- 2 Café** | alcoholische dranken en warme dranken, niet te veel keuze, tap, snacks (nootjes, worstjes)
geen wifi
- 3 Biercafé** | toeristen: ruime bierkeuze, typisch Belgisch product
bierliefhebbers: ruime bierkeuze + vaak ook “bier van de maand”, doel: nieuwe bieren leren kennen
te vinden in grote steden, centrale ligging
- 4 Wijncafé** | ook wel wijnproeverij genoemd of enotheek
- 5 Concept café/bar:**
Met tweedehandskleding	Karaokebar
Wassalon	Gaybar
Kattencafé	Facbar: typisch voor KU Leuven, bijna elke faculteit heeft een eigen fakbar, overdag gesloten, enkel studenten toegelaten (controle d.m.v. studentenkaart)
Schoenenwinkel	Koffiebar: meer voor de jeugd, “hipsters”, soms ook ecologisch aspect, enkele voorbeelden in Antwerpen: http://newsmonkey.be/article/34147 . Vaak ook homemade taarten en koekjes te koop (al dan niet veganistisch);
Boekenwinkel (vb De Zondvloed)	ook meeneemkoffie’s te verkrijgen
Leescafé	Etnisch café: Irish pub, Shishabar etc.
Museumcafé	Muziekcafé: Jazzcafé
Theatercafé	Louche café (drugs, gokken, etc.)
Brouwerijcafé	Sociaal café
Marktcafé	Internetcafé/meetingcafé (in Nederland)
Sportcafé	reiscafé (zoals ViaVia in Antwerpen)
Bowlingcafé	
Biljartcafé/ poolcafé	
Repaircafé	
Ginbar	
Cocktailbar	
- 6 Eetcafé** | moderne versie van bistro of cafetaria
- 7 Koffiehuis theehuis** | de term “koffie- / theehuis” wordt volgens mij meestal geassocieerd met oudere vrouwen die een tasje koffie komen drinken en een pannenkoek/wafel komen eten
- 8 Brasserie** | keurig, goedburgerlijk restaurant, vaak frietjes, etc
- 9 Kantines** |
- 10 Jeugthuizen** |
- 11 Parochiehuis** |

- 1 Bruine kroeg** | Ova kafana je dobila naziv po drvenariji koja je potamnela od starosti i duvana. Nameštaj je dakle starinski, ne baš najčistiji. Ovde se okupljaju stalni gosti, nema česte smene posluge. Svaka selendra koja drži do sebe mora imati ovakvu kafanu. Za bolje upoznavanje ovakvih mesta obavezno pročitati dela Dimitri Verhulsta, pre svega *Zaludnost življenja* (prevod: Jelica Novaković-Lopušina, izdavačka kuća Clio, 2015.).
- 2 Café** | Najviše podseća na nekadašnji bife. Skromna ponuda alkoholnog i bezalkoholnog pića sa grickalicama. Bez bežičnog interneta.
- 3 Koffiebar** | Hipstersko mesto za okupljanje sa ekološkom i veganskom ponudom.
- 4 Biercafé** | Tipična belgijska pivnica sa ogromnom ponudom domaćeg piva, često i do 200 različitih vrsta. U međuvremenu su se neka belgijska piva odomaćila kod nas, kao što su Duvel, Leffe, La Chauffe, Hoegaarden...
- 5 Wijncafé** | Kod nas poznat kao vinarija ili vinoteka.
- 6 Concept café/bar:** | Konceptualno ili tematski osmišljen ugostiteljski objekat.
- *Met tweedehandskleding* u prodavnici nošene odeće (second hand)
  - *Wassalon* u javnoj perionici rublja
  - *Kattencafé* za ljubitelje mačaka
  - *Schoenenwinkel café* u prodavnici cipela
  - *Boekenwinkel café (vb De Zondvloed)* u knjižari
  - *Leescafé* u čitaonici
  - *Museumcafé* u muzeju
  - *Theatercafé* pozorišni bife
  - *Brouwerijcafé* u pivari
  - *Marktcafé* pijačni bife
  - *Sportcafé* sportski kafić
  - *Bowlingcafé* u kuglani
  - *Biljartcafé/ poolcafé* sa bilijarom
  - *Repaircafé* kod majstora za opravke
  - *Karaokebar* karaoke bar
  - *Gaybar*
  - *Facbar* fakultetski kafić u Levenu radi samo noću, nalik na KST, može se ući samo uz indeks
  - *Ethischcafé* inspirisano različitim kulturama: *Irish pub, Shishabar* itd.
  - *Muziekcafé* inspirisano rokom ili džezom
  - *Louche café* mesto za poroke, na granici zakona
  - *Sociaal café* za socijalno ugrožene
  - *Internetcafé*
  - *Reiscafé* za ljubitelje putovanja
- 7 Eetcafé** | Savremena verzija bistroa ili kafeterije.
- 8 Koffiehuis theehuis** | Kafeterija ili čajdžinica.
- 9 Brasserie** | Pristojan restoran sa dobrom reputacijom, gde se često služi pomfrit...
- 10 Kantines** | kantine
- 11 Jeugthuizen** | domovi omladine
- 12 Parochiehuis** | crkveni domovi

Enkele recensies

Sals Café, Antwerpen

Het Sals Café aan de Groenplaats in Antwerpen is de *place to be* voor studenten. Makkelijk bereikbaar, ideale ligging, spotgoedkope cocktails en vriendelijke bediening. Wat moet een student nog meer hebben? Het interieur straalt echter weinig uit en de toiletten kunnen veel hygiënischer. Maar ach, geen student die daar iets om geeft.

Het Sals Café ligt in de Antwerpse studentenwijk en is makkelijk te bereiken aangezien het dicht bij een tram- en bushalte ligt. Dat is niet verrassend, want het café kijkt uit op de Groenplaats, één van de bekendste pleinen in België. Vooral in de lente en zomer is dit dé ideale plaats om een terrasje te doen. Genieten van je drankje in de volle zon met uitzicht op de Groenplaats: heerlijk. Over drank gesproken, de cocktails zijn zo goedkoop dat je daarna nog de Meir kunt opgaan met een redelijk volle portefeuille. De meeste cocktails kosten tussen de 4 à 6 euro en er is ook het befaamde literconcept! Elke cocktail op de uitgebreide kaart kan je verkrijgen in een kan van ongeveer 3,5 deciliter voor slechts 10 euro. Ideaal om met vrienden te bestellen. De kwaliteit mag dan wel niet zo goed zijn als in een echte cocktailbar, maar studenten verkiezen prijs boven kwaliteit en daar speelt Sals Café goed op in. De vriendelijke en snelle bediening krijg je er gratis bij.

Het café kan echter twee dingen verbeteren. Ten eerste doet het interieur je denken aan een typisch bruin café: bruine stoelen en tafels, zware meubels, krakende vloer ... Zie je *de Swa* en *de Rudy* al zitten? Ten tweede zijn ook de toiletten niet meer van deze tijd. Mocht je per ongeluk naast de pot urineren, het zou niemand opvallen. Gelukkig vormen studenten het doelpubliek van dit café, voor hen maakt dat niet zo veel uit. Zij zijn wel meer gewoon. Een seniorenkoppel zal moeilijker kunnen aarden in deze omgeving.

Dus, raad ik je aan om dit etablissement te bezoeken? Dat hangt af van jou. Ben je student? Ja, ga naar het Sals Café! Ben je al iets ouder en wil je op een iets rustiger plaats iets drinken? Wegwezen!

Brecht Rubens

Wil je terug naar de tijd waarin de cafés nog echte cafés waren, waar je kon genieten van een frisse pint? Dan is Café De Kroon de ideale plaats. Het is al sinds 1902 een gevestigde waarde in het gezellige centrum van Lommel. Binnen lijkt het alsof de tijd is blijven stilstaan. Het interieur is in al die jaren amper veranderd en ademt nog volksgeschiedenis uit. Bij mooi weer kun je van je pint genieten op het zonnige terras.

Niet enkel het interieur is opmerkelijk, ook de prijzen verdienen een vermelding. Nergens in Lommel vind je nog zulke lage prijzen voor bier en frisdrank. Bovendien is er elke maand een nieuw *bier van de maand*, gaande van de *Cuvée du Chateau* tot *Waterloo Strong Dark*. Hierdoor leer je misschien nog onbekende bieren kennen: ideaal voor de bierliefhebber! Als je niet zo avontuurlijk bent, is er nog altijd de vertrouwde *Stella* van het vat.

Drie jaar geleden is het café van eigenaar veranderd en staat de 26-jarige Bart Sevens aan het roer. Sindsdien waait er een nieuwe wind door het café en komen, naast de oude stamgasten die er nog steeds graag komen kaartspelen, steeds meer jonge mensen. De jonge tappers zorgen voor sfeer en brengen met een glimlach de pintjes rond. Kortom: de ideale plek om te ontspannen en de authentieke sfeer op te snuiven!

Nele Jordens

Café De Kroon (Lommel)

De Prof, Antwerpen

De bruine kroeg én ambiancecafé **De Prof** is gelegen vlak onder de Paardenmarkt, in het hartje van de Antwerpse studentenbuurt. Met overdag toch nog voldoende lichtinval door de grote ramen, wordt deze kroeg bij valavond door discolichten en de juiste plaatjes helemaal omgetoverd tot een waar danscafé. Daar zijn vooral - logisch omwille van de locatie - lokale en internationale studenten te vinden die er tot in de late uurtjes plezier kunnen maken.

De odeur van net ontsmette toiletten in het begin van de avond wordt na een tijdje vervangen door de neusprikkelende geur van het enige echte schuimende gouden studentennat. In De Prof kan je genieten van zowel een pintje als van een *Kasteel Rouge* van het vat. Voor de (studenten)honger in de late uurtjes zijn er ook heerlijke croques verkrijgbaar. Voor ieder wat wils dus!

Iris Fonteyn en Laure Mertens

Grauwe ruimtes met plastic bankjes en lawaaierige wasmachines. De wassalon is geen plaats waar je veel tijd wilt doorbrengen. Of toch wel? Antwerpen heeft sinds enige tijd een aangenaam alternatief: 'WASBAR'. In deze wassalon worden het aangename en het nuttige met elkaar verenigd. Terwijl de wasmachine draait, kun je aanschuiven aan een van de vele tafeltjes of neerploffen in een van de gemakkelijke zetels. Lekker twee uurtjes in een boek wegduiken of bijkletsen met je vrienden onder het genot van een kopje thee en een heerlijk broodje. WASBAR let daarbij ook nog eens op het milieu: alle wasmiddelen zijn van het merk *Ecover*. Je hoeft dus ook geen eigen producten mee te slepen. Alleen je vuile was! Geen was? Ook dan kun je gerust aanschuiven voor een kopje koffie in de sfeervolle en gezellige wassalon.

**Wassen:
niet langer
een saaie
bezigheid**

**Een
stralende
vakantie
dankzij
WASBAR**

Heerlijk, een lang weekend Antwerpen! Je hebt je helemaal voorbereid en je mooiste outfits ingepakt. Jouw vakantie kan niet meer stuk, of toch wel? Een lelijke vlek op de jurk die je juist die avond wilde dragen. Geen nood! Antwerpen kent sinds kort een tweetal hippe wassalons, waar je onder het genot van een kopje koffie en een broodje je was kunt doen. De grauwe duistere wassalons met plastic bankjes kun je dus zeker voorbijlopen. Bij de WASBAR voel je je helemaal thuis. Bovendien zit het milieuvriendelijke wasmiddel in de prijs inbegrepen! Nu kun je niet alleen een middagje heerlijk relaxen met je vrienden, maar ook nog eens 's avonds stralen in je mooiste jurk!

Lianne Kamps

Café De Sport is nog één van de weinige bruine kroegen in Geel. Wie echter denkt dat het klantenbestand enkel bestaat uit een bende doorwinterde tooghangers, heeft het grondig mis. Het cliënteel van *De Sport* is een bont allegaartje van (al dan niet bekende) Gelenaars en studenten. Doe daar nog een frivole cafébaas bij, en een memorabel cafémoment is verzekerd.

Café De Sport is in mijn ogen één van de gezelligste cafés van Geel. Of dat nu komt door de spontane bediening, de muziek uit de jaren '70 en '80 of door de foute, gekleurde lampjes, laat ik graag nog even in het midden. Een bont publiek vraagt natuurlijk om een uitgebreide kaart; van verschillende Belgische biertjes tot non-alcoholische dranken, een verse muntthee of een frisse cocktail, er is voor elk wat wils. Zoals in de meeste Belgische cafés worden er geen culinaire wonderen geserveerd, maar wel oerdegelijke partysnacks, mini-loempia's en zelfs gefrituurde inktvisringen. Momenteel wordt de tuin volop verbouwd tot een zomers terras, maar laat dat geen reden zijn om je bezoek nog even uit te stellen: ook bij typisch Belgisch regenweer stelt *De Sport* niet teleur.

Diede Vandenberk

**Café De Sport
(Geel)**

Nekoliko recenzija

Sals Café, Antwerpen

Sals café, koji se nalazi na trgu *Groenplaats* u Antverpenu, je popularno mesto za studente. Nalazi se na idealnoj lokaciji, do njega se lako stiže, kokteli su izuzetno jeftini, a osoblje je prijateljski nastrojeno. Šta je više jednom studentu potrebno? Enterijer nije ništa posebno, higijena u toaletu nije na zavidnom nivou, ali studenti ne mare za to.

Sals Café se nalazi u studentskoj četvrti i blizu je autobusnog i tramvajskog stajališta, pa se do njega lako stiže. To nije iznenađujuće, jer bife ima pogled na *Groenplaats*, jedan od najpoznatijih trgova u Belgiji. Ovo je pre svega u proleće i leto idealno mesto za sedenje u bašti. Uživanje u piću sa pogledom na *Groenplaats*, uz sunce koje greje je jednom rečju izvrsno. Što se tiče pića, kokteli su toliko jeftini da nakon toga možete da idete u šoping u ulicu Meir sa prilično punim novčanikom. Većina koktela košta između 4 i 6 evra, a tu su i poznati kokteli od jedne litre. Izbor je prilično veliki, a svaki koktel možete da dobijete u posudi od otprilike 3,5 decilitra za samo 10 evra. Savršeno da podelite za prijateljima. Kvalitet možda nije dobar kao u pravim koktel barovima, ali studentima je cena bitnija od kvaliteta i zbog toga je *Sals Café* odličan izbor. Prijateljska i brza usluga su gratis.

Ono što bi moglo da se promeni jesu enterijer i toaleti. Enterijer podseća na tipičan *bruin café*: braon stolice i stolovi, glomazan nameštaj, pod koji škripi... Da li već zamišljate kako tu sede *Swa i Rudi*? Toaleti su zastareli. Ukoliko slučajno urinirate pored wc šolje, niko neće primetiti. Ciljna grupa ovog kafea su srećom studenti, a oni tome ne pridaju značaj. Za njih je to normalna stvar. Neki stariji par teško da bi mogao da provodi vreme u ovakvoj okolini.

Da li vam preporučujem da posetite ovaj objekat? To zavisi od vas. Da li ste student? Ukoliko jeste, idite u *Sals Café*! Da li ste nešto stariji i želite da popijete piće na nekom mirnijem mestu? U tom slučaju produžite dalje!

Breht Rubens

Da li želite da se vratite u vreme kada su bifei još uvek bili bifei u pravom smislu te reči, gde ste mogli da uživete u osvežavajućem pivu? U tom slučaju je *Café De Kroon* pravo mesto za vas. Ovo je mesto sa tradicijom, još od 1902. I nalazi se u prijatnom centru Lomela. Iznutra izgleda kao da je vreme stalo. Enterijer je od tada veoma malo izmenjen i još uvek odiše narodnom istorijom. Kada je vreme lepo, možete da uživete u pivu u sunčanoj bašti.

Pored izvanrednog enterijera i cene su za svaku pohvalu. Nigde u Lomelu nećete naći tako niske cene piva i osvežavajućih pića. Pored toga, svakog meseca u ponudi je i *pivo meseca*, od *Cuvée du Château-a* do *Waterloo Strong Dark-a*. Na taj način možete da otkrijete još nepoznate vrste piva – idealno za pivopije! Ukoliko baš i niste avanturisti, uvek je tu točena *Stela*.

Od pre tri godine ovaj bife je dobio novog vlasnika, 26-godišnjeg Barta Sevensa. Od tada su se stvari promenile, i pored starih stalnih gostiju koji još uvek rado dolaze da igraju karte, dolazi i sve više mladih ljudi. Za atmosferu se staraju mladi točioni koji sa osmehom raznose pivo. Ovo je ukratko savršeno mesto da se opustite i osetite autentičnu atmosferu.

Nele Jordens

Café De Kroon (Lomel)

De Prof, Antwerpen

Pab (*de bruine kroeg*) i ambijentalni kafe *De Prof* smešten je tačno ispod pijace konja, u srcu antverpenske studentske četvrti. Preko dana dobro osvetljen zbog velikih prozora, ova kafana se uveče pretvara u pravu diskoteku sa disko svetlima i nepogrešivom muzikom. Tamo, što je zbog lokacije logično, pre svega dolaze lokalni i strani studenti, koji se provode do kasnih sati.

Miris tek dezinfikovanih toaleta u poslepodnevnim časovima menja neprijatan miris penušave zlatne studentske povračke. U ovoj kafani možete pored standardnih piva da uživete i u točenom pivu *Kasteel Rouge*. (Studentsku) glad možete u kasnim satima utoliti toplim sendvičima sa šunkom i sirom (*croque*). Za svakoga ima po nešto!

Iris Fonteijn i Laure Mertens

Sumorni prostori sa plastičnim klupama i bučnim veš mašinama. Perionice veša nisu mesto na kojem želite da provedete mnogo vremena. Ili ipak želite? U Antverpenu od pre nekog vremena postoji alternativa „WASBAR“. U ovoj perionici spojeno je lepo i korisno. Dok mašina pere možete da sednete za jedan od mnogobrojnih stolova ili da se zavalite u udobne fotelje. Dva sata uživanja u knjizi ili časkanja sa prijateljima dok ispijate šolju čaja i jedete ukusne sendviče. WASBAR takođe vodi računa o životnoj sredini – sva sredstva za pranje su marke *Ecover*. Ne morate dakle da nosite svoja sredstva, samo svoj prljavi veš. Nemate veš? Onda možete slobodno da svratite na šoljicu kafe u atraktivnu i prijatnu perionicu veša.

Pranje više nije dosadna obaveza

Izvanredan odmor zahvaljujući perionici WASBAR

Produženi vikend u Antverpenu, savršeno! Potpuno ste se pripremili i spakovali najlepše odevne kombinacije. Vaš odmor ništa ne može da pokvari. Ili ipak može? Ružna fleka na haljini koju ste baš te večeri hteli da obučete. Nema razloga za paniku. U Antverpenu se od skoro nalazi nekoliko hipi perionica veša u kojima možete da operete veš uz šoljicu kafe i sendvič. Sumorne, mračne perionice sa plastičnim klupama možete slobodno da zaobiđete. U perionici WASBAR osećaćete se kao kod kuće. Pre svega, u cenu su uključena ekološka sredstva za pranje. Ne samo da možete da provedete popodne opuštajući se sa prijateljima već možete i uveče da zablistate u vašoj najlepšoj haljini.

Liane Kamps

Café De Sport je jedan od nekoliko preostalih pabova (*bruine kroegen*) u Helu. Ako ste mislili da ovde dolaze samo prekaljene i iskusne kafandžije, grdno se varate. Klijentela ovog bifea predstavlja mešavinu (nepoznatih) stanovnika Hela i studenata. Ako tome dodate i luckastog vlasnika, nezaboravni trenuci su zagarantovani.

Café De Sport je po mom mišljenju jedan od najprijatnijih bifea u Helu. Ne znam da li je to zbog spontanog osoblja, muzike iz sedamdesetih i osamdesetih ili šarenih lampi koje se nigde ne uklapaju. Za raznovrsne goste potreban je i raznolik meni. Za svakoga ima po nešto – od raznih belgijskih piva, preko bezalkoholnih pića i svežeg čaja od nane, do osvežavajućih koktela. Ovde se, kao i u većini belgijskih bifea, ne služi izvanredna hrana, ali možete poručiti ne tako sveže meze, minijaturne prolećne rolnice (*mini-loempia's*), pa čak i pržene kolutiće lignji (*gefrituurde inktvisringen*). Dvorište se trenutno preuređuje u pravu letnju baštu, ali nemojte da odlažete posetu zbog toga. *De Sport* vas neće razočarati ni po tipično belgijskom kišnom vremenu.

Café De Sport (Hel)

Dide Vandenberk

Uitgaansleven in Belgrado

Izlasci u Beogradu

INLEIDING

Waar gaan de studenten Nederlandistiek uit? Belgrado is beroemd om zijn grote keuzes als het gaat om het nachtleven. Als er zo'n breed scala aan verschillende soorten uitgaansgelegenheden is, is het de moeite waard om kennis te maken met het aanbod, met behulp van het advies van onze insiders. Mladen, Marijana en Jelena hebben daarom deze gids geschreven waarin zij geprobeerd hebben om een klassificatie van bestaande bars, clubs en pubs in hun stad te maken. Zij zullen hun favoriete plekken onthullen en vertellen welke plaatsen zij aan binnen- en buitenlandse gasten zouden aanbevelen.

Gde studenti nederlandistike najradije izlaze? Beograd je poznat po ogromnom izboru koji nudi što se noćnog života tiče. Pored ovako širokog spektra različitih vrsta provoda, vredi upoznati se sa ponudom uz pomoć saveta naših insajdera. Mladen, Marijana i Jelena su zato napravili ovaj vodič u kome su klasifikovali vrste mesta za izlazak dostupne u njihovom gradu. Oni će vam otkriti koja su njihova omiljena mesta, koja mesta bi preporučili gostima iz inostranstva, ali i iz drugih gradova Srbije.

U V O D

1. Hoe zou je het uitgaansleven van Belgrado beschrijven?

Belgrado heeft een rijk en gevarieerd uitgaansleven, dat zich op een kenmerkend, uniek fenomeen kan beroepen: de zogenaamde 'splavovi'. Splavovi zijn kleine huisjes of clubs die zich op de rivier bevinden. Er zijn er meer dan vijftig langs de Donau en Sava, onze twee rivieren, en ze variëren van discotheken tot cafés-voor ieder wat wils dus. *Povetarac* is bijvoorbeeld zo'n bootclub die erg geliefd is bij de plaatselijke bevolking. Het enig nadeel is dat de meesten tijdens de winter gesloten zijn maar ook dan kan je steeds terecht bij 20/44. Als je deze bootclubs niet leuk vindt, kan je altijd vertier vinden in diverse gelegenheden zoals reguliere clubs, cafés (ook wel kafana's genaamd) of bierhuizen. De beste manier om deze te bereiken is met de taxi maar je kan ook wandelen als het lekker

weer is. Het is in de stad namelijk ook betrekkelijk veilig 's nachts.

2. Herken je bepaalde categorieën van uitgaansplaatsen?

Zoals reeds vermeld zijn splavovi de meest bekende uitgaansplekken in Belgrado, maar in de stad kan je ook in heel wat clubs, neo-kafana's, loodsfeestjes, echte kafana's en bierhuizen terecht. Helaas zijn bife's – een soort rudimentair café waar je ook van een kleine snack kan genieten-uitgestorven. Loodsfeestjes worden

steeds populairder onder studenten, terwijl neo-kafana's het steeds beter doen onder jongere groepjes. Echte kafana's worden vooral bezocht door dertigplussers.

3. Wat zou je een insider aanraden en wat een buitenlander?

Belgrado is rijk aan verborgen juweeltjes, plaatsen die zowel voor buitenlanders als voor insiders onbekend terrein zijn. Voor buitenlanders zijn kroegen met goede rakija en Servisch bier (zoals *Znak pitanja* of *Mala maca*) aan te bevelen. Mijn favoriete rakija is *kajsija* (abrikoos), maar er bestaan meer dan tien soorten rakija, elk met een unieke smaak. Aan de andere kant zijn er voor insiders plekken met Belgisch bier, zoals bijvoorbeeld *Samo pivo*, *Pivopija*, *Beer ti i ja*.

4. Welk advies zou je het stadsbestuur meegeven?

Meer subsidies en ondersteuning aan particulieren die de kwaliteit van inheemse producten, zoals rakija en bier, garanderen. Het stadsbestuur moet ook een beter georganiseerd nachtelijk openbaar vervoer aanbieden, omdat er tussen 3 en 5 's ochtends geen bussen rijden, en we

bijgevolg altijd een taxi moeten bellen om veilig thuis te raken.

5. Wat is het meest populair onder studenten?

Eerst in de openlucht - bijvoorbeeld op een bank in het park - aperitieven met drankjes die we zelf in de winkel gaan kopen zijn, om daarna naar een echte kafana, een bierhuis of een

club af te zakken. Onder andere KST vertegenwoordigt de rijke scene van studentenclubs en er komen dan ook verschillende muziekgenres aan bod. Ook de ondergrondse scene, die vertegenwoordigd wordt door clubs zoals *Drugstore*, *Ciglana* en *MikserHouse*, raakt meer en meer bekend onder het studentenpubliek.

Nieuwe MA Neerlandistiek in Utrecht

Nederlandse taal en cultuur

Door: Diuwke van der Poel

Nove master studije nederlandistike

Universiteit Utrecht

Hoe wordt overal ter wereld Nederlands geleerd, en door wie? komen gastdocenten langs die over hun werkveld vertellen: hoe geeft het ministerie van Buitenlandse Zaken vorm aan

In september 2016 opent aan de Universiteit Utrecht een nieuwe MA Neerlandistiek over de internationale positie van de Nederlandse taal en cultuur. Die bestuderen we vanuit taalkundig, letterkundig en taalbeheersingsperspectief. Uitgangspunt is de gedachte dat de Nederlandse taal en cultuur zich door globalisering, digitalisering en commercialisering steeds meer in de context van andere talen en culturen ontwikkelt: in Nederland zelf, maar ook buiten het Nederlands taalgebied. Dat levert tal van vragen op die in deze MA centraal staan. Welke aspecten van de Nederlandse cultuur zijn in beeld bij buitenlandse media? Wat is binnen Nederland het beleid op het gebied van taal, bijvoorbeeld waar het gaat om taalvariatie en meertaligheid? Hoe wordt overal ter wereld Nederlands

geleerd, en door wie? Hoe communiceren Nederlandse bedrijven als Philips, KLM en Shell met hun internationale klanten, en wat is daar Nederlands of juist internationaal aan? Welke Nederlandse literatuur kan iedereen ter wereld digitaal lezen, wie bepaalt dat en welke rol speelt commercie hierin?

In de colleges benaderen we dergelijke vragen vanuit verschillende invalshoeken: vergelijkend perspectief (overeenkomsten en verschillen met andere talen en culturen); vanuit processen van beeld- en identiteitsvorming; meertaligheid en taalpolitiek op lokaal, regionaal, nationaal en supranationaal niveau; interactie tussen de Nederlandse samenleving en samenlevingen met andere talige en culturele achtergronden; beleid op het gebied van taaladvies en taalonderwijs.

Colleges, stages en werkervaring

In de MA Neerlandistiek koppelen we theorie en vakinhoud steeds aan de praktijk. In colleges in het eerste semester

internationaal cultuurbeleid? Hoe heeft het Rijksmuseum zijn (inter)nationale communicatie vormgegeven? Je oefent je in de colleges ook in het schrijven en presenteren van beleidsnotities, educatieve websites en journalistieke bijdragen. In de stage en afstudeeropdracht in het tweede semester zet je je kennis om in beleid en acties van ministeries, bibliotheken, musea, uitgeverijen en bedrijven. Speciale gastdocent is onze lector Micha Hamel, die je als dichter, componist en cultureel ondernemer leert hoe de vertaalslag te maken van academische kennis naar producten voor een breed publiek en die je uit zijn eigen ervaring laat zien hoe als zelfstandig ondernemer te werken in het veld van de Nederlandse taal en cultuur.

Voor wie bedoeld?

Deze master staat open voor iedereen die van waar ook ter wereld, vanuit relevante wetenschappelijke disciplines, de Nederlandse taal en cultuur op masterniveau wil bestuderen met het oog op de latere beroepsuitoefening als redacteur, beleidsmaker, communicatiemedewerker, journalist, of educatief medewerker. Voor internationale studenten zijn enkele kleine studiebeurzen beschikbaar. De master staat ook open voor diegenen die al werken in een voor deze master relevant beroep, en hun expertise willen vergroten. De colleges van deze master zijn om die reden op vaste en voor werkende studenten gunstige tijdstippen gepland (aan het eind van de middag).

Meer informatie

Meer informatie vind je op onze website. Als je langs kunt komen op onze voorlichtingsavond op 3 februari 2016 vinden we het leuk je al even te spreken. Met vragen kun je ook altijd mailen met MA coördinator Els Stronks (e.stronks@uu.nl).

e u Utrechtu o međunarodnom položaju nizozemskog jezika i kulture

Diuke van der Pul

Ko sve uči nizozemski jezik širom sveta i na koji način?

U septembru 2016. godine na Univerzitetu u Utrechtu pokrenute su nove jednogodišnje master studije nederlandistike sa posebnim osvrtom na međunarodni položaj nizozemskog jezika i kulture. Taj položaj proučavamo sa stanovišta lingvistike, nauke o književnosti i usvajanja jezika. Naše polazište je sledeće: nacionalna obeležja kao osnova stručnog sadržaja nalaze se pod pritiskom, a nizozemski jezik i kultura, kako u Holandiji tako i izvan nizozemskog govornog područja, sve se više razvijaju u kontekstu drugih jezika i kultura usled globalizacije, digitalizacije i komercijalizacije. Interesovanje za izdiferenciranost "nizozemske" kulture istovremeno raste, što sa sobom povlači niz pitanja koje čine srž ovih master studija. Koje aspekte nizozemske kulture ističu strani mediji? Kakva je jezička politika u Holandiji, recimo, po pitanju jezičke varijacije i višejezičnosti? Ko sve u svetu uči nizozemski i na koji način? U kojoj meri se različiti književni festivali internacionalno, odnosno nacionalno profilisu i od kakvog je to značaja za položaj autora koji na njima nastupaju?

U ovakvim pitanjima u nastavi pristupamo sa različitim stanovištima: iz komparativne perspektive (sličnosti i razlike u odnosu na druge jezike i kulture), iz perspektive imagologije i formiranja identiteta; višejezičnosti i politike jezika na lokalnom, regionalnom, nacionalnom i nadnacionalnom nivou; iz perspektive interakcije između nizozemskog društva i društava drugih jezičkih i kulturoloških profila; iz perspektive jezičke normative i nastave jezika.

Nastava, prakse i radno iskustvo

Na master studijama nederlandistike u Utrechtu teoriju i stručne sadržaje uvek povezujemo sa praksom. Na nastavu dolaze i gostujući predavači koji iznose svoja radna iskustva: Kako Ministarstvo spoljnih poslova sprovodi međunarodnu kulturnu politiku u delo? Na koji način je Rajksmuzeyum

oblikovao svoje odnose sa međunarodnom javnošću? Velika pažnja posvećuje se i veštini pismenog izražavanja: Studenti se vežbaju u pisanju strateških smernica, žurnalističkih priloga i obrazovnih stranica interneta. U drugom semestru značajno mesto zauzima praksa koja omogućava studentima da se kao stažisti upoznaju sa smernicama i konkretnim akcijama ministarstava, biblioteka, muzeja, izdavačkih kuća i preduzeća.

Kao specijalni predavač gostuje Miha Hamel, koji kao pesnik, kompozitor i preduzetnik u kulturi studente podučava kako da akademsko znanje pretoče u proizvode za širu publiku. Hamel na osnovu sopstvenog iskustva pokazuje kako da ostvare samostalno preduzetništvo na polju nizozemskog jezika i kulture.

Kome su studije namenjene?

Ovaj master dostupan je svakom ko, ma gde u svetu želi da sa polazišta relevantnih naučnih disciplina proučava nizozemski jezik i kulturu na nivou master studija imajući pri tome u vidu svoje buduće zanimanje kao urednika, savetnika za strateško planiranje, novinara, saradnika za odnose sa javnošću i prosvetnog saradnika. **Studentima iz inostranstva dostupan je izvestan broj stipendija manjeg iznosa.** Ovaj master dostupan je i onima koji se već bave nekim od zanimanja relevantnih za ove studije i koji žele da unaprede svoje stručno znanje. Nastava na ovim master studijama se iz tih razloga odvija u fiksnim terminima povoljnim za zaposlene studente, u poznim popodnevним časovima.

Diuke van der Pul (Dieuwke van der Poel) je viši lektor pri katedri za ranu nizozemsku književnost i koordinator master studija nederlandistike u Utrechtu. Više informacija na sajtu master programa: <http://www.uu.nl/masters/neerlandistiek>.

Od ratne izbeglice do najboljeg predavača nizozemskog jezika

Tamara Stojaković

Tamara Stojaković, predavač na Kraljevskom ateneumu u Merksemu, možda bi sebe uskoro mogla nazvati najboljim predavačem nizozemskog¹ jezika u Holandiji i Belgiji. Mislite da to nije ništa posebno? To zaista jeste posebno ako znate da je Tamara sa jedanaest godina pristigla u Belgiju iz Bosne kao ratna izbeglica. Prvobitna namera je bila da ostane svega dva meseca tamo, dok se rat ne završi. Ali

¹ S obzirom na to da Tamara Stojaković živi i radi u Flandriji, ovde koristimo termin nizozemski, jer se radi o standardizovanom zajedničkom jeziku, koji se govori i na severu Belgije i u Kraljevini Holandiji.

od završetka rata je prošlo 20 godina, a ona već 7 godina predaje u Merksemu. I to, izgleda, vrlo uspešno.

Tamara je jedna od troje nominovanih u takmičenju „Najbolji predavač nizozemskog jezika” koji organizuje radio program *Taalstaat* na holandskom radiju *NPO1* u saradnji sa emisijom *De bende van Annemie* na *Radio 1* u Belgiji. „S obzirom na to da sam jedina nominovana iz Flandrije, već se osećam kao pobednica. Pobjeda na samom takmičenju mi, dakle, nije cilj”, kaže ona.

U svom odeljenju, na četvrtoj godini smera za društveno-tehničke nauke na ateneumu u Merksemu, ima petnaest

učenika. Tamara kaže, smejući se: „Odeljenje se sastoji uglavnom od devojčica koje se kikoću. Ima samo jedan dečak, ali i on se isto tako kikoće sa njima.” Ušavši u učionicu, tonom iskusne nastavnice ih je učutkala. „Danas je možda neobičan čas jer *VRT* (Radio televizija Flandrije) snima. Ali bio *VRT* tu ili ne, nastavljamo sa časom”, glasila je smernica. „Današnja lekcija je o pametnim telefonima, našoj omiljenoj igračkici, i o onom što ona radi našem mozgu. Takođe ćemo vežbati članove jer izgleda da je to još uvek problem.”

GRAMATIKA STVARNOG ŽIVOTA

Šta je to što Tamaru čini tako dobrim predavačem? Gradivo koje predaje prilagođava okruženju učenika. „Stalno pitam učenike šta im nedostaje u lekcijama, misleći na ono što će im kasnije u stvarnom životu biti korisno. Tako je došlo do toga da sam predavala o tome kako se najbolje prijaviti za posao, kako se prijaviti za studentsku stipendiju i tako dalje.”

„Danas sam izabrala da predajem o zavisnosti od pametnih telefona, goruća tema o kojoj zasigurno mora da se održi predavanje”, objašnjava Tamara. „Tu lekciju kombinujem onda sa vežbanjima o članovima. U početku učenici nisu mogli da shvate, ali su ipak uspeli da nauče. Kada bih ove lekcije predavala na dosadan, čisto teorijski način, izgubila bih pažnju svojih učenika za dva minuta.”

Tamara može danas da, kao niko drugi, objasni razliku između pleonazma i tautologije, ili pravilo „*t kofschip*” i kako se ono mora koristiti. Pre dvadeset godina je svakako bilo drugačije. „Nizozemski jezik je zaista težak. To shvatam sada kada ga i sama predajem. Kada smo tek pristigli u Belgiju, nisam znala ni reč nizozemskog. Tada nisu

postojali OKAN časovi (nastava za decu koja su prispela u Belgiju i nisu maternji govornici nizozemskog jezika, a znanje istog im je oskudno ili nepostojeće), pa sam odmah upala u redovno osnovno obrazovanje. U početku je bilo baš mučno, ali mi je nizozemski postajao sve bolji i bolji jer sam čitala puno nizozemskih knjiga.”

„Kako sam postala nastavnica nizozemskog jezika? To je zapravo takođe čudo samo po sebi. U petom razredu srednje prestala sam da idem u školu jer mi je bila preko glave. Onda sam godinama radila u privatnom sektoru, a pre samo 7 godina sam postala pomoćni predavač. Ali mi je san oduvek bio da postanem nastavnica.”

STRAH OD SAGOREVANJA

„Najveći mi je strah da nekada ne sagorim”, priznaje Tamara. „Napominjem da sve više predavača prestaje sa radom nakon toga. Starosno doba ovih predavača je takođe sve mlađe. Takođe, posao nastavnika je zapravo jako usamljen. Iako svi predajemo iste predmete, ipak sam stojiš ispred odeljenja, isto tako treba sam da pripremiš lekcije. Zato smatram da je veoma važno da sam u stalnom

kontaktu sa drugim predavačima. To radim preko različitih fejsbuk grupa na kojima sam izuzetno aktivna. Baš jedan od predavača iz te grupe me je i nominovao za ovo takmičenje. U ovim grupama razmenjujemo nastavne planove, ideje, ali takođe i priče i iskustva. Neke od tih priča su mi veoma poznate.”

SADA JE IZBOR NA VAMA

Za titulu Najbolji nastavnik nizozemskog jezika 2017. godine u Holandiji i Belgiji nominovane su dve nastavnice i jedan nastavnik. Pored Tamare, od 12 kandidata su od strane žirija izabrani još i Henk ter Har, iz zajednice reformističkih škola Guido u Arnemu, i Didi Pejpkker, sa koledža Eimsdelta u Sideburenu. Žiri je u sastavu nastavnice Trudi Kunen, profesora Peter-Arno Kopen i flamanskog počasnog profesora Fransa Damsa.

Putem ovog linka možete da glasate do petka 19. maja, do 18 časova. Rezultati će biti objavljeni u subotu 20. maja u specijalnoj emisiji *De Taalstaat* na *NPO1*. Nagradu dodeljuje holandski ministar za obrazovanje, kulturu i nauku Jet Busemaker.

Impresum

Glavni urednik

Tina Petković

Redakcija

Miloš Mareš, Filip Ristić, Mladen Kesler, Nina Simeunović, Anja Lazarević, Marijana Nikolić, Jelena Veljković

Saradnici

Tamara Terzić, Katarina Filipović, Emilija Obradović, Marijana Ristić, Tijana Veskiadiaga, Jovana Radulović, Kaća Praizović

Adresa redakcije

Filološki fakultet
Studentski trg 3
11000 Beograd

Lektura i korektura

Jelica Novaković, Bojana Budimir, Ignace De Bruyn, Mila Vojinović

Foto

*Wikipedia
Privatna arhiva*

Prelom

Mila Vojinović

Naslovna strana

Petar Dobrović, Straat in Amsterdam, 1931

Izdavač

Centar za naučnu i kulturnu saradnju Srbije i zemalja
nizozemskog govornog područja ARIUS
Džona Kenedija 6
11000 Beograd
Matični broj 17646150
PIB: 104433590
ISSN: 1820-614x
CIP: COBISS.SR - ID 145128972

